

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

**TÜRKÇEDE -mAk ve -mAklık EYLEMLİKLERİ
ÜZERİNE İŞLEVSEL BİR İNCELEME**

Beste GÜLEN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2020

TÜRKÇEDE -mAk ve -mAklık EYLEMLİKLERİ
ÜZERİNE İŞLEVSEL BİR İNCELEME

Beste GÜLEN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2020

ÖZET

GÜLEN, Beste. *Türkçede -mAk ve -mAkIık Eylemlikleri Üzerine İşlevsel Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.

Dil bilgisi kitaplarında “Mastar, Ad-fiil” olarak nitelendirilen -mAk ve -mAkIık ekleri, fiil kök ve gövdelerine eklenerek geçici hareket adları yaparlar. Bu hareket adları çeşitli oluş, kılış ve durumları gösterirler. -mAk ve -mAkIık ekleri, hareket işlevinin yanı sıra kalıcı ad yapma özelliği de taşırlar. Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine kadar kullanımı devam eden -mAk eki ve geçmişte kullanılan ancak günümüzde kullanımdan düşen -mAkIık eki bu tez çalışmasının ana konusudur.

Bu tez çalışması iki ana bölümden oluşmaktadır. Öncelikle “Giriş” kısmında, -mAk ve -mAkIık eklerine dair çeşitli araştırmacıların sunduğu bilgiler derlenmiştir. “Birinci Bölüm”de -mAk ekinin cümledeki konumuna göre (yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci) hareket işlevi ve kalıcı ad yapma işlevi incelenmiştir. “İkinci Bölüm”de ise -mAkIık ekinin cümledeki konumuna göre (yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci) hareket işlevi ve kalıcı ad yapma işlevi incelenmiştir. Bu araştırmalar, Türkçenin tarihî ve günümüz metinlerinden alıntılanan örneklerle yapılmıştır. Son olarak iki ekin cümledeki işlevselliği ve eklerle olan kullanımları gibi karşılaştırmalar “Sonuç” kısmında tablolarla değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

-mAk eki, -mAkIık eki, Eylemlik, İşlev, İşlevsellik

ABSTRACT

GÜLEN, Beste, *A Functional Research on Infinitives “-mAk” and “-mAkIık” in Turkish*, Master’s Thesis, Ankara, 2020

The affixes -mAk and -mAkIık, which are described as “Infinitive, Verbal noun” in the grammar books make temporary action nouns by adding to the verb roots and stems. These action nouns show various process, action and situations. In addition to movement function the affixes -mAk and -mAkIık also have feature of permanent noun making. The affixes –mAk which continues to be used from Old Turkish to Turkey Turkish and -mAkIık which has been used in past but nowadays has fallen out of use is main subject of this thesis.

This thesis consists of two main parts. First of all, data about -mAk and -mAkIık affixes presented by various researchers is compiled in the “Introduction ” section. In the “First Part”, with regard to the position of the affix -mAk in the sentence (predicate, subject, object, indirect object, adverbial complement), the function of movement and the function of making a permanent noun have examined. In the “Second Part”, with regard to the position of the -mAkIık affix in the sentence (predicate, subject, object, indirect object, adverbial complement) the function of movement and the function of making a permanent noun have analyzed. These researches have done with examples quoted from the historical and modern texts of Turkish. Finally, comparisons such as the functionality of the two affixes in the sentence, their use with the affixes have evaluated with tables in the “Result” section.

Keywords

The Affix -mAk, The Affix -mAkIık, Infinitive, Function, Functionality

İÇİNDEKİLER

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	i
ETİK BEYAN	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	xi
ÖN SÖZ	xv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: -mAk EYLEMLİĞİ VE İŞLEVLERİ	17
1.1. HAREKET İŞLEVİNDE KULLANILIŞI	18
1.1.1. Yüklem Görevinde Kullanılışı	19
1.1.1.1. Çeşitli Zaman Ekleri ve Tasarlama Kipiyle Kullanılışı.....	19
1.1.1.1.1. Turur-Durur/-DUr Bildirme Ekiyle Kullanılışı	19
1.1.1.1.2. -DI Geçmiş Zaman Ekiyle Kullanılışı	24
1.1.1.1.3. -mİş Geçmiş Zaman Ekiyle Kullanılışı	25
1.1.1.1.4. İstek Kipiyle Kullanılışı	25
1.1.1.2. Birleşik Kalıplar.....	26
1.1.1.2.1. -mAk kerek/gerek.....	26
1.1.1.2.2. -mAk tile- (dile-) / iste-.....	31
1.1.1.2.3. -mAgA başla-.....	35
1.1.1.2.4. -mAktA.....	38

1.1.1.2.5. -mAk üzere	40
1.1.1.2.6. -mAk er-.....	41
1.1.1.2.7. -mAk ti- (de-).....	42
1.1.1.3. Yalın (Eksiz) Hâlde Kullanılışı.....	43
1.1.2. Özne Görevinde Kullanılışı.....	44
1.1.2.1. Yalın (Eksiz) Hâlde Kullanılışı.....	44
1.1.2.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı.....	56
1.1.2.3. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı.....	58
1.1.2.4. Çokluk Ekiyle Kullanılışı.....	58
1.1.2.5. İlgi Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	58
1.1.3. Nesne Görevinde Kullanılışı.....	59
1.1.3.1. Belirtme Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	59
1.1.3.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı.....	63
1.1.3.3. Yönelme Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	65
1.1.3.4. Çokluk Ekiyle Kullanılışı.....	65
1.1.3.5. Yokluk Ekiyle Kullanılışı.....	65
1.1.3.6. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı.....	66
1.1.4. Dolaylı Tümleç Görevinde Kullanılışı.....	66
1.1.4.1. Yönelme Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	66
1.1.4.2. Ayrılma Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	70
1.1.4.3. Bulunma Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	73
1.1.5. Zarf Görevinde Kullanılışı.....	74
1.1.5.1. İçin Edatıyla Kullanılışı.....	75

1.1.5.2. Yönelme Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	80
1.1.5.3. -mAk (+) -sA Dilek-Şart Ekiyle Kullanılışı.....	85
1.1.5.4. İle Edatıyla Kullanılışı.....	89
1.1.5.5. Ayrılma Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	92
1.1.5.6. Üzere Edatıyla Kullanılışı.....	94
1.1.5.7. -mAk (+) -(I)p Zarf-Fiil Ekiyle Kullanılışı.....	95
1.1.5.8. Birle Edatıyla Kullanılışı.....	97
1.1.5.9. -mAksIzIn	97
1.1.5.10. Bulunma Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	98
1.1.5.11. Vasıta Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	99
1.1.5.12. Gibi Edatıyla Kullanılışı.....	99
1.1.5.13. -mAk (+) diye.....	100
1.1.5.14. -mAk (+) -ken Zarf-Fiil Ekiyle Kullanılışı.....	100
1.2. KALICI AD İŞLEVİNDE KULLANILIŞI.....	100
1.2.1. Araç-Gereç Adları.....	101
1.2.1.1. Çakmak.....	101
1.2.1.2. Tokmak.....	103
1.2.1.3. Yarmak (Akçe, Para)	105
1.2.1.4. Çomak.....	106
1.2.1.5. Bogmak (Kolye)	106
1.2.1.6. Tarmak (Pençe)	107
1.2.1.7. Tegirmek (Deve Tahtirevanı)	108
1.2.1.8. Kısmak (Üzengi kayışı)	108

1.2.2. Yiyecek Adları.....	108
1.2.2.1. Ekmek.....	109
1.2.2.2. Yemek.....	113
1.2.2.3. Kaymak.....	115
1.2.2.4. İçmek (İçecek, İçki)	116
1.2.2.5. Türmek (Dürüm, Köfte)	116
1.2.2.6. Bulamak (Bulamaç)	117
1.2.2.7. Kuymak.....	117
1.2.3. Giyecek Adları.....	118
1.2.3.1. Başmak (Ayakkabı)	118
1.2.3.2. Geymek (Giysi)	120
1.2.3.3. Yaşmak (Yüz Örtüsü)	120
1.2.3.4. Örmek (Dokuma Giysi)	121
1.2.4. Coğrafi Oluşum Adları.....	121
1.2.4.1. Irmak.....	121
1.2.4.2. Azmak (Küçük Göl)	124
1.2.5. Çeşitli Adlar (Somut ve Soyut)	125
1.2.6. Diğer Adlar.....	127
2. BÖLÜM: -mAklık EYLEMLİĞİ VE İŞLEVLERİ.....	130
2.1. HAREKET İŞLEVİNDE KULLANILIŞI.....	133
2.1.1. Yükleme Görevinde Kullanılışı.....	133
2.1.1.1. Turur-Durur/-DUr Bildirme Ekiyle Kullanılışı.....	133

2.1.1.2. Yalın (Eksiz) Hâlde Kullanılışı.....	135
2.1.1.3. -mAklık Kerek/Gerek.....	136
2.1.1.4. -mAklıkda.....	136
2.1.2. Özne Görevinde Kullanılışı.....	136
2.1.2.1. Yalın (Eksiz) Hâlde Kullanılışı.....	137
2.1.2.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı.....	140
2.1.2.3. İlgî Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	142
2.1.3. Nesne Görevinde Kullanılışı.....	143
2.1.3.1. Belirtme Ekiyle Kullanılışı.....	143
2.1.3.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı.....	144
2.1.4. Dolaylı Tümleç Görevinde Kullanılışı.....	146
2.1.4.1. Yönelme Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	146
2.1.4.2. Ayrılma Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	148
2.1.5. Zarf Görevinde Kullanılışı.....	149
2.1.5.1. Yönelme Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	149
2.1.5.2. İle Edatıyla Kullanılışı.....	150
2.1.5.3. İçin Edatıyla Kullanılışı.....	151
2.1.5.4. -sA Dilek-Şart Ekiyle Kullanılışı.....	152
2.1.5.5. -mAklık (+) -(I)p Zarf-Fiil Ekiyle Kullanılışı.....	153
2.1.5.6. Birle Edatıyla Kullanılışı.....	153
2.1.5.7. -mAklık (+) -ken Zarf-Fiil Ekiyle Kullanılışı.....	153
2.1.5.8. Ayrılma Durumu Ekiyle Kullanılışı.....	154

2.2. KALICI AD İŞLEVİNDE KULLANILIŞI.....	154
2.2.1. Yiyecek Adı.....	154
2.2.1.1. Yemeklik.....	154
SONUÇ.....	156
KAYNAKLAR.....	167
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU (TÜRKÇE)	177
EK 2. ORİJİNALLİK RAPORU (İNGİLİZCE)	178
EK 3. ETİK KURUL İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU (TÜRKÇE).....	179
EK 4. ETİK KURUL İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU (İNGİLİZCE).....	180

KISALTMALAR

ABH: Aç Bars Hikāyesi

AG: Ateşten Gömlek

AH: Atabetü'l-Hakāyık

AY: Altun Yaruk

AYB: Altın Ordu Yarlıg ve Bitigleri

bk.: Bakınız

BV: Kitāb Baytaratu'l-Vāziḥ

C.: Cilt

CKE: Kısas-ı Enbiyā- İsmet Cemiloğlu

ÇBH: Çaçtani Bey Hikāyesi

Çev.: Çeviren

DH: Divān-ı Hikmet

DK: Dede Korkut Hikāyeleri

DLT: Dīvānu Lūgati't-Türk

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

ED: Eğil Dağlar

ELS: Kitab-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkañi

EM: Edviye-i Müfrede

EMŞ: Kitābu Evsāfi Mesācidi'ş-Şerīfe

FN: Fakr-nāme

G: Garib-nāme

GA: Hikāye-i Garābü'l-Āsār

GK: Gurbet Kuşları

HA: Hüsn ü Aşk

Haz.: Hazırlayan

HT: Harezmi Türkçesi

I: İşk-nâme

İ: İskender-nâme

İBRYM: İngiltere’de Bulunan Runik Yazılı Metinler

ID: Hamâmîzâde İhsân Dîvânı

İMS: İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin

K: Kemâliyye

KB: Kutadğu Bilig

KET: Kaşâşü’l-Enbiyâ Tercümesi-Ebü’l-Fazl Mûsâ bin Hâcî Hüseyin İznîkî

KF: Kitâbu Fi’l Fıkh bi-Lisâni’t-Türkî

KG: Karartma Geceleri

KHŞ: Kutb-Hüsrev ü Şîrîn

Kıp. T.: Kıpçak Türkçesi

KİP: Kuanşi İm Pusar

KRT: Kur’an Tercümesi

KT: Karahanlı Türkçesi

KTY: Kül Tigin Yazıtı

M: Mukaddime

MD: Meşhurî Dîvânı

ME: Muqaddimetü’l-Edeb

- MG:** Münyetü'l-Guzāt
- MH:** Memleket Hikāyeleri
- MM:** Mu'inü'l-Mürid
- MMS:** Mir'ätü'l-Memālik-Seydi Ali Reis
- MN:** Muḥabbet-nāme
- MNT:** Marzubān-nāme Tercümesi
- MR:** Münebbihü'r-Rākīdin
- MS:** Maytrısimit
- MŞ:** Müntahab-ı Şifā
- MT:** Mantıku't-Tayr
- MU:** Müyessiretü'l-Ulūm
- ND:** Nigāri Dīvānı
- NF:** Nehcü'l-Ferādis
- Osm. T.:** Osmanlı Türkçesi
- OT:** Orhon Türkçesi
- PD:** Muvakkit-zāde Muhammed Pertev Dīvānı
- PKP:** Prens Kalyanamkara ve Papamkara
- RKE:** Nasirü'd-dīn Rabgūzī-Kısasü'l-Enbiyā
- RT:** Roman Tenkit Makaleleri
- s.:** Sayfa
- S:** Seyahatnāme
- S.:** Sayı
- SD:** Ümmī Sinan Dīvānı

- SG:** Sodom ve Gomore
- SGT:** Seyf-i Sarāyi-Gülistan Tercümesi
- SK:** Sirācü'l-Kulüb
- SN:** Süheyl ü Nev-Bahār
- ŞD:** Şeyhî Divanı
- ŞHD:** Şeref Hanım Dīvānı
- ŞHŞ:** Şeyhî-Husrev ü Şirin
- ŞM:** Şerhü'l Menar
- ŞYZ:** Şeyyad Hamza-Yūsuf ve Zelihā
- TD:** İbrahim Tırsî Dīvānı
- TDK:** Türk Dil Kurumu
- TM:** Tuḥfe-i Mübārizî
- TT:** Türkiye Türkçesi
- UT:** Uygur Türkçesi
- Üİ:** Üç İtigsizler
- vb.:** ve benzeri
- VN:** Vasiyyet-nāme
- Yay.:** Yayınları/Yayıncılık
- YED:** Yūnus Emre Divanı
- YK:** Yıldız Karayel

ÖN SÖZ

Eklemeli bir dil olan Türkçe hem yapım hem de çekim ekleri bakımından oldukça zengin bir dildir. Türkçede yapım ekleri kategorisinde değerlendirilen -mAk ve -mAkIIk ekleri, fiilden isim türetirler. Bundan dolayı, genellikle dil bilgisi kitaplarında “Ad-fiiller, mastar ekleri” olarak tanıtılırlar. -mAk eki, fiilden geçici hareket adı türetirken eklendiği fiilin oluş, kılış ve durumlarını bildirir. -mAk ekine isimden isim yapan -IIk ekinin getirilmesiyle oluşan -mAkIIk birleşik eki de aynı görevde kullanılır. Bu iki ek istisnasız şekilde tüm fiil kök ve gövdelerine getirilebilir. -mAk ekinin kullanımı ve işlevliği, Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine kadar devam etmiştir. Ancak -mAkIIk eki Türkçenin belli bir döneminde (Karahanlı Türkçesi) kullanılmaya başlamış ve Türkiye Türkçesinin başlangıç devrinde canlılığını yitirmiştir. -mAkIIk eki üzerine şimdiye kadar bağımsız bir çalışma yapılmamış ve bu ek detaylı şekilde incelenmemiştir. -mAk eki de genellikle dil bilgisi kitaplarında sadece tanıtılmış (bazı kitaplarda daha detaylı), fiilimsi ve mastarlar üzerine yapılan çalışmalarda da ele alınmıştır. Ancak şimdiye kadar sadece bu iki ek hakkında araştırma, inceleme ve değerlendirmeler içeren müstakil bir çalışma yapılmamıştır. -mAk ve -mAkIIk ekleri, genellikle mastar ekleri olarak değerlendirilmiş ve aynı işlevlere sahip oldukları kabul edilmiştir. Bundan dolayı iki ekin beraber incelenmesi ve tarihî metinlerdeki kullanımlarından hareketle genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada hareket ve kalıcı ad yapma işlevlerine sahip olan -mAk ve -mAkIIk eklerinin cümledeki konumlarını (yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci), hangi eklerle işlediklerini ve ne tür kalıcı adlar yaptıklarını araştırmak amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmanın “Birinci Bölüm”ü -mAk ekinin ve “İkinci Bölüm”ü -mAkIIk ekinin incelenmesine ayrılmıştır. Bu iki eke dair yapılan incelemeden sonra “Sonuç” kısmında gerekli karşılaştırmalar yapılarak tablolar hâlinde sunulmuştur.

Öncelikle bu çalışmanın ortaya çıkmasında kıymetli görüşlerini, bilgi ve birikimlerini gerek lisans gerekse lisansüstü eğitim hayatımda benimle paylaşarak kütüphanesindeki kaynaklarını açan ilgi ve desteğini eksik etmeyen değerli hocam Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN’e tüm içtenliğimle teşekkür ediyorum.

Ders dönemim boyunca kıymetli bilgilerini ve engin tecrübelerini benimle paylaşan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Emine YILMAZ’a, Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN’a,

Doç. Dr. Fatma Binnur ERDAĞI DOĞUER'e ve Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ'e teşekkürü bir borç bilirim.

Üniversitenin bana kazandırdığı biricik dostum Meryem'e ve desteklerini esirgemeyen arkadaşlarıma kalpten teşekkür ediyorum.

Son olarak tüm yaşamım boyunca hayatımın her anında yanımda olan maddi ve manevi yönden beni tamamlayan aileme şükranlarımı sunuyorum.

GİRİŞ

Türkçede bir oluş, kılış ve durum bildiren fiilimsiler, çekimsiz fiiller kategorisinde değerlendirilen biçimbirimlerdir. Fiilimsiler kendi içinde “Ad-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil” olmak üzere üç ayrı kola ayrılırlar. Fiilimsilerin ad-fiiller (Alm. *Infinitivum/Infinitiv*, Fr. *infinitif*, İng. *infinitive*, Osm. *ism-i masdar*) başlığında değerlendirilen *-mAk*, *-mA*, *-Iş/-Uş* ekleri mastar olarak adlandırılır. Bu ekler fiil kök ve gövdelerindeki oluş, kılış ve durumları şahıs ve zaman göstermeksizin karşılayan fiil adlarıdır. Bu ad-fiiller, çeşitli fiil kök ve gövdelerine gelerek onlardan geçici hareket adları yaparlar. Bazı durumlarda ise eklendiği fiillerin geçici hareket işlevini yitirmesini sağlayarak onları kalıcı ad yaptıkları için yapım eki olarak da değerlendirilirler. Ad-fiiller şahıs ve zaman eklerine bağlanmasalar bile çeşitli durum ve iyelik ekleri alabilirler. Bu ekleri aldıkları zaman cümlede tek başlarına ya da diğer adlarla birleşerek yüklem, özne, nesne, tümleş ve zarf görevinde kullanılabilirler.

Çalışmamızın konusu “eylem ismi, fiilin isimsi şekli, ad-fiil, isim-fiil, mastar” gibi çeşitli adlarla nitelendirilen *-mAk* eki ve onun *-Iık* biçimbirimiyle genişletilmiş hâli olan *-mAkIık* ekidir. Gramer kitaplarında *-mAk* ad-fiiline dair geniş bilgiler sunulurken *-mAkIık* eki bazen sadece tanımıyla ve birkaç örnekle verilmiştir. Hatta kimi dil bilgisi kitaplarında bu eke yer bile verilmemiştir. Bu ekin üzerine, *-mAk* ad-fiil ekinde olduğu gibi geniş bir araştırma da yapılmamıştır. Çoğu gramer kitabında, *-mAk* ekinin genişletilmiş hâli ve fiillere getirilen mastar eki olarak değerlendirilmiştir. Diğer ekler detaylı şekilde incelenirken *-mAkIık* ekiyle ilgili bir bilgi boşluğu oluşmuştur. Bu boşluğu doldurmak, bu ekle ilgili daha çok fikir sahibi olabilmek için *-mAkIık* ekinin tarihsel düzlemde değerlendirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaç dâhilinde *-mAkIık* ekinin, Türkçenin tarihî dönemlerindeki eserlerde kullanıldığı cümlelerde, hangi ekleri alabildiği ve bu eklerin sağladığı işlevleri değerlendirmek amaçlanmıştır. *-mAk* ve *-mAkIık* eklerinin aynı çalışmada değerlendirilmesi, aynı işlevde kullanıldıklarından ve mastar olarak değerlendirilmelerinden dolayıdır. Bu iki ekin yer aldığı aynı veya farklı cümlelerde hangi eklerle kullanıldıklarını, görevlerini, benzerlikleri ve varsa farklılıklarını tespit etmek hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, çalışmamıza öncelikle *-mAk* ve *-mAkIık* eklerinin

gamer kitaplarında (kronolojik sıra göz önünde bulundurularak) nasıl değerlendirildikleriyle başlanacaktır.

Kaşgarlı Mahmut'un kayıp olan gamer kitabından sonra gerçek anlamda bir gamer kitabı niteliği taşıyan *Müeyyessiretü'l Ulûm*, Bergamalı Kadri tarafından 1530 yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa'ya sunulmak üzere yazılmıştır (Güner 2003: 151). Türkçenin ilk gamer kitabı olma özelliğini taşıyan eserde -mAk eki “el-Mâzi” başlığının altında geçmiş zaman anlatımıyla değerlendirilmiştir. Bergamalı Kadri bu kısımda fiillerin -mAk ekli hâllerinin mastar olduğundan söz etmiştir (Karabacak 2002: 9).

Avrupa'da ilk Türkçe gamer kitabını 16. yüzyıl Türkçesinden hareketle 1533 yılında yazan Filippo Argenti ise -mAk ekinin mastar olduğunu belirtip birkaç örnek vermiştir (Adamovič 2014: 211). Argenti, çalışmasında -mAkllk ekine değinmemiştir.

Arthur Lumley Davids 1836 yılında yayımladığı *Grammaire Turke* adlı eserinde ad eylemlerin mastar olan -mAk ekiyle yapıldığını yazmıştır. Buna -llk eki eklenerek oluşturulan -mAkllk ekinin de mastar olduğunu belirtirken -mek ile bitenlere -lik (deûgmeklik “vurma eylemi”), -mak ile bitenlere -leğ (oûnoutmağlek “unutulma”) ekinin getirildiğini söylemiştir (Davids 1836: 92). Davids, -lik ekinin aktif işlerken -leğ ekinin pasif işlediğini de belirtmiştir.

1851 yılında Ahmet Cevdet Paşa ve Mehmet Fuat Paşa'nın kaleme aldıkları, Encümen-i Dâniş'in ilk kitabı olan *Kavâ'id-i Osmâniyye*, elli yıl gibi uzun bir süre okullarda gamer niteliğinde okutulan önemli bir eserdir. Bu kitapta Türkçede mastarın iki kısım olduğundan bahsedilir. Birincisi -mek'li biçim, ikincisi ise -mak'lı biçimdir. Ön ünlülerden oluşan sözcüklere gelen ekin -mek olduğu ve bunun *masdar-ı hafif* olarak nitelendirildiği yazılmıştır. Art ünlülerden oluşan sözcüklere gelen ekin ise -mak olduğu, bunun da *masdar-ı sakil* adıyla tanımlandığı bildirilmiştir. Bunlardan sonra verilen diğer bilgi ise bazen -mAk ekinin üstüne -lık/-lik eklerinin getirildiğidir: kesmeklik, kırmaklık gibi (Özkan 2000: 87).

Abdullah Ramiz Paşa 1866 yılında basılan *Emsile-i Türkiyye* adlı yapıtında -mAk ve -mAkllk eklerinin mastar olarak kullanıldıklarını ve alabildiği ekleri örneklerle beraber yazmıştır (İdben 1999: 33).

Şemseddin Sami, 1891 yılında yayımladığı *Nev-Usûl Sarf-ı Türkî* adlı kitabında -mAk ekinin cümle içinde alabileceği eklerden kısaca bahsetmiştir. Örneğin +lA (gitmekle), +sIzIn (gitmeksizin), +İn (gitmeğin) eklerinin mastara getirilebileceğine değinmiştir (Hamit 2018: 105).

Tahir Ken‘an, 1893 yılında dört defterin birleşmesiyle basılan *Kavâid-i Lisân-ı Türkî* adlı yapıtında -mAk ekini söyleyişten dolayı *mastarı sakil* (-mak) ve *mastarı hafif* (-mek) şeklinde sınıflandırmıştır. Mastarı türetme yönüyle “aslî, te‘kîdî, tahfîfî, hâsıl-ı masdar, masdar-ı nev‘î” şeklinde beşe ayırmıştır. -mAk ekinin -IIk eki almış şeklini *masdar-ı te‘kîdî* olarak tanımlamış, bazen -mAk ekinin yerini -mAz ekinin (işitmemezlik) aldığını belirtmiştir (Karahan-Gürsoy 2003: 255).

V. H. Hagopian 1907 yılında basılan *Ottoman-Turkish Conversation-Grammar* adlı eserinde -mAk ekini “The Infinitive of Verbs” başlığı altında değerlendirmiştir. Mastar ekini, Türkçedeki fiillere gelebilen temel ek olarak nitelendirmiştir. Hagopian, bu ekin olumsuzunun -mA ekiyle nasıl yapıldığını birer örnekle gösterirken -mAkIIk ekine değinmemiştir. (1907: 115).

Hüseyin Cahit’in 1908’de yayımlanan ve idadîlerin birinci sınıflarında okutulmak için hazırlanan *Türkçe Sarf ve Nahiv* adlı eseri, onun yazdığı dil bilgisi kitapları arasında en hacimli olanıdır. Bu gramer kitabında, -mAk eki isim hâlinde bulunan bir fiil olarak değerlendirilmiştir. -mAk ekinin cümlede özne, yüklem gibi ögeler olabileceği belirtilirken -mAkIIk ekine dair herhangi bir bilgi aktarılmamıştır (Karahan-Ergöneç 2000: 178).

Ahmet Cevat Emre’nin gramerci kimliğiyle tanınmasını sağlayan *Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv* adlı eseri 1912 yılında yayımlanmıştır. Bu gramer kitabında iki ek hakkında, diğerlerine nispeten daha geniş bilgi sunulmuştur. Yazar bu kitapta, mastarları dört ana başlıkta incelerken -mAk ve -mAkIIk eklerine de yer vermiştir. -mAk ekinden *Masdar-ı Aslî*, -mAkIIk ekinden ise *Masdar-ı Tekîdî* başlığı altında söz etmiştir. Diğer gramerlerde söylenilenlere ek olarak, -mAk ekinin başka bir sözcükle birleşerek isim tamlaması olamayacağını belirtmiştir. Değindiği diğer bir nokta ise bu iki ekin çokluk eki alamayacağı konusudur (Sağol-Şahin-Yıldız 2004: 216).

Jean Deny 1921 yılında yayımladığı ve detaylı bilgi sunduğu *Türk Dil Bilgisi* adlı yapıtında -mAk ekini fiil adı olarak nitelemiştir. Deny, -mAk ekinin zaman fikri bildirmediğini ve çekimsiz fiiller içinde iyelik eki almadığını ancak eski Osmanlı metinlerinde bunun örneklerine rastlandığını aktarmıştır. Deny'nin aktardığı bilgilere göre bu ek sıfat-fiil olarak veya etken ya da yarı edilgen anlamdaki bir niyetli gelecek zaman gibi buna yakın anlamda kullanılmıştır. Metinlerde çoğunlukla bol- fiiliyle birlikte kullanıldığını, bu biçimlenmenin de Osmanlıcadaki -AcAk ol- katmerli fiiline denk geldiğini yazmıştır. Yazarın tespitine göre bu ek, pek fazla somut anlamlı adlar türetmemiştir (2009: 400). Deny'nin sınıflandırmasına göre fiil adıyla iş adı arasında ortalama bir yeri olan -mAkIik eki ise iyelik eki alabilmesi bakımından fiil adından ayrılır (2009: 402).

Midhat Sadullah'ın 1924 tarihli *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv* adlı eserinde iş, hâl ve his bildiren şahıs ve zaman belirtmeyen kelimeler mastar olarak tanımlanmıştır. Yalnız bir kelimedenden oluşan “gelmek, görmek” gibi mastarları *basit masdar*, birden çok kelimedenden oluşan “yazıvermek, icra etmek” gibi birleşik mastarları ise *mürekkep masdar* olarak tanımlamıştır. İsimlerden ve sıfatlardan mastar oluşturmayı, mastarlardan isim ve sıfat oluşturmayı örneklerle anlatmıştır. Mastarlardan isim oluşturma kısmında ise *masdar-ı tekîdî* adını verdiği -mAkIik ekine yer vermiş, dipnot olarak o zamanki dilde bunun kullanımdan düştüğünü belirtmiştir (Gülensoy-Fidan 2004: 111).

İbrahim Necmi 1929'da liselerde okutulmak üzere basılan *Türkçe Gramer*'inde mastarların yapılan işin adını gösterdiğini, tamamen isim gibi olduklarını yazmıştır. -mAk ekinin de asıl mastar görevinde kullanıldığını belirtmiştir. -mAkIik ekini ise kuvvetlendirilmiş mastar olarak tanıtmış, o günlerde kullanılan mevcut dilde artık pek yer almadığını, daha çok eski eserlerde kullanıldığını söylemiştir (1930: 53).

Tahsin Banguoğlu ilk kez 1940 yılında yayımladığı *Türkçenin Grameri* adlı eserinde bu ekleri kapsamlı şekilde inceleyen ilk dil bilimcidir. Banguoğlu, *Fiilden Üreme İsimler* başlığında sunduğu -mAk ekini fiilin salt adı olan mastar şeklinde adlandırmıştır. Bu ekin Eski Türkçeden beri adfiil ve kılış adı olarak canlı kaldığını ancak dilimizde son şekliyle yine kendisinden doğan -mA ekine yerini bıraktığını bildirmiştir. Ancak -mAk adlarının kullanışta en yaygın kılış adları olmadığını, yalın kılış adlarının daha çok -mA eki ile yapıldığını belirtmiştir. Banguoğlu'nun tanımlamasına göre -mAk ekinin Türkiye

Türkçesinde kılış adı olarak kullanım sıklığı -mA ekine karşı daha azdır. Ses düşmesi sebebiyle -mAk adları adfiil ve kılış adları olarak -i, -e, -in hal çekim eklerinden başka düşmeli iyelik eklerini de almaz olmuşlar, başka deyişle buralarda yerlerini -mA adlarına bırakmışlardır (2015: 269). Banguoğlu bu görüşünü desteklemek için *yap-mağ-ım* > *yap-ma-m* örneğini olarak vermiştir. Bununla birlikte bir hayli eski oldukları anlaşılan yoğun anlamlı -mAk adlarının (ET başmak, türmek) az sayıda “yemek, aygıt, organ, giysi, akarsu adları yaptığını” bildirmiştir. Yani -mAk ekinin mastar olarak değerlendirilmesi dışında, bir yapım eki görevinde olup kalıcı adlar türettiği konusuna değinen ilk dil bilimci Banguoğlu olmuştur. -mAk ad-fiillerinin -IIk ekiyle uzatılmış şeklinin -mAkIIk olduğuna değinmiştir. -mAkIIk ekinin ise -mAk ekine göre onları anlatımca biraz daha adlaştırdığını *görmeklik*, *bilmeklik*, *tanımaklık*, *anlamaklık* gibi örnekler vererek kanıtlamıştır. -mAkIIk ekinin çekim eki alabildiğini (görmekliğe) ama yazı lehçemizde pek fazla kullanılmadığını da belirtmiştir (2015: 270).

Saadet Çağatay 1941 yılında doçent olmak için sunduğu *Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları* adlı çalışmasında, -mAk ekini “Mastarlar” başlığı altında incelemiştir. Mastarların isim olduğunu, her isim gibi tasrif edildiklerini, iyelik ekleri alabildiklerini, partisiplere benzer edatlarla kullanılabileceklerini söylemiştir. Öte yandan genellikle çokluk eki alamadıklarını (bazı durumda alabildiklerini) ve tüm isimlerde olduğu gibi belli bir zamana bağlı olmadıklarını bildirmiştir. Fiiller gibi olumsuzluk eki alabildiklerini, onlar gibi yüklem olabildiklerini ama tam olarak fiil gibi değil, haber ismi gibi olduklarını da belirtmiştir. Çağatay bu bilgilerden sonra -mAk ekinin cümle içinde özne, nesne, yüklem görevinde olabildiğini, isim tamlaması yapabildiğini, durum eklerini ve yokluk ekini alabildiğini, edatlarla beraber kullanılabildiğini örneklerle açıklamıştır. -mAkIIk ekindeki soyut isimler türeten -IIk ekinin birçok yerde eki, genellikle mastar gibi işlettiğini ama bazen anlam ayrılığı yarattığını dile getirmiştir. Özellikle sözcükteki soyut anlamın -IIk eki sayesinde korunduğunu, böylece bazı yerlerde mastar işlevinden sıyrıldığını da bildirmiştir. Çağatay, -IIk ekinin tam bir mastar teşkil etmediği ve o mastarı genişleterek soyut isim yaptığı sonucuna varmıştır. -mAkIIk ekinin de çeşitli ekler aldığı cümlede özne ve yüklem olabildiğini örneklerle göstermiştir (1947: 367).

Besim Atalay 1941’de yayımlanan *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme* adlı yapıtında -mAk ekinin mastar olduğunu, bununla beraber “oymak (kabile), çomak,

yaşmak (yüze örtülen peçe), ırmak (nehir)” gibi kalıcı adlar yaptığını aktarmıştır. Atalay’ın kalıcı adlar için verdiği diğer örnekler ise köken açıklaması tartışmalı olan “parmak, yamak, damak, yumak” adlarıdır (1941: 204). Bunun dışında herhangi bir bilgi vermeyen Atalay, -mAkIIk ekine de değinmemiştir.

Ahmet Cevat Emre, ilk kez 1945 yılında basılan *Türk Dilbilgisi* adlı yapıtında ayrıntılı bir inceleme sunmuştur. Bütün fiillerin -mAk yapıları bir eylem ismi olarak anıldığını, buna Arap gramerinden alınma bir isim olan mastar dendiğini ve Batı gramercilerinin bu eylem ismine bitimsiz (infinitif) dediklerini aktarmıştır. -mAk ekinin bir yapım eki gibi olup nesne adı yapmasına “yarmak (akçe), tarmak (pençe), başmak (ayakkabı), ilmek” örneklerini vermiştir (1945: 193). -mAk ekinin -IIk ekiyle uzatılmış şekli olan -mAkIIk ekini ise eylem ismi olarak nitelendirmiştir.

Robert Godel 1945 yılında yayımlanan *Grammaire Turque* adlı gramer kitabında genel olarak -mAk ekinin alabildiği ekleri işlevsel yönden incelemiş ve cümle içindeki kullanımlarını birer örnekle vermiştir (1945: 138).

Peters Ludwig 1947 yılında yayımlanan *Grammatik der Türkischen Sprache* adlı gramer kitabında mastar olan -mAk ekinin -IAr çokluk eki ve iyelik eki alamayacağı yazılmıştır. Ludwig, -mAkIIk ekinin ise eski metinlerde iyelik ekiyle çokça kullanıldığını ama o dönemde artık dildeki yerinin zayıfladığını belirtilmiştir (1947: 95).

A. von Gabain 1950’de yayımladığı *Eski Türkçenin Grameri* başlıklı kitabında sadece -mAk ekinden kısaca bahsetmiştir. -mAk ekini “Fiilden İsim Yapan Ekler” başlığında inceleyen Gabain, onun soyut adlar ve diğer isimler yaptığını belirtmiştir. Bu doğrultuda “uçmak (anlayış), tutmak (sap)” gibi birkaç örneğe yer vermiştir (1988: 53). Gabain’in verdiği kısa bilgiye göre bu ek, sadece fiillerden isimler türeten bir yapım ekidir. Kitapta -mAkIIk ekine yer verilmemesi ise Eski Türkçede bu ekin kullanımının olmadığını göstermektedir.

Muharrem Ergin 1958 yılında çıkan *Türk Dil Bilgisi* adlı kapsamlı gramer kitabında “Fiilden İsim Yapma Ekleri” başlığında -mAk ekine dair bilgiler vermiştir. Ergin, -mAk ekinin istisnasız olarak bütün fiil kök ve gövdelerine getirildiğini ve onlardan hareket adları yaptığını yazmıştır. -mAk ekine eskiden beri “mastar” dendiğini ama bu adlandırmanın Türkçenin fiil isimlerine uygun bir tabir olmadığını belirtmiştir. Türkçede

“master” diye ayrı bir kelime çeşidine ihtiyaç olmadığını ve bu ekin fiillerden isim yapan ek olarak değerlendirilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Ekin hareket ifade ettiğini ve nadiren de olsa nesne isimleri oluşturduğunu bildirmiştir (2009: 185). Ergin, kitabında -mAkllk ekiyle ilgili herhangi bir bilgi aktarmamıştır.

Zeynep Korkmaz ilk baskısı 1962 yılında yapılan *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* adlı yapıtında, -mAk ekinin fiildeki hareketi gösterdiğinden dolayı hareket ismi sayıldığını yazmıştır. Kalıplaşmaya uğradığında ise artık hareket gösterme niteliğini kaybederek doğrudan somut veya soyut nesnelere (çakmak, ilmek, kaymak vs.) adı olduğunu belirtmiştir (2011: 55). Korkmaz, kitabında -mAkllk ekine yer vermemiştir.

Haydar Ediskun, ilk basımı 1963 tarihli olan *Türk Dilbilgisi* adlı kitabında -mAk ekini “İsim-fiiller (Masterlar)” başlığında değerlendirmiştir. Bu eki bir yandan eylem adı olduğu için *isim*, öbür yandan da özne, nesne, tümleç aldığı için *fiil* olarak adlandırmıştır. -mAk ekinin ismin durumlarına girebildiğini, genellikle çoğul eki almadığını, belirtisiz isim takımlarında yalnızca belirten olabildiğini, isimlik görevinin az, fiillik görevinin çok olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Ediskun, -mAk ekinin durum ekleriyle işleyişini, olumsuzunun nasıl yapıldığını örneklerle göstererek çeşitli çatı ekleri alabileceğini de söylemiştir (1999: 248). Ediskun, -mAkllk ekine değinmemiştir.

Lloyd B. Swift’in 1963 yılında basımı yapılan *A Reference Grammar of Modern Turkish* adlı yapıtında -mAk ekinin genel olarak eylem hareketi gösterdiği ve bazen de “yemek, çakmak” gibi kalıcı adlar oluşturduğu yazılmıştır (1963: 91). Swift, -llk ekinin hangi köklere eklendiği bilgisini verirken bir maddede, -mAk ekinden sonra gelebildiğini “yapmak>yapmaklık” yazmıştır. Bu ekin bazen -mAzllk şeklinde “anlamak>anlamamazlık” olabileceğini bildirmiştir (Swift 1963: 63).

Tahir Nejat Gencan 1966 tarihli *Dilbilgisi* adlı kitabında -mAk ekinin çok işlek olduğunu, bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebileceğini yazmıştır. -mAk’ın eklendiği fiilin bir cümlede özne ve yüklem olabileceğine dair birkaç örnek vermiştir. Bu ekin belirtili ad tamlamasına girmeyeceğini ve tamlayan eki almayacağını söylemiştir. Bunun dışında “kaymak, ilmek, oymak” gibi somut adlar yaptığını yazmıştır. Masterların -llk ekiyle

pekiştirilmiş şeklinin -mAkllık ekini doğurduğunu bildiren Gencan, bunun pek az kullanıldığına değinmiştir (1966: 139).

Geoffrey Lewis, 1967 tarihinde yazdığı *Turkish Grammar* adlı kitabında bu eklere örnekleriyle birlikte yer vermiştir. İsim-fiil ve mastar olarak değerlendirdiği -mAk ekinin yapı bilimsel olarak iki özelliğinin olduğunu söyler. Devamında ise bu ekin kişi ekleri ya da ilgi ekinin sonekini alamayacağını kesin bir dille belirtmiştir. Durum ekleri almış şekilde birkaç örneklendirme yapmıştır. “Yemek, çakmak, tokmak” gibi kalıcı isimler yaptığına da değinmiştir. -mAkllık ekinin -mAk ekinden farklı olarak yalın kullanımı dışında kişi ekleri ve tüm durum eklerini alabileceğini belirtmiştir (1967: 167).

Vecihe Hatiboğlu ilk olarak 1974 yılında yayımı yapılan *Türkçenin Ekleri* adlı kitabında -mAk ekinin eylem kök ya da gövdesine getirildiğini ve tümleç alıp ad gibi eylemlik kurduğunu belirtmiştir. Ekin olumsuzunun -mA ile yapıldığını, tamlayan durumuna girmediğini, “tokmak, kaymak” gibi sözcüklerde kalıplaştığını ve bazen de “ağlamak sızlamak, aksırmak tıksırmak” örneklerinde olduğu gibi ikileme şeklinde kullanıldığı bilgilerini aktarmıştır (1981: 114). -mAkllık ekinin ise sadece anlamı pekiştirmek için kullanıldığını bildirmiştir.

Yüksel Göknel 1974 yılında yayımladığı *Modern Türkçe Dil Bilgisi* adlı kitabında -mAk ekini, fiillerin sonuna eklenen cümle içinde isim olarak kullanılmasını sağlayan örgü eki olarak değerlendirmiştir. Fakat bu eki fiillerden yeni isimler yapan -mAk türetim ekinden ayırt etmek gerektiğini belirterek “yemek, çakmak” gibi örnekler vermiştir (1974: 68). Yani Göknel’e göre -mAk ekinin kullanımında iki ayrı görevi vardır. Bu kitapta -mAkllık ekine değinilmemiştir.

Neşe Atabay, İbrahim Kutluk ve Sevgi Özel’in çalışmalarıyla ilk kez 1976’da basımı yapılan *Sözcük Türleri* adlı kapsamlı çalışmada -mAk ekinin eylem kök ya da gövdelerine gelerek ad yaptığı, bu ekle oluşan sözcüğe *eylemlik* adı verildiği yazılmıştır. Tümede özne, tümleç ve yüklem görevlerinde kullanıldıkları, belirtili tamlamalara girmedikleri, belirtisiz tamlamada tamlayan oldukları ve çoğul ekini alamadıkları belirtilmiştir (1983: 29). Diğer bir bilgi ise -mAk ekinin ad durumu eklerini alabilirken iyelik eklerini alamamasıdır. Ayrıca -mAk eki adlar gibi ilgeçlerle ilgeçli tamlama oluşturur ve ayrıca ikileme de kurabilir (1983: 264).

Faruk Kadri Timurtaş 1977 tarihinde yayımlanan *Eski Türkiye Türkçesi* adlı eserinde -mAk eki için bir hareket ve oluşun mücerret ismi, fiilin mastar şekli tanımlamalarını yapmıştır. İsim mahiyetinde olduğu için ismin cümledeki bütün fonksiyonlarına sahip olabileceğini belirtmiştir. Ekin -Iık ile genişletilmiş hâlinin de metinlerde yer aldığını birkaç örnekle göstermiştir (1977: 82).

Oya Adalı 1979 tarihinde yayımlanan *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler* adlı kitabında -mAk ekini adlık ardılı olarak tanımlamıştır. -mAk ekiyle ilgili sadece “ekmek, yemek, çakmak” adlarını türettiği bilgisini vermiş ve -mAkIık ekine de değinmemiştir (1979: 97).

Kemal Eraslan 1980 yılında yayımlanan “Eski Türkçede İsim-Fiiller” adlı doçentlik tezinde ad-fiilleri detaylı şekilde incelemiştir. Ancak Eraslan, -mAk ekini isim-fiil kategorisinde değerlendirmedeği için bu eki “fiil ismi/mastar eki” olarak tanımlamıştır. Bundan dolayı fiil ismi olarak nitelendirdiği -mAk eki hakkındaki görüşlerini kısaca açıklamıştır. Fiil ismi ve mastar eki olarak nitelendirdiği -mAk ekinin zaman ifadesi taşımayan soyut hareket veya iş isimleri teşkil ettiğini belirtmiştir (1980: 10). Eraslan, isim-fiillere dâhil etmediği için -mAk ekiyle ilgili kısaca tanımını verip detaylıca inceleme yapmamış ve dolayısıyla -mAkIık eki de çalışmada yer almamıştır.

Nurettin Koç ilk basımı 1990’da yapılan *Yeni Dilbilgisi* adlı yapıtında -mAk ekinin adın özelliklerini gösterdiğini, zorunlu ad öbeği, eylem öbeği ve yardımcı öbek görevini yüklediğini, özne ya da tümleç olduğunu ve ad durumu ekleri aldığını çeşitli örneklerle aktarmıştır. Ancak -mAk ekinden sonra {-ı/-i, -a/-e} eklerinden biri gelirse {-k} ekinin düşüp yerini -mA ekine bırakacağını da belirtmiştir (1996: 308).

Fuat Bozkurt 1991’de yayımladığı *Türkçemizin ABC’si* adlı kitabında -mAk ekini *ağır eylemlilik* olarak adlandırmıştır. Bu ekin, adların tüm özelliklerini gösterdiğini ve bazen de tümüyle ad durumuna geldiğini söylemiştir (1991: 67).

Hamza Zülfikar 1991’de yayımladığı *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* kitabında -mAk ekinin mastar adı verilen isimler yaptığını söylemiştir. Bunun yanı sıra ekin *kaymak, tokmak, çakmak* örneklerinde olduğu gibi kalıplaştığını da belirtmiştir. Zülfikar, -mAk ekine dair üç görevden şu şekilde bahsetmiştir: 1. Kelimeye “yiyecek, içecek” kavramı kazandırır: *kaymak, kuymak*. 2. Kelimeye “araç, gereç” kavramı kazandırır: *tokmak, çakmak*. 3. Fiilin bildirdiği “iş veya oluşun soyut olarak adlandırılmasını” sağlar:

dolamak, indirgemek, soğurmak. Zülfikar, -mAk ekinin bir hareketi veya bir oluşu adlandırılan “soğurmak, indirgemek, dalmak, alçalmak, yönelmek” sözcüklerinin terim olarak kullanılabileceğini de belirtmiştir. -mAk ekinin türettiği ve halk ağzında kullanılan “kuymak (un çorbası), koymak (yumurta, un ve peynirle yapılan bir omlet), kakmak (gaga), kasmak (ev çalısı)” örneklerini vermiştir (1991: 122).

Marcel Erdal 1991’de yayımladığı *Old Turkic Word Formation* adlı kitabında -mAk ekine dair Eski Türkçe metinlerden alınan birkaç örnek sunmuştur. Bunlardan ilki Runik harfli metinlerin birinde tespit ettiği *köküzmäk* “göğüs zırhı” sözcüğüdür. Erdal, bu adın Uygur Türkçesinde “küçük bir çocuğun giydiği şey” olarak adlandırıldığını söylemiştir. Erdal *köküzmäk* adının, yapısını açıklama yönünden verdiği örnekler içinde en uygunu olduğunu belirtmiştir. Erdal’ın verdiği diğer örnek ise Codex Cumanicus’tan alıntılanmış *artmak* “hayvanın arkasına yüklenen bir çanta ya da heybe” adıdır. Bu sözcüğün art (arka, geri) isim kökünden türediğini belirtmiştir. Erdal, *Dîvânü Luğati’t-Türk*’ten alıntılanmış *kämäk* “giysi, pamuklu kumaş, işlemeli ve çizgili manto” sözcüğünü de kesin olmamakla birlikte örnek olarak sunmuştur (1991: 110). Erdal, Eski Türkçe üzerine inceleme yaptığı için -mAklik ekine yer vermemiştir.

Mehmet Hengirmen 1995 tarihli *Türkçe Dilbilgisi* adlı kitabında -mAk ekini “Eylemsiler” başlığı altında değerlendirmiştir. Hengirmen’e göre eylemlerin adını bildiren tümleç olan ve ad gibi kullanılan sözcüklere eylemlilik denir. -mAk eki de eylemlilik grubunda yer alır. -mAk eki alan sözcükler, adların ve ad soylu sözcüklerin tüm özelliklerini gösterirler. Ad durum olumsuzluk eki çatı eklerini alırken cümlede özne ya da tümleç olarak kullanılırlar. Ancak zaman kiplerine bağlı değildirler ve eylem çekimine de girmedikleri için bu yönden eylemlerden ayrılırlar (1995: 249).

Sezai Güneş ilk basımı 1995’te yapılan *Türk Dil Bilgisi* adlı yapıtında -mAk ekinden bütün fiillere getirilen ve onlardan hareket ismi türetmeye yarayan bir ek olarak bahsetmiştir. Çekimlenmeyen bir fiilin mutlaka bu ekle isimleştirildiğini, ekin esas görevlerinden birinin isim-fiil üretmek olduğunu ve bazen de eşya adları türettiğini yazmıştır (1999: 98).

Necmettin Hacıeminoğlu 1996 yılında basılan *Karahanlı Türkçesi Grameri* adlı kitabında -mAk ekini isim-fiil olarak tanımlayarak üzerine isimden isim yapım eklerini, iyelik ve

isim hâl eklerini alabileceğini belirtmiştir (2019: 162). Hacıeminoğlu -mAkllık ekinde söz etmemiş, sadece “ayıtmaklık < ayıt-mak-lık, -söylemeklik-” örneğini vermiştir.

Gürer Gülsevin ilk basımı 1997 yılında yapılan *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* adlı kitabında -mAk ekinin en işlek mastar eki olduğunu yazmıştır. Ayrıca isimlerin aldığı bütün ekleri alabileceğini belirtmiştir. Gülsevin, -mAkllık ekinin de aynı fonksiyonda kullanıldığını ve ikinci derecede işlek olduğunu bildirmiştir (2017: 133).

Gürer Gülsevin ve Selma Gülsevin’in hazırladığı 1993 yılında basılan (*Kâmûs-ı Türkî’ye Göre*) *Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları: I. Fiilden İsim Yapan Ekler* adlı kitapta saptanan örneklerden bazı çıkarımlar yapılmıştır. Kâmûs-ı Türkî’de yer alan örneklere göre -mAk eki dönüşlü, edilgen, ettirgen ve işteş çatılı fiiller üzerinde kullanılmamıştır. Geçişli fiillerin sadece tek hecelileri üzerine gelmiş “boğ-mak (boğum yeri), il-mek (çözülmesi kolay düğüm), ye-mek” örneklerinde olduğu gibi isim yapmıştır (1993: 92).

Himmet Biray 1999 yılında basılan *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim* adlı doktora tezinde -mAk ekinin asıl işlevinin bütün fiillerin sonuna gelerek onların hareket adlarını yaptığını belirtmiştir. Değindiği önemli bir konu ise -mAk ekiyle türetilen isimlerin diğerlerinden farklı olarak hareket isimleri yapmasıdır. Yani diğer eklerle türetilen isimler zihnimizde somut bir nesneyi canlandırırken -mAk ekiyle oluşturulan isimler gözümüzün önünde bir varlığı canlandırmadıkları için soyut olarak nitelendirilirler. Başka bir özelliği ise (kalıcı isimler hariç) bu ekle türetilen isimlerin -mAk’tan sonra yapım eki almamalarıdır. Ayrıca -mAk ekinin üstüne iyelik eki gelmediğini bunun yanında olumsuzluk eki olan -mA ekini alabileceğini belirtmiştir. Kalıcı isim olarak kullanımına da “atışmak (şiiir), yaşmak (yüz örtüsü), sümek (eğrilmeye hazır yün)” gibi örnekler vermiştir (1999: 84).

Talat Tekin ilk kez 2000 yılında yayımlanan *Orhon Türkçesi Grameri*’nde yazıtlarda geçen *armakçısın* “armak (aldatmak)” sözcüğünü örnek olarak göstererek bunun dışında herhangi bir bilgi vermemiştir (2003: 92). Tekin’in -mAkllık ekinde söz etmemesi, Orhon Türkçesinde bu ekin kullanılmamış olduğunu göstermektedir.

Süer Eker ilk baskısı 2002’de yapılan *Çağdaş Türk Dili* adlı yapıtında -mAk ekini, eylemlerin genel ve soyut adlarını yapan mastar eki olarak değerlendirmiştir. Çok işlek

olmasa da kalıplaşarak belli bir nesne ya da olguyu gösterdiğini de söylemiştir (2003: 287).

Zeynep Korkmaz'ın 2003 yılında ilk baskısı yapılan *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* adlı kitabında -mAk eki çeşitli başlıklar altında ayrıntılı biçimde işlenmiştir. Korkmaz'a göre -mAk eki, her türlü fiile getirilen ve onları geçici kılış adları yapan işlek bir ektir (2019: 162). Bunun dışında eklendiği sözcüğü “oymak, kaymak, ırmak” gibi kalıcı adlar yaptığını belirtmiştir (2019: 214). Ekin iyelik ve ad çekimi ekleri alabileceğini söylerken cümlede özne, nesne, tümleç ve yüklem olabileceğini de vurgulamıştır. Belirtili ad tamlaması kuramazken -lAr çokluk ekini alamayacağını söylemiştir (2019: 243). Korkmaz, -mAkllk eki için verdiği birkaç örnekten yola çıkarak hareket özelliğini yitirip soyut ada dönüştüğünü ve günümüz Türkiye Türkçesinde canlılığını yitirdiğini bildirmiştir (2019: 759).

Hatice Şahin, 2003 yılında yayımladığı *Eski Anadolu Türkçesi* adlı kitabında -mAk ve -mAkllk eklerini *İsim-fiiller (mastarlar)* adlı başlık altında incelemiştir. Şahin'in tanımlamasına göre -mAk eki Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan en işlek mastar eklerinden biridir ve hareket ifade eden fiil isimleri yapmaya yarar. Bu ek durum ekleri ile işlek bir biçimde kullanılabilir. -mAkllk eki ise -mAk mastar eki ile aynı fonksiyonda kullanılan bir ektir (2011: 74).

Marcel Erdal 2004 yılında yayımlanan *A Grammar of Old Turkic* adlı yapıtında işlevsel kategoride gösterdiği -mAk ekinin Türkçede erken dönem metinlerinde nasıl kullanıldığına dair örnekler sunmuştur. Olumsuz hâlinin bu dönem metinlerinde pek yaygın kullanılmadığını, iyelik eki almadığını, bir fiil gibi davrandığını, yapım eki almış isimlere paralel olduğunu ve başka bir fiilin doğrudan nesnesi olabileceğini de belirtmiştir (2004: 279).

Nesrin Bayraktar Erten 2004 yılında yayımladığı *Türkçede Fiilimsiler* adlı kitabında konu üzerine detaylı bir bilgi vermiştir. Bayraktar, -mAk ekini “İsim-fiil Ekleri” başlığı altında incelemiştir. Bu ekin, fiillerin hareket adlarını yaptığını ve eklendiği eylemin hareketini saklayarak cümle içinde de bir ad gibi görevde bulunduğunu belirtmiştir. Bayraktar'ın yaptığı araştırmaya göre bu ek ilk olarak Uygur Türkçesiyle yazılmış metinlerde bugünkü görev ve işlevinde karşımıza çıkmıştır. Bayraktar'ın diğer tespitine göre Orhon

Yazıtları'nın sınırlı sayıda sözcük içermesi nedeniyle sadece *armakçı* örneğinde -mAk eki geçmektedir. Bunun dışında Türk dilinin ilk yazılı kaynaklarında başka bir örneğe rastlanmamıştır (2018: 10).

Konuyla ilgili detaylı bir araştırma yapan Bayraktar, ekin daha sonraki dönemlerde -mak/-mek, -mağ/-meh ve kendinden sonra ünlü gelen sözcüklerde de -mağ/-meg biçimlerinde karşımıza çıktığını belirtmiştir. Bu ekin -lık/-lik ekiyle genişlemiş biçimi vardır. Fakat -mak/-mek ve -maklık/-meklik eklerinin anlam açısından farkı çok belirgin değildir. Bunun dışında *çakmak*, *boğmak* örneklerinde olduğu gibi ekin kalıcı isimler yapma göreviyle de kullanımı vardır. Bayraktar'ın belirttiği üzere Türkiye Türkçesinde bu ek tüm fiillere gelebilmektedir. Görev itibarıyla fiillerin hareket isimlerini yani diğer bir deyişle mastar isimlerini yapmaktadır. Türkiye Türkçesinde başlangıçta ilgi hâli dışında ismin tüm hâl ekleriyle birlikte kullanılmıştır. Günümüz Türkiye Türkçesinde ise yönelme, belirtme ve ilgi hâli ekleriyle birlikte kullanılmamaktadır. Eğer bu üç hâl eki eklenecekse *gül-me+y+e*, *gül-me+y+i*, *gül-me+nin* örneklerinde olduğu gibi karşımıza -mA eki çıkmaktadır. Bununla beraber sadece yazımı ve basımı daha eski olan eserlerde ekin, yönelme ve belirtme hâl eklerini alabilmekte olduğu görülmektedir (2018: 18).

Bayraktar, çalışmasında -mAkIik ekini de detaylıca ele almıştır. Bu ek, -mAk isim-fiil ekinin +lık/-lik isimden isim yapma ekiyle birleşmesinden oluşmuştur. -mAkIik ekinin Orhon Türkçesinde kullanımına rastlanmamıştır. Uygur Türkçesindeki örneklerde ise isimden isim yapım eki olan +lık ile değil, isimden sıfat yapım eki olan +lıg (>IU) ekiyle kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi dönemindeki eserlerde yapılan tespitlere göre -mAkIik ekine ilk defa bu dönemde rastlanmıştır. Ekin bu kullanımı Harezmi Türkçesi döneminde kendini daha çok hissettirmeye başlamış ve yaygın olarak kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi döneminde de kullanımı devam ederken ismin hâl eklerini almış biçimleri de tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde de kullanılmaya devam eden bu ek, Türkiye Türkçesinin başlangıcına ait eserlerde görülürken sonraları kullanımdan düşmüştür. Son olarak günümüz Türkiye Türkçesinde bu ekin kullanımı yoktur (2018: 23).

Özlem Deniz Yılmaz 2009 yılında yayımladığı *Türkiye Türkçesinde Eylemsi* adlı eserinde "Eylemlilik Kavramı (Fiilin İsimsi Şekli)" başlığı altında -mAk ekinin söz etmiştir. Eylemlilik (eylem ismi, fiilin isimsi şekli, ad-fiil, isim-fiil, mastar) geleneksel olarak hem isim hem fiil görevinde bulunan sözcük olarak tanımlanmıştır. Yılmaz'ın tanımına göre

eylemlilik hem fiile hem de isme özgü karakteristik özelliklerden bazılarında sahiptir, bu yüzden de Türkiye Türkolojisinde sık sık bu iki özelliği dile getiren “isim-fiil” terimiyle adlandırıldıkları görülür. Eylemlilik nesneleştirilmiş eylemi iletme, yani bildirişim ihtiyacı olduğunda eylemi geçici olarak nesne imgesinde temsil etme aracıdır. Diğer özelliği ise fiil olmayı sürdürerek aynı zamanda onu isimlerle akraba kılan nesne anlamına sahip olmasıdır. Bundan dolayı diğer bir deyişle “fiilin isimsi şekilleri” denebilir.

Yılmaz -mAk ekinin çağdaş Türkiye Türkçesinde işlek ve verimli¹, -mAkIık ekinin işlek ama verimsiz, oldukça seyrek (daha çok yazılı söylevde) olduğunu belirtmiştir. Eylemlilikler, sahip oldukları nesnellik özelliğinden dolayı şekil bilimsel ve söz dizimsel işlevler alanında isimlerle akrabadırlar. Bundan ötürü çokluk, iyelik, hâl ekleri alabilirler. İlgeçlerle beraber işleyebilir, anlatımlarda isimsi söz dizimi (yani ad yüklemi, özne, belirten, belirtilen, tümleç/tümleyen, tümleç tamlananı/tümlenen, belirteç/belirteç tümleci ve belirteç tamlananı) görevlerinde etkinlik gösterebilirler (2009: 53).

Yılmaz’ın paylaştığı verilerden hareketle -mAk ekinin Türkiye Türkçesindeki kullanım şekilleri şöyledir:

- 1) Çoğunlukla yalın şekilde işler. 2) Bulunma ve çıkma hâli eklerini alabilir ve ilgeçlerle birlikte işleyebilir. 3) İsimsi söz dizimi görevlerinde örneğin, yüklem, özne ve tümleç olarak işleyebilir. 4) Ad tamlamasının belirteni görevinde işleyebilir. 5) Sözlük şekli olarak kullanılır (2009: 57).

Yılmaz’a göre -mAkIık eki, -mA ekinin eş anlamlısı olarak yani işlek ama verimsiz kabul edilmektedir. Diğer tespitlerine göre -mAkIık ekinin kullanım şekilleri şöyledir:

- 1) Cümlede bağımsız olarak yüklem, özne ve tümleç görevinde ya da bu öbeklerin bir bileşeni niteliğinde anlatımlarda etkinlik gösterebilir. 2) Ad

---

¹ Yılmaz, “işlek, verimli, verimsiz” kavram ve terimlerinin daha iyi anlaşılması için tanımlarını da vermiştir. *İşlek (üretken, canlı)*, “her türlü yeni oluşum (diğer bir deyişle alıntı, suni ve büsbütün yeni sözcük birimleri ve şekillerinin kurulması) için model, kalıp işlevi gören, yeni oluşumlar meydana getirmeye muktedir olan, hem de işlek olmayan modelleri kendi modeline çevirme yetisine sahip olan, bu yüzden dilin malzemesinde örnekleri çok olan, sayıca fazla miktar içeren” demektir. *Verimli*, belirli bir modelin söylevde çok kullanılıyor, çok geçiyor olmasıdır. *Verimsiz*, belirli bir kalıbın söylevde az kullanılıyor olmasıdır (2009: 174-175).

tamlamalarında belirten veya belirtilen görevinde kullanılabilir. 3) Anlatımlarda isim kelime çekimi, ulamı şekillerinde hem de ilgeçlerle işleyebilir (2009: 63-64).

Kemal Eraslan'ın 2012 yılında basılan *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı kitabında “Özel İfadeli Yapım Ekleri” başlığında -mAk ve -mAkllık eklerine yer verilmiştir. Eraslan'a göre yapım ve işletme ekleri dışında kalan hem yapım eki hem de işletme eki görevlerini taşıyan bazı ekler mevcuttur. -mAk ve -mAkllık eki bu kategori içerisinde değerlendirilen fiil ismi ekleridir. Fiil ismi ekleri soyut hareket ifade eden fiil kök ve gövdelerinden fiil ismi teşkil eden ekler olarak nitelendirilmiştir. Bu ekler hâl ve iyelik ekleri almakla isim özelliği göstermektedir. -mAk eki fiilden hareket isimleri (matar ismi) teşkil eden yapım ekidir. Bu ekle meydana getirilen isimler kalıplaşarak kalıcı isimler hâline gelebilirler (2012: 117). Eraslan, buna örnek olarak *ölmek* (<öl-mek) “ölme, ölüm”, *uğmak* (<uğ-mak) “anlayış, fikir”, *tutmak* (<tut-mak) “sap” gibi örnekler vermiştir. -mAkllık ekini ise -mAk ekinin genişlemiş şekli olarak nitelendirmiştir.

Günay Karaağaç 2012 yılında yayımladığı *Türkçenin Dil Bilgisi* adlı yapıtında -mAk ekinin bütün eylem kök ve gövdelerine getirildiğini, eski ve yeni Kıpçak dilleri dışında Türkçenin bütün zamanlarında işlek olduğunu belirtmiştir. Eklendiği kök ya da gövdeyi eylem adı veya ad-eylem, az da olsa kalıcı adlar, eylemle ilgili nesne adları yaptığını da birkaç örnekle açıklamıştır. Bugünkü Türk yazı dillerinde -mAk ekinden sonra iyelik eki getirilmediğini ancak bu kullanımın eski Türk yazı dillerinde var olduğunu, bu açıdan yerini işlevce kendisine daha yakın olan -mA ekine bıraktığını bildirmiştir (2012: 279). Karaağaç, -mAkllık ekiyle ilgili herhangi bir bilgi aktarmamıştır.

İncelenen dil bilgisi kitaplarında verilen bilgilerden hareketle -mAk ekinin “matar, ad-fiil, eylemlik, fiil ismi” olarak adlandırıldığı söylenebilir. Bu ekin, fiil kök ve gövdelerine getirildiğini, geçici hareket adı yaptığını aktaran dil bilimciler çoğunluktadır. Bazı kitaplarda bu ek, sadece matar, ad-fiil eki kategorisinde değerlendirilmiştir. Bazılarında ise bu ekin, eklendiği fiilin hareket özelliğini yitirmesini sağlayıp onu kalıcı bir ad yaptığından da söz edilmiştir. Bazı dil bilgisi kitaplarında hangi eklerle işleyebileceği örneklerle anlatılırken bazılarında sadece tanımlamayla yer almıştır. Eski Türkçe üzerine olan dil bilgisi kitaplarında ise fiillerden hareket adı yapma özelliğiyle işlenmediği görülmüştür.

İncelemeye dâhil edilen dil bilgisi kitaplarının sadece birkaçında -mAkIIk ekinden söz edilmiştir. Bazı kitaplarda -mAkIIk ekinin -mAk eki gibi mastar eki olduğu, ikinci dereceden işlek olma özelliği belirtilirken bazılarında ise -mAk ekinin fiile kattığı işlevden farklı olarak bu ekin sözcüğü soyutlaştırdığı bilgisi verilmiştir. Kimi kitaplarda ise -IIk ekinin -mAk ekine eklenmesindeki amacın anlamı pekiştirmesi yönünden olduğu yazılmıştır. Öte yandan Osmanlı dönemine ait gramer kitaplarında genellikle 1940'lara rastlayan dönemlerde bu ekin kullanımdan düştüğü bilgisi verilmiştir. Eski Türkçe ile sınırlandırılan gramer kitaplarında bu ekin işlenmemesi de o dönemlerde kullanımının olmadığına dair bir çıkarım yaptırmıştır. Sonuç olarak -mAkIIk ekine yer verilmeyen dil bilgisi kitaplarının çoğunlukta olduğu da araştırmamız sayesinde görülmüştür.

Çalışmamızın bu kısmında -mAk ve -mAkIIk ekleri hakkında gramer kitaplarından derlenen bilgilerle çeşitli dil bilimcilerin görüşleri sunulmuştur. Bundan sonraki kısımlarda ise -mAk ve -mAkIIk ekleri iki ayrı bölümde incelenecektir. Bu eklerin, hangi eklerle işleyebileceği, cümledeki görevleri Türkçenin tarihî dönemlerine ait taranan eserlerden alınan örneklerle açıklığa kavuşacaktır.

1. BÖLÜM

-mAk EYLEMLİĞİ VE İŞLEVLERİ

-mAk eki Türkçe Sarf ve Nahiv’lerde “Masdar” başlığında değerlendirilmiştir. Modern dil bilgisi kitaplarında mastar olarak nitelendirilmesinin yanında “Fiilimsi” grubunda incelenmiştir. Bu grupta ise “İsim-fiil” kategorisinde tanımlanmıştır. Fiilimsiler üzerine yapılan detaylı çalışmalar olmakla beraber -mAk ve -mAklik eki müstakil olarak incelenmemiştir.

-mAk ekinin kökeni hakkında çeşitli yorumlar yapıp fikir edinmemizi sağlayan Türkologlar vardır. Ahmet Bican Ercilasun -mAk ekinin, -mA ekiyle “ok” pekiştirme edatının birleşmesinden meydana geldiğini düşünmektedir (2000: 43). Yakup Karasoy, -mA ekini incelediği bir makalesinde bu görüşe katılmakla birlikte -mA eki ve -mAk ekinin kökenlerinin aynı olabileceğini belirtmiştir. Ancak gelişim yolunun -mA ekinden -mAk ekine doğru olduğunun daha çok mantığa yattığını söylemiştir (2004: 6). Yani Ercilasun Türkçenin tarihî seyrinde -mAk ekinin daha eski olduğunu savunurken Karasoy -mA ekinin -mAk ekinden önce var olduğunu savunmuştur.

Ebru Kabakçı Yeşiltepe, “Türkiye Türkçesinde Bağlı Morfemler” adlı doktora tezinde -mAk ekine de yer vermiştir. -mAk eki üzerine yaptığı araştırma sonucunda gramer kitaplarından derlediği bilgilere göre bu ekin tarihî süreçte dört işlevinin olduğunu tespit etmiştir. Bunları işlekliklerine göre “İsim-fiil yapma işlevi, kılış adı yapma işlevi, nesne adı yapma işlevi, soyut ad yapma işlevi” şeklinde sıralamıştır (2019: 95).

Türkçenin eski dönemlerinden beri varlığını sürdüren ve istisnasız bütün fiil kök ve gövdelerine gelebilen -mAk eylemliğinin genel bir değerlendirmeye göre iki işlevi bulunur. Bunlardan birincisi en çok bilinen ve dil bilgisi kitaplarında bahsedilen, fiillerden hareket isimleri yapıp onları cümlede bir ad gibi işletmesini sağlayan “hareket” işlevidir. İstisnasız şekilde tüm fiillere gelebilen ve fiilimsi grubunda isim-fiil olarak nitelendirilen bu ek, hareket işlevi sayesinde cümlede herhangi bir öge (özne, yüklem, nesne, tümleç, zarf) olarak karşımıza çıkabilir. -mAk eki, cümlede yalın hâlde, ek almadan ve diğer adlarla birleşmeden bu ögelerden birini karşılayabilir. Öte yandan çeşitli eklerle bir araya gelebilir ve yanındaki adlarla birleşerek bu sözcük gruplarıyla cümledeki herhangi bir ögeyi oluşturabilir.

-mAk ekinin bazı gramer kitaplarında bahsi geçmeyen ikinci işlevi ise fiillerin hareket özelliğini yitirmesini sağlayan “kalıcı ad yapma” işlevidir. -mAk ekine bu açıdan bakıldığı zaman bir yapım eki gibi işlediğini görmek mümkündür. Bundan dolayı bazı gramer kitaplarında “Fiilden İsim Yapım Ekleri” başlığının altında incelenmesi olağandır. -mAk eki farklı kategorilerde somut ve soyut kalıcı adlar ve kalıplaşmış ifadeler türetmiştir.

Bu bağlamda işleklik sırasına göre öncelikle -mAk ekinin temel görevi olan “hareket işlevi” incelenecektir. Daha sonra bu ekin hareket özelliğini yitirmesiyle oluşan “kalıcı ad yapma işlevi” üzerinde durulacaktır.

1.1. HAREKET İŞLEVİNDE KULLANILIŞI

Dil bilgisi kitaplarında ad-fiil başlığında değerlendirilen -mAk ekinin her fiile geldiği ve onları oluş, kılış adları yaptığı yazılıdır. Masterlar hakkında yüksek lisans tezi hazırlayan Aydoğdu, -mAk ekinin de içinde bulunduğu master eklerinin birden fazla düşüncüyü bir tek cümleyle anlatmamızı sağladıklarını böylece anlatımı kolaylaştırdıklarını belirtmiştir (2007: 1). Bu açıdan düşünüldüğünde -mAk ekinin kullanıldığı bir cümlede, birden fazla oluş, kılış ve durumlar sıralı şekilde anlatılabilir. Bu anlatım kolaylığını sağlayan şey ise -mAk ekinin eklendiği fiile hareket işlevi katmasıdır. Hareket özelliği sayesinde -mAk eki, cümlede birçok kez kullanıldığında farklı oluş, kılış ve durumlar bildirebilir. Bunlar art arda sıralanabilir. Sonuç olarak cümlede hareketi sağlayan birden fazla fiil ismi bulunabilir.

Bir fiile eklenen -mAk ekinin en bilindik özelliği ve temel görevi fiillerin hareket adlarını yapmasıdır. Herhangi bir fiile getirilen -mAk eki, fiilin temel anlamını değiştirmeden ona hareket özelliği yükler. Bu açıdan bakıldığında sadece fiildeki oluş, kılış ve durumları bildirirler: sev-mek, koş-mak, dokun-mak vb. Ad-fiiller grubunda değerlendirilen -mAk eki, diğer isimlerde olduğu gibi cümle içinde yalın şekilde veya çeşitli ekler alarak yüklem, özne, nesne, tümleç ve zarf olabilir. -mAk ekli hareket adının kullanıldığı cümlede hangi ekleri alabileceği ve hangi ögeyi karşılayabileceği örneklerden hareketle değerlendirilecektir. Öncelikle incelemeye cümlenin temel ögesi olan yüklemden başlanarak sırasıyla özne, nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci işlenecektir. Açılan başlıklar örneklere göre şekillenecek ve kullanılan eklerin işlekliliğine göre sıralanacaktır.

1.1.1. Yükleme Görevinde Kullanılışı

Cümlede yargıyı üzerinde taşıyan öge olan yüklem, kılış, oluş ve durumu karşılar. Yüklem, cümlenin ana ögesidir. Diğer ögeler, yüklem anlamını çeşitli bakımlardan tamamlamak üzere cümlede yer alır (Karahana 2010: 14). -mAk ad-fiili bir cümlede yer alan tüm ögeleri (özne, yüklem, nesne, dolaylı tümleç, zarf) karşılayabilir. Çeşitli eklerle ya da kendisinden önce-sonra gelen isimlerle-fiillerle birleşerek bu görevleri yüklenebilir.

1.1.1.1. Çeşitli Zaman Ekleri ve Tasarlama Kipiyle Kullanılışı

-mAk eki, kullanıldığı cümlede farklı zaman ekleri olarak yüklem olabilir. Bu eklerden en işleği -DIr bildirme ekidir. Bu ek, önceki dönemlerde turur/durur biçimiyle kullanıldığı için bazı örnekler bu şekilde saptanmıştır. Bundan sonra en işlek ikinci ek -DI geçmiş zaman ekidir. Üçüncü sırada -mİş geçmiş zaman eki bulunurken en sonda da istek kipiyle olan kullanımı vardır.

1.1.1.1.1. Turur-Durur/-DUr Bildirme Ekiyle Kullanılışı

-mAk eki cümlede yüklem görevindeyken en işlek olarak -DIr bildirme ekiyle kullanılmıştır.

Karahana Türkçesine ait bazı örneklerde -mAk ekli ad-fiil, kendisinden sonra gelen ve cümleye “-dır” anlamında kuvvetlendirme ve bildirme işlevi katan üçüncü teklik şahıs eki *ol* ile birlikte kullanılmıştır (Hacıeminoğlu 2019: 37). “-mAk ol” kalıbı yükleme bildirme işlevi kazandırdığı için burada değerlendirilmiştir:

boğuz tatğı barça qarın *toğmaq ol* / qarın toğsa artuğ asığ *ğodmaq ol* (KB 3610)

“Bütün boğaz zevkleri karnın doymasıdır; karnın doyunca, en faydalı olanı yemekten el çekmektir.”

yimek içmek ol kör bu üçte biri (KB 3574/1) “Bu üçün biri yemek-içmektir.”

emel timişim dost *uzun sanmaq ol* (AH 295) “Ey dost, emel dediğim şey uzun düşünmektir.”

Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde -mAk ekli ad-fiil, bildirme özelliği taşıyan ve ekleşme sürecine henüz girmemiş olan *turur* ile birlikte kullanılmıştır. Taranan metinlerde -mAk turur yüklem kalıbının birçok örneği mevcuttur:

biri iki *el yumağ-turur* iki tirsekler birle (İMS 87b/1) “Bunlardan biri iki dirsekle beraber elleri yıkamaktır.”

ikincisi anların tertiblerin *bilmek-turur* (ŞM 3b/4) “İkinci ise onun sıralamalarını bilmektir.”

iki kèz elin toprağkâ *urmağ-turur* (İMS 117b/5) “Elini iki kez toprağa vurmaktır.”

Ol oğımak ħurūfları şaĥiĥ *aytmak turur* (İMS 166b/7) “Okumak (alfabe) harflerini doğru söylemektir.”

Bir örnekte ise -mAk ekli ad-fiil eklendiği fiilden önce gelen isimle birleşerek birleşik ad-fiil oluşturmuştur. -mAk eki yardımcı fiile eklenmiştir:

İkinci farz namâz içinde *öre turmağ turur* (İMS 166b/6) “İkinci farz ise namaz içinde yukarı doğrulmaktır.”

Yukarıdaki örneklerde ekleşme sürecine girmemiş olan *turur* bildirme eki, bazı örneklerde bu süreci tamamlamış ve kullanılan fiile -*Dir* hâliyle eklenmiştir. Bu ek, günümüzde kullandığımız bildirme işlevi veren -*Dir* ekinin aynısıdır. Aynı dönem içinde aynı eklerin hem ekleşmemiş hem de ekleşmiş hâlini metinlerde görmek, ekin tarihsel süreci hakkında yorum yapma açısından önemlidir. -mAk ekli ad-fiil aşağıdaki örnekte yüklem görevindeyken cümle içinde devrik şekilde kullanılmıştır:

Ol *yunmağdur* cünüblikden (ELS 26b/5) “O, cünüplükten yıkanmak/temizlenmektir.”

Bildirme eki bir örnekte ise -mAk ekli ad-fiille ekleşmemiş şekilde kullanılmıştır. Burada -mAk ekinden önce gelen -mA olumsuzluk eki, cümleyi yapı ve anlam yönünden olumsuzlaştırmıştır:

ol ‘illâtlaruĥ biri *közi körmemek durur* (BV 59r/5) “O illetlerden birisi gözünün görmemesidir.”

Aşağıdaki cümlede -mAk eki, yokluk eki olan -*sIz* ve bildirme eki -*Dir* ile bir arada kullanılmıştır. -*sIz* eki cümlenin yapısını olumsuzlaştırırken anlam olumlu kalmıştır:

Allah birdür ortağı yoktur *beñzetmeksüzdür* baĥallıksuzdur (ELS 45a/6) “Allah birdir ortağı yoktur, kimseye benzemez, sonsuzdur.”

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde -mAk ekinin çoğunlukla beraber kullanıldığı eklerden biri bildirme niteliği taşıyan *-dUr* ekidir. Bu ekin, dönem içerisinde -mAk ad-fiiliyle beraber kullanıldığı birçok örnek mevcuttur. *-dUr* ekinin temel görevi eklendiği ad ve ad soylu kelimeleri yargı bildiren birer yükleme dönüştürmektedir. Bu dönem metinlerine ait birçok cümlede -mAk ad-fiili, bildirme ekiyle beraber kullanılarak yüklem görevinde olmuştur:

ol biş nesnedür biri allāhı birlemek ve muḥammedi ḥaḫ resūl *bilmekdür* (M 1b/19)
 “O beş nesnedir ki; biri Allah’ın varlığını kabul etmek ve Hz. Muhammed’i Allah’ın resulü bilmektir.”

cemī‘ gövdesine şuyı tamām *aḳıtmakdur* (M 8a/27-28) “Tüm vücuduna suyun hepsini akıtmaktır.”

birisi daḫı ayak *yumaḳdur* (M 8b/25-26) “Bir diğeri de ayak yıkamaktır.”

nesne yudamamaḳ ve zaḫmetile *yudmaḳdur* (MŞ M64a/8-9) “Yiyecek yutamamak ve güçlkle yutmaktır.”

iki yağrın ortasında rādi‘ yağular *urmaḳdur* (MŞ M66a/4) “İki kürek kemiğinin ortasına yayarak yakı vurmaktır.”

ya‘ nī göbek burmaḳ sebebi bağırsuḳlarda yel *eglenmekdür* (MŞ M95a/11-12)
 “Yani göbeğe sancı gelmesinin sebebi bağırsaklarda gaz olmasıdır.”

‘alāmeti başınuḫ derisi delük delük olmaḳ ve delüğü içinde şaru şu *olmaḳdur* (MŞ M140b/8-9) “Belirtisi baş derisinin delik delik olması ve deliğin içinde de sarı su olmasıdır.”

Yā mālīk bu düş bize yüze *gülmekdür* (CKE 78b/5) “Ey mâlik! Bu rüya bizim yüzümüze gülmektedir.”

Ululara *irmekdür* anuḫ işi (SN 820/2) “Onun işi büyük insanlara ulaşmaktır.”

‘İlim ‘ilim *bilmekdür* ‘ilim kendin *bilmekdür* (YED 91/1-1) “Bilim, bilimi bilmektir. Bilim kendini bilmektir.”

Hepisinden eyüce bir gönüle *girmekdür* (YED 91/5-2) “Hepsinden daha iyisi bir gönüle girmektir.”

Anuġ ma' nġsin bilir misin *ne dimekdur* (CKE 135b/11-12) “Onun anlamının ne demek olduġunu bilir misin?”

İkinci çok *uyumaġdur* kim beġzi Őarardur (K 5a/7-8) “İkincisi çok uyumaktır, yüzü sarartır.”

Bir örnekte ise -mAk ve -dUr eklerinin arasına çıkma durumu eki olan -dAn eklenmiştir:

yā daġı Şol yumurda gibi yaŐlık gözde çok *olmaġdandur* yā ol bulanuġ *olmaġdandur* (TM 21b/4-5) “Veya o yumurta gibi ıslaklıġın gözde çok olmasındandır veya bulanık olmasındandır.”

Birkaç örnekte -mAk eki “ve” baġlalarıyla birbirine baġlanarak sıralı cümleler oluşturup yüklem görevinde kullanılmıştır:

ve yanak abarup *kızarmaġdur* ve göġüs ağır *olmaġdur* ve ağır göġüsden tutup arkaya *ıkmaġdur* ve ara üzerine *yatmaġdur* (MŞ M72a/14-15) “Ve yanak kabarıp kızarmaktadır, göġüs aġırlaŐmaktadır, ağır göġüsten sırtta doġru çıkmaktadır ve sırt üzerine yatmaktadır.”

ve biri daġı biş vaġt namāzı dāyim *kılmaġdur* ve biri daġı *zekāt virmekdür* ve biri daġı *ħacca varmaġdur* ve biri daġı *oruç tuġmaġdur* (M 2b/16-17) “ve biri de beş vakit namazı sürekli kılmaktır ve biri de zekat vermektir ve biri de Hacca gitmektir ve biri de oruç tutmaktır.”

Bazı örneklerde ise -mAk eki kendisinden önce gelen adla bir araya gelerek birleşik ad-fiil oluşturmuştur. Bu birleşik ad-fiilin üzerine ise bildirme eki olan -dUr gelmiştir:

Allāh yolına nefsini Őatup dūŐmānına *ılı Őalmaġ* ve *ok atmaġdur* (MR N148a/10) “Allah için nefsinin iġneyip dūŐmanına kılı sallamak ve ok atmaktır.”

bu niġāh ul bigi bireġüye *boyun baġlamaġdur* (MR N203b/5) “Bu nikah bir insana tıpkı bir kul gibi gönül baġlamaktır.”

Buġa çāre bu ġün *Şabr eylemekdür* (I 5108/1) “Bunun için çare buġün sabretmektir.”

Bu dönemdeki bir örnekte -mAk eki diğer biçimi olan -m*Ah* şeklinde tespit edilmiştir. Aşağıdaki örnekte ilk beyitte -m*Ah*, ikincide ise -mAk eki kullanılmıştır. Her iki yüklemde de olumsuzluk eki olan -mA vardır:

Pes aña *aldanmamahdur* çāre bes / *İtmekdür* anda durmaga heves (İ 7664)
“Bundan böyle çare ona kanmamaktır. Onunla durmak için heves etmemektir.”

Bildirme ekinin önceki dönemlerdeki metinlerde ekleşmiş (-dUr) ve ekleşmemiş (-durur/-dürür) şekilde kullanımları vardır. Bu dönemde de aynı durum söz konusudur. Aşağıdaki ilk örnekte -*dürür* eki -mAk ekine birleşikken ikinci örnekte ayrıdır:

Bes haqīkat maqşūda *irmekdürür* / Ya‘ nī er Haqqī yaqīn *gōrmekdürür* (FN 27)
“Bundan böyle gerçek, istenilen şeye ulaşmaktır. Yani insanın Allah’ı kendine yakın görmesidir.”

Ne gelmegün *gelmek durur* ne bilmegün *bilmek durur* / Son menzilün *ölmek durur*
tuymadun ‘ışkdan bir eser (YED 28/7) “Ne gelmen gelmektir ne de bilmen bilmektir. Aştan bir eser duymadan ulaştığın son yer ölmektir.”

Bir cümlede ise ilgi durumu eki (+uñ) alan -mAk eki, kendisinden sonra gelen ve bildirme eki alan adla birleşerek isim cümlesinin yüklemi olmuştur:

kim dil *dadmağuş āletidür* (TM 52b/5-6) “Dil, tatmanın aracıdır.”

Osmanlı Türkçesi döneminde yazılan metinlerde -mAk ekli ad-fiil bildirme niteliği taşıyan -*dIr* ekini alarak yüklem görevinde kullanılmıştır:

Şair deme ehl-i dil *demekdir* / Hoş-meşreb ü mu’tedil *demekdir* (HA 802) “Şair demek, gönül ehli demektir; hoş meşrepli, aşırı varmıyan bir tabiate sahip oluş demektir.”

Aynı ekin kullanıldığı başka cümlede ise yüklem sonda yer almamıştır. Bundan dolayı cümle devriktir:

Bir du‘ ā ile *añılmaqdur* murād (MMS R₂-4a/14) “İsteği bir dua ile anılmaktır.”

Başka bir örnekte ise *eyle-* yardımcı fiiline gelen -mAk eki, kendisinden önce gelen adla birleşerek yüklem görevinde kullanılmıştır:

Çün kārī *himāyet eylemekdir* / Efhāma *riāyet eylemekdir* (HA 219) “Adamın işi, herkesi korumak, anlayışa göre söz söylemektir”

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi öncesinde yazılan metinlerden alınan bir örnekte -mAk ekli ad-fiil bildirme eki olan *-Dir* ile birleşerek yüklem görevinde kullanılmıştır:

İlistir, memleket dilinde süzgeç *demektir*. (MH 104)

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi sonrasına ait olan örneklerde de -mAk ekli ad-fiil, bildirme eki olan *-Dir* ile birlikte kullanılmaya devam etmiştir:

Demokrasi çoğunluğun arzusu *demektir*. (GK 66)

Balığı tuzlanmadan saklamaya *kalkışmaktır*. (YK 152)

Bulurlarsa kurtuldun *demektir*. (YK 61)

1.1.1.1.2. -DI Geçmiş Zaman Ekiyle Kullanılışı

Eski Anadolu Türkçesi döneminde birçok cümlede -mAk ile birlikte bu ek kullanılmıştır. -DI geçmiş zaman eki, söyleyenin geçmişte yapıldığı veya olduğunu söyleyenin bizzat gördüğü veya görmüş kadar kesinlikle bildiği bir fiili anlatırken kullanılan zamandır (Gülsevin 2017: 96). Taranan metinlerde sık rastlanan bu zaman kipi çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Aşağıdaki örneklerde yüklem devrik şekilde kullanıldığı cümleler vardır:

Taḡrı ḡulıyam *demekdi* niyyeti (ŞYZ 222/2) “Niyeti Allah kuluyum demekti.”

Nesne *bişürmekdi* Dahhāk’a işi (İ 5223/2) “Onun işi Dahhak için bir şeyler pişirmektir.”

Bazen de -mAk eki kendisinden önce gelen adla birleşik fiil oluşturup *-DI* geçmiş zaman ekiyle yüklem görevini üstlenmiştir. Bu örneklerde -mAk ekinin yardımcı fiile eklendiği görülmektedir:

Kim kamunuḡ *ceng itmekdi* işi (İ 6744/2) “Herkesin işi savaşmaktır.”

Nite ki ol arslanuḡ ḡūyı *et yimek ve ḡan dökmeḡdi* (MNT B.53^a/10) “Esasen o hayvanın huyu et yemek ve kan dökmektir.”

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi'nden önce yazılan eserlerde -mAk ekli ad-fiil, geçmiş zaman eki olan *-DI* ile birlikte kullanılmıştır:

tâ dibinden bir balta vurmak *demekti*. (MH 109)

Marifet biz kapıları beklerken *girmekti*. (AG 13)

Artık yegâne yapılacak şey, sürat-i mümkününe ile oradan kaçıp *gitmekti*. (AG 65)

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi sonrasında yazılan eserlere bakıldığında -mAk ekli ad-fiil önceden olduğu gibi geçmiş zaman eki olan *-DI* ile kullanılmaya devam etmektedir:

Maksadı kâtiplerle *konusmaktı*. (GK 42)

Niyetim tüfeği kaç kuruşsa, *almaktı*. (YK 19)

Motorun burnunu Yıldız'a çevire çevire dönmek, arkasını poyraza *almaktı*. (YK 176)

Bu, çayın yükselmesi *demekti*... (YK 31)

Bazı örneklerde yüklem sonda kullanılmadığı için devrik cümle oluşmuştur.

Eger denize kadar sürüklenip gitmişse yenisini biçimleyip yerine *koydurmakta* ilk görevi. (YK 12)

Oysa bu sürgün değil özgürlüğüne *kavuşmakta* ona göre... (YK 10)

1.1.1.1.3. -mİş Geçmiş Zaman Ekiyle Kullanılışı

Eski Anadolu Türkçesi döneminden alınan bir örnekte -mAk eki, geçmişte cereyan eden bir oluş veya kılışın bizzat görülmediği, başkası tarafından nakledildiği durumlarda kullanılan *-mİş* ekiyle bir arada kullanılmıştır (Gülsevin 2017: 88). Bu ekin özelliği ise rivayet anlamı taşımasıdır. -mAk ve -mİş eklerinin birleşmesi, *i-* ek-eylemiyle olmuştur:

Uluları *toylamağımış* işi (SN 1113/2) “Onun işi yüce insanları misafir etmiş.”

1.1.1.1.4. İstek Kipiyle Kullanılışı

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi'nden önce yazılan bir metinde, yüklem görevindeki -mAk ekli ad-fiil, kendisinden sonra gelen fiille birleşerek birleşik ad-fiil

oluşturmuştur. Burada yardımcı fiile eklenen *-Allm* birinci çokluk kişi istek kipini alarak yüklem görevinde kullanılmıştır:

İstersen beraber *yemek yiyelim*. (AG 51)

1.1.1.2. Birleşik Kalıplar

-mAk eki cümlelerin yüklemi görevindeyken çeşitli eklerle, fiillerle ya da sözlerle bir araya gelerek kalıplaşır. Bu şekilde yüklem olan *-mAk* eki, gereklilik kipini karşılayan “gerek” sözüyle kullanıldığında en işlek grubu oluşturmuştur. *-mAk* kerek/gerek kalıbı genellikle bu şekilde hiçbir ek almadan kullanılmıştır. Bazı örneklerde zaman ekleri olsa da bunlar çoğunlukta değildir. İkinci en işlek grup ise *-mAk* dile-/iste- grubudur. Bu kalıbın kullanıldığı örnek sayısı da çoktur. Ayrıca zaman ve kişi ekleriyle kullanılmıştır. Üçüncü işlek grupta ise *-mAgA* başla- kalıbı yer almaktadır. Bu yüklem grubu da zaman ve kişi ekleri alabilir. Dördüncü sırada bulunma durumu ekiyle birleşerek kalıplaşan *-mAktA* eki vardır. Bu ekin kullanımı da işlektir. Beşinci sırada *-Dir* bildirme eki ve şahıs ekleriyle kullanılabilen *-mAk* üzere kalıbı vardır. Diğerleri ise sırasıyla *-mAk* er- ve *-mAk* ti- kalıplarıdır. Bunlara dair çok sayıda örnek olmasa bile beraber kullanılabilmeleri önemlidir.

1.1.1.2.1. *-mAk* kerek/gerek

Saadet Çağatay, *-mAk* gerek kalıbının Uygur Türkçesinde ilk kez kullanıldığını söyleyerek çalışmasında bir örnek vermiştir (1947: 366). Bu tez çalışmasında ise *-mAk* *kerek* kalıbı Karahanlı Türkçesi metinlerinde tespit edilmiştir. Karahanlı Türkçesi dönemi metinlerinde gereklilik çekiminin *-gu/-gü* ekleriyle (*katıl-gu kerek*, *sen ay-gu kerek*, *eşit-gü kerek*) yapıldığı bilinmektedir (Hacıeminoğlu 2019: 193). Bunlara ek olarak *kerek*’li birleşik kalıbın *-mAk* ekiyle birlikte kullanımı da tespit edilmiştir. Karahanlı Türkçesinde müstakil bir gereklilik kipi (*-mAll*) olmadığı için bu kullanım *-gu/-gü kerek* ve *-mak/-mek kerek* kalıplarıyla karşılanmıştır. Türkiye Türkçesine kadar *-mAk* gerek kalıbı hiçbir ek almadan kullanılmıştır. Aşağıdaki örnek de Karahanlı dönemine aittir:

Mansur yanlığ dar başığa *minmek gerek* (DH 74/3-2) “Mansur gibi darağacı başına binmek gerek.”

Karahanlı Türkçesi dönemi metinlerinde görölmeye başlanan *-mAk gerek* kalıbı, Harezmi Türkçesi metinlerinde de tespit edilmiştir. Bundan yola çıkarak *-mAk gerek* kalıbının kullanımının yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir.

nefsni emgetmek gerek (NF 111/6) “Nefsine acı çektirmek gerekir.”

süyük şar *sızurmak gerek* bir beyân açılrsa (MM 20b/317) “Bir söz söylemek için kemik ve zar eritmek gerekir.”

ya‘ nî almak satmak ađkāmını tağı *bilmek gerek* (NF 230/12) “Yani alma ve satma hükümlerini (onunla ilgili her şeyi) bilmek gerek.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-mAk gerek* kalıbı daha çok kullanılmaya başlamıştır. Hatta bu kalıbın kullanıldığı en işlek dönem olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde /k/ sesinin /g/ sesine dönüşmesi sonucunda, metinlerde *-mAk gerek* kalıbı görölmeye başlanmıştır. Bu kalıp, taranan eserlerde sadece eksiz olarak saptanmıştır. Çoğu örnekte kurallı şekilde cümlenin sonunda yer almıştır:

farz-ı ‘ayn ol ‘ilmdür ki her kişiye anı bāliđ olduğdan sonra *bilmek ve öğrenmek gerek* (M 1b/4-5) “Allah’ın emirleri; o ilmdir ki her kişinin ergenlik çağına erdikten sonra onları bilmesi ve öğrenmesi gerekir.”

hāşıl ölmüş mālī *şaklamak gerek* ve dağı hıarcı *bilmek gerek* (MNT B.15^a/9-10) “Kazanılmış malı korumak ve harcamayı bilmek gerekir.”

Pes imdi *bilmek gerek* kim bu dünyā bir kandur (CKE 152a/13) “Bundan sonra bilmek gerek ki bu dünya bir kandır.”

Velī toğrusını *eyitmek gerek* (SN 1060/2) “Fakat doğrusunu söylemek gerekir.”

Salkımını incüden *kılmaq gerek* (ŞYZ 468/2) “Salkımını inciden yapmak gerekir.”

Gönlegümi atama *eltmek gerek* (ŞYZ 1324/2) “Gömleğimi babama iletmek gerekir.”

ol peygamber olacağdur, andan *sakınmak gerek* (CKE 36b/9) “O peygamber olacaktır, ondan kaçınmak gerekir.”

Anı kardaşıyla bile zindāna *koymak gerek* (CKE 108a/9) “Onu kardeşiyle zindana koymak gerekir.”

senünile benüm aramda *ayrılmak gerek* (CKE 113a/5) “Seninle benim aramda ayırım yapmak gerekir.”

Biberle tuzı bile nice *dürtmek gerek* (K 12a/4) “Biberle tuzu nasıl sürmek gerekir?”

Başa yā bu kapuyı *açmak gerek* / Ya hoş virdüğün kamu *şaçmak gerek* (SN 462) “Ya bu kapıyı açmalıyım ya da verdiklerinin hepsini dağıtmalıyım.”

Saşa dağı bir hafta *güymek gerek* (SN 3255/1) “Sen de bir hafta beklemelisin.”

Varuban tapusuna *irmek gerek* / Anuñ kutlu yüzini *görmek gerek* (SN 831) “Onun huzuruna varıp mübarek yüzünü görmeliyim.”

İki dillünüñ dilin *kesmek gerek* (MT 1791/2) “İki ayrı dilden konuşanın dilini kesmek gerekir.”

Aşağıdaki cümlede ise -mAk ekli ad-fiil olumsuzluk eki olan -mA ile birlikte kullanılmıştır. Yapıca olumsuz anlamca olumlu bir cümle örneği vardır:

Meşeldür ki yavuz hūlu kişi evde *komamak gerek* (MNT B.60^a/11) “Kötü huylu kimseyi evde tutmamak gerekir.”

Bazı örneklerde cümlenin sonunda yer almayan -mAk gerek kalıbı, devrik şekilde kullanılmıştır:

Bunı böyle *bilmek gerek* ‘ aklıdan (SN 176/1) “Mantıklı olarak bunu böyle anlamak gerekir.”

Sarāya muvāfiğ yarar *konşu* / Öyinde *gözetmek gerek* *konuşu* (SN 1337) “Saraya uygun, güvenilir komşu sarayı her zaman dikkate almalıdır.”

Bilenlere *sormak gerek* bu tendeki cān neyimiş (YED 120/1-1) “Bu bedendeki canın ne olduğunu bilenlere sormak gerekir.”

‘Işk etegin *tutmak gerek* ‘ākıbet zevāl olmaya (YED 5/1-1) “Sonuç yok olmasın diye aşk eteğini tutmak gerekir.”

Bir örnekte *gerek* sözcüğü -mAk ekli ad-fiilden önce kullanılınca hem cümle hem de mevcut kalıp devrik hâle gelmiştir:

Gerek didremek bize söğüt bigi (SN 1934/1) “Bizim söğüt ağacı gibi titrememiz gerekir.”

Aşağıdaki cümlede ise -mAk ad-fiilinin yerine -mAḥ eki kullanılmıştır:

Bir arada bir dem *oturmaḥ gerek* (SN 2417/1) “Bir süre bir yerde oturmak gerekir.”

-mAk ekli ad-fiilin kendisinden önce gelen adla birleşerek birleşik ad-fiil oluşturduğu sözcük grupları bu kalıpla kullanılmaya devam etmiştir. -mAk eki yardımcı fiillere eklenmiştir:

anuç işi bünyâdın *yıka ṭurmaḥ gerek* (MNT B.19^b/6) “Onun yaptığı binayı yıkmak gerekir.”

sovuḥ şuyıla *taḥārat itmemek gerek* (K 17a/2-3) “Soğuk su ile taharetlenmemek gerekir.”

şuyıla *istincā itmek gerek* (K 17a/6) “Su ile yıkanmak gerekir.”

Nice zamān *isti ‘māl itmek gerek* (K 13b/1) “Ne kadar süre kullanmak gerek?”

Bazı örneklerde -mAk ekli birleşik fiil, hem anlamca soyut bir ifadeyi (sözünde durmak, çare bulmak) hem de gerçek bir hareketi (şehri terk etmek, odaya gitmek) karşılamıştır:

Çü ḳavl itdünüz *ḳavle ṭurmaḥ gerek* / Şaruḡ *terkini* bugün *urmaḥ gerek* (SN 1094) “Söz verdiğiniz için sözünüzde durmalısınız; bugün şehri terk etmelisiniz.”

Kişi ṭuymanın *çāre itmek gerek* / Ṭurup tizcek odaña *gitmek gerek* (SN 1925) “Kimse duymadan bir çare bulmalıyız; hemen kendi köşküne gitmelisin.”

ammā bir ḳaçınun *terkin urmaḥ gerek* (MNT B.28^a/3) “Birkaçını gözden çıkarmak gerekir.”

Bazı örneklerde ise sadece soyut bir anlamı (sabretmek, nasiplenmek) ifade etmek için kullanılmıştır:

Hele bir zamān *şabr itmek gerek* (SN 891/1) “O duruma varıncaya kadar biraz sabretmek gerekir.”

Tā‘ at kılup bu dünyeden kullar *nasīb almak gerek* (YED 137/4-2) “Kulların idabet edip bu dünyadan nasiplerini almaları gerekir.”

Osmanlı Türkçesi döneminde kendisinden önce gelen adla birleşen -mAk ekli ad-fiil, eklendiği fiille beraber birleşik ad-fiil oluşturmuştur. -mAk gerek kalıbı kurallı ama yapıca olumlu anlamca olumsuz bir cümle oluşturmuştur:

Eyle olsa anuñ yirine anı dañı *katl itmek gerek* (MMS R₂-22a/5) “Öyle olursa onun yerine onu da öldürmek gerekir.”

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden önce yazılan metinlerde -mAk lazım kalıbı gereklilik kipinin yerini tutmaktadır. Bu kalıp -Dİr bildirme ekiyle beraber kullanılmıştır. Önceki dönemlerde -mAk gerek kalıbı hep yalın hâlde kullanılırken Türkiye Türkçesinde ek almaya başlamıştır. Aşağıdaki cümlede -mAk eki, çatı ekiyle beraber kullanılmıştır:

Yalnız eserin maksad-ı tahriri tetkik *olunmak lazımdır*. (RT 31)

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden sonra yazılan eserlerde ise -mAk ekli ad-fiil gerek- fiiliyle birleşerek cümlede birleşik fiil oluşturmuştur. Gereklilik kipinin yerini tutan bu kalıp cümlede yüklem görevindedir. Aşağıdaki cümlelerde -Dİr bildirme ekiyle beraber kullanılmıştır:

Türk milletini *dinlemek gerektir*. (ED 211)

fırifte olanların zihniyetine *bakmak gerektir*. (ED 141)

Bazı örneklerde gerek- fiili geniş zaman kipinin hikâyesiyle kullanılmıştır. Geniş zaman kipinin hikâyesi, geçmişten geleceğe uzanmış geniş bir zaman kesitinden gerçekleşeceğini bildiren bir oluş ve kılışı, geçmiş zamana aktararak bildiren birleşik kiptir (Korkmaz 2019: 653):

İhbar edip *bastırmak gerekirdi*. (YK 26)

Vaktinde köprünün önünde sıraya girmezsen sabahın yedisine *beklemek gerekirdi*.
(YK 173)

1.1.1.2.2. -mAk tile- (dile-) / iste-

Karahanlı Türkçesi dönemindeki metinlerde -mAk ekli hareket adı, kendisinden sonra gelen *tile-* “dile-” fiiliyle bir araya gelerek birleşik bir fiil oluşturmuştur. Bu kalıp çeşitli zaman ve kişi ekleriyle kullanılabilir. Bu kalıbın kullanımı Orhon ve Uygur Türkçesi dönemlerindeki metinlerde tespit edilememiştir. Karahanlı Türkçesinde ve sonraki dönemlerde kullanılmaya devam etmiştir. Aşağıdaki cümlede geçen *bezenmek tile-* (süslenmeyi istemek) örneğinde görüldüğü üzere üçüncü tekil kişi geniş zaman kipiyle yüklem görevinde ve devrik şekilde kullanılmıştır.

bezenmek tiler dünya körkin itip (KB 64/2) “Dünya kendisini süsleyerek bezenmek istiyor.”

Karahanlı Türkçesi metinlerinden itibaren görülmeye başlanan -mAk tile- kalıbı Harezmi Türkçesi metinlerinde de görülmeye devam etmiştir. Geçmiş zaman kipiyle kullanılan yüklem, cümlede devriktir.

andın nêmeni *açılmaķını tiledi* nêrseniņ (ME 218/2) “Sonra bir şeylerin açılmasını istedi.”

Harezmi Türkçesi döneminde yazılan eserlerde -mAk tile kalıbı yüklem görevinde kullanılmaya devam etmiştir. Aşağıdaki örneklerde -DI geçmiş zaman ve -Ar geniş zaman eklerinin üçüncü tekil kişi ekleriyle kullanımı mevcuttur:

yağın *yağdurmaķ* tiledi (ME 211/2) “Yağmur yağdırmayı istedi.”

könlüm *halvat olturmaķ* tileyür (NF 7/8) “Gönlüm halvet olmayı ister.”

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde tespit edilen -mAk iste-/dile- kalıbı, bu dönemde daha çok işleklik kazanmıştır. Aşağıdaki örneklerde üçüncü tekil kişi geniş zaman kipiyle kullanılmıştır.

Kuş kafasdan boşanup *uçmak diler* (G 5673/1) “Kuş kafesten kurtulup uçmak ister.”

Şâdi gelse ol yüzi *görmek diler* (G 1050/1) “Mutluluk gelse o yüzü görmek ister.”

-mAk dile- kalıbının işaret ettiği anlam bazı cümlelerde soyut bir kavramdır. Doğrudan gerçek bir hareketi işaret etmez:

Bu gönül mülkin bular *duymak diler* (G 995/1) “Bu gönül malını tutmak ister.”

Düşmanın kahr eyleyüp *basmak diler* (G 8488/1) “Düşmanına derin acı vererek perişan etmek ister.”

Söz geliçek öykene *çıkmaq diler* / Niçe işler *yapmaq u yıkmak diler* (G 8448) “Söz akciğere doğru gelmek ister; pek çok işi yapmak ve yıkmak ister.”

anı yeyenlere *yarlığanmaq diler* (KET Ş95a/8) “Onu yiyenlerin bağışlanmasını diler.”

Bir örnekte -mAk dile- kalıbı cümle içinde devrik şekilde kullanılmıştır:

İmrenür *girmek diler* Ya‘küb sine (ŞYZ 1460/1) “Yakup mezara imrenip ona girmek ister.”

Aşağıdaki örnekte -mAk dile- kalıbının hem olumsuz hem de olumlu şekilde kullanımı aynı cümlede yer almaktadır. Üçüncü teklik kişi geniş zaman ekinin olumsuz hâli olan -mAz eki *utmak dile-* (yenmek istemek) fiilinin sonuna eklenmiştir. Bunun devamında ise aynı ad-fiil grubu üçüncü teklik kişi geniş zaman eki olan -(A)r ile beraber kullanılmıştır:

Hîç *utuzmak dilemez utmak diler* (G 5342/2) “Hiç yenilmek istemez, daima yenmek ister.”

Tespit edilen bir örnekte üçüncü teklik kişi geniş zaman eki olan -(A)r’ dan sonra, geçmiş zaman eki -dI eklenmiştir. Bu cümledeki yüklemde *i-* ek eylemi -(A)r ve -dI eklerini birleştirerek geniş zamanın hikâyesini oluşturmuştur:

Elin boynına *bırakmaq dilerdi* (I 4491/1) “Elini boynuna dolamak isterdi.”

Aşağıdaki cümlenin yüklemde ise üçüncü çokluk kişi geçmiş zaman eki kullanılmıştır:

Lût’ı şehrden *kovmaq dilediler* (CKE 65b/5) “Onlar, Lut’u şehirden kovmayı istediler.”

Bazı cümlelerde -mAk ekli ad-fiil kendisinden önce gelen adla birleşerek birleşik ad-fiil oluşturmuştur. Bu birleşik ad-fiil ise *dile-* fiiliyle bir yüklem grubu kurmuştur:

Ayrıluban külli *pāk olmak diler* (G 6655/2) “Ayrılıp tamamen temiz olmak ister.”

Ya‘ni kim bu bezmi *terk itmek diler* (G 2448/2) “Yani bu meclisi terk etmek ister.”

Önceki cümlelerde -mAk *dile-* kalıbının örnekleri mevcuttur. Bu kalıp, bazı cümlelerde -mAk *iste-* şeklinde kullanılmıştır:

Gelip kāfir buları *incitmek ister* (EMŞ 130/1) “Kafir gelip bunları incitmek ister.”

Ken‘ān ol ‘avrata *yapışmak istedi* (CKE 42b/2) “Kenan o kadına yapışmak, yanaşmak istedi.”

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden önce yazılan eserlerdeki kimi örneklerde -mAk *iste-* kalıbı cümlede yüklem olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bazı örneklerde bu kalıp, birinci tekil kişi -DI’lı geçmiş zaman kipiyle kullanılmıştır:

bu neşriyat hakkındaki fikirlerini *öğrenmek istedim*. (RT 110)

Yere yatıp kan izlerini *öpmek istedim*. (AG 58)

Bir örnekte -mAk *iste* kalıbı birinci tekil kişi geniş zaman kipinin hikâyesiyle kullanılmıştır:

İstedğim gibi olmadığı için silah arkadaşlarımdan *af dilemek isterdim*. (RT 79)

Bazı örneklerde ise ikinci tekil kişi -DI’lı geçmiş zaman kipiyle kullanımları vardır:

sonra bunun tehlikesinden ürkeren en yakındaki köye doğru *yürümeğe istedi*. (MH 123)

Ev sahibinin kızı bir şeyler *söylemek istedi*. (KG 198)

-mAk *iste-* kalıbı aşağıdaki örneklerde üçüncü tekil kişi şimdiki zaman kipinin hikâyesiyle kullanılmıştır:

Mutlak İhsan’ın kuvvetleriyle *gitmek istiyordu*. (AG 107)

onun bir değeri olup olmadığını *sormak istiyordu*. (MH 161)

Annem bundan başka da bir şey söylemek istiyordu. (AG 2)

-mAk iste- kalıbının birinci tekil kişi -DI'lı geçmiş zamanın olumsuzu ve ikinci çoğul kişi geniş zamanın olumsuzuyla kullanıldığı cümleler vardır:

Gözlerindeki ateşi söndürmek istemedim. (AG 107)

Fakat rüyadan uyanmak istemezsiniz. (RT 70)

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi'nden sonra yazılan eserlerde de -mAk ekli ad-fiil kendisinden sonra gelen *iste-* fiiliyle birleşerek yüklem grubu oluşturmaya devam etmiştir. Aşağıdaki örnekte -mAk iste- kalıbı üçüncü tekil kişi şimdiki zaman kipinin hikâyesiyle kullanılmıştır:

Selim onları motorlarına kadar uğurlamak istiyordu. (YK 160)

Bir örnekte ise -(I)t- ettirgen çatı ekini alan -mAk eki, *iste-* fiiline gelen üçüncü tekil kişi şimdiki zamanın hikâyesiyle kullanılmıştır:

Karadeniz'i, Akdeniz'i dolaşıp içinin afatını dağıtmak istiyordu. (YK 10)

Diğer cümlenin yüklemi ise -(I)l- edilgen çatı eki alan -mAk ve üçüncü çoğul kişi şimdiki zaman kipinin hikâyesiyle oluşmuştur:

Süngüden, kurşundan kurtulup bir an önce taş odaya kapatılmak istiyorlardı. (KG 15)

Aşağıdaki örnekte -mAk iste- kalıbı, *koy-* tasvir fiiliyle kullanılmıştır. Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde canlı bir kullanışa sahip olan *koy-* tasvir fiili, yazı dilimizde kaybolmuş gibidir. Varlığını ancak *alakoy-*, *alıkoy-* gibi süreklilik işlevi körelmiş ya da başka bir gruba sokulabilecek bir birleşik fiil içinde sürdürülmüştür (Korkmaz 2019: 724):

Gerçi Leylâ, Captain G. Jackson Read'i de *alıkoymak* istedi. (SG 23)

Aşağıdaki cümlenin yüklemi olan -mAk iste- kalıbı, üçüncü tekil kişi geçmiş zaman kipinin hikâyesiyle kullanılmıştır:

bütün politika dedikodularını ondan öğrenmek isterdi. (SG 47)

Aşağıdaki örneklerde ise -mAk iste- kalıbının birinci tekil kişi şimdiki zamanın olumsuzu, üçüncü tekil kişi geniş zamanın olumsuzu ve üçüncü tekil kişi şimdiki zaman kipinin hikâyesinin olumsuzuyla kullanımları vardır:

dışarlarda pek *görünmek istemiyorum*. (GK 145)

Muhtarla arasını *açmak istemez*. (YK 100)

Bodur Ali içerden *çıkma istemiyordu*. (YK 97)

1.1.1.2.3. -mAgA başla-

Yönelme durumu eki +A ile kullanılan -mAk ekli ad-fiil, kendisinden sonra gelen başla-fiiliyle birleşerek kalıp oluşturmuştur. Bu kalıp cümlenin yüklemi olarak kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi döneminde yönelme durumu eki almış -mAk ekli ad-fiil, kendisinden sonra gelen *başla-* fiili (-mağa başla-) ile birleşik fiil oluşturmuştur:

atnuş şifatların *bayān kılmğa başladum* (BV 11r/5) “Atın özelliklerini anlatmaya başlıyorum.”

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ise bu kalıbın cümle içerisindeki örnekleri çokça artmıştır. Yani bu dönemde işlevlik kazandığını söylemek mümkündür. Aşağıdaki cümlelerde -mAk ekli ad-fiil *başla-* fiiliyle birleşmiş durumdayken yüklem görevindedir. -mAgA başla- kalıbının üçüncü tekil kişi -DI’lı geçmiş zaman kipiyle kullanıldığı örnekler çok sayıdadır:

Fir‘avn *yalvarmağa başladı* (CKE 105a/13) “Firavun yalvarmaya başladı.”

Ol şu *akmağa başladı* (CKE 61b/3) “O su akmaya başladı.”

Evvəlki *yaratmağa başladı* yekşenbe gün-idi (SK 2a/4) “İlk olarak Perşembe günü yaratmaya başladı.”

Hazīnelerin *açmağa başladı* / Mālı *dökmege saçmağa başladı* (SN 396)

“Hazinelelerini açmaya başladı; malları harcayıp saçmaya başladı.”

Pes Lūṭ *ağlamağa başladı* (CKE 66a/2) “Sonra Lut, ağlamaya başladı.”

ol issi anlaruñ bedenlerin yağ gibi *eritmege başladı* (KET Ş318b/5-6) “Sıcak hava onların bedenlerini yağ gibi eritmeye başladı.”

memelerin ağzına alup *emmege başladı* (MR N56a/18) “Memelerini ağzına alıp emmeye başladı.”

doğanın *öldürmege başladı* (CKE 46b/8) “Doğan kişiyi öldürmeye başladı.”

gine şabanı eline aldı *sürmege başladı* (CKE 22b/2) “Tekrar sabanı eline aldı ve sürmeye başladı.”

Aşağıdaki örneklerde ise -mAgA başla- kalıbı üçüncü çoğul kişi -DI’lı geçmiş zaman kipiyle kullanılmıştır:

Resül buyurdu, *kazmağa başladılar* (CKE 174b/12) “Resul buyurdu, kazmaya başladılar.”

Bu kez kapuyı *dögmege başladılar* (CKE 66a/5) “Bu kez kapıyı yumruklamaya başladılar.”

Bazı örneklerde ise -mAk ekli ad-fiil, kendisinden önce gelen adla birleşmiştir. Bu birleşik ad-fiilin yardımcı fiiline eklenen -mAk eki, *başla-* fiiliyle yüklem görevinde kullanılmıştır. Çoğu cümlede üçüncü tekil kişi -DI’lı geçmiş zaman kipiyle kullanılmıştır:

ol pāzişāhuñ cāriyelerile *hāyinhk kılmağa başladı* (MR N27b/3-4) “Padişahın cariyeleriyle kötülük yapmaya başladı.”

Bu gez *hîle kılmağa başladı* (MNT B.14^a/8) “Bu kez hile yapmaya başladı.”

Andan şonra Hūd halkı dīne *da‘vet itmege başladı* (CKE 37a/3) “Ondan sonra Hz. Hūd halkı dine davet etmeye başladı.”

Andan perriler divşürüp *‘imāretler itmege başladı* (CKE 132a/5-6) “Ondan sonra perileri bir araya getirip binalar inşa etmeye başladı.”

Bir örnekte üçüncü çoğul kişi -DI’lı geçmiş zaman kipiyle kullanımı vardır:

mülk *taleb itmege başladılar* (MNT S.5/4) “Mülk istemeye başladılar.”

Tespit edilen bazı örneklerde ise -mAgA başla- kalıbı, cümlede devrik şekilde kullanılmıştır:

Kazmağa başladılar dörd yandı (G 1524/1) “Dört yandan kazmaya başladılar.”

Bu devrik kullanımlardan bazılarında *-mağa başla-* kalıbındaki sözcükler birbiriyle yer değiştirmiştir.

oturdular hemān *başladılar iftār kıлмаğa* (MR N140b/7) “Oturdular ve hemen iftar yapmaya başladılar.”

Kalıbın devrik kullanıldığı bir örnekte ise *başla-* fiili ve *-mAk* ekli ad-fiilin arasına bir isim girmiştir:

Çü *başladı* gökden *güneş toğmağa* / Yine tahtı üstüne *nūr ağmağa* (SN 1261)
“Güneş doğmaya başladığında tekrar onun tahtı üzerine nur yükselmeye başladı.”

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden önce yazılan metinlerdeki örneklerde *-mAgA başla-* kullanılmaya devam etmiştir. Aşağıdaki örneklerde üçüncü tekil kişi ve ikinci çoğul kişi *-DI*’lı geçmiş zaman kipiyle kullanılmıştır:

zabıt kâtibi elindeki kağıttan *okumağa başladı*. (RT 40)

beli kırılmış bir yılan gibi kıvrana kıvrana düşman gazatelerine zehrinizi *dökmeğe başladınız*. (RT 109)

Bazı cümlelerde *-meğe başla-* kalıbının üçüncü tekil kişi *-mİş*’lı geçmiş zaman kipinin hikâyesiyle kullanıldığı tespit edilmiştir:

Taşlar *dönmeğe başlamıştı*. (MH 125)

hiçten sebeplerle işini bırakarak onunla konuşmaya yüzüne *gülmeğe başlamıştı*. (MH 133)

-mAgA başla- kalıbı, Türkiye Türkçesi döneminden önce *-mAk* ekli ad-fiille kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi döneminin başlangıcında bu kalıp, *-mAk* ekli ad-fiille kullanılmaya devam etmiştir. Bir önceki örneklerde görülen *-mAgA başla-* kalıbı, aynı eserde *-mAyA başla-* biçimiyle de tespit edilmiştir:

Servet Efendi hiçbir şey söylemeden, açıklamağa gerek görmeden karanlığın içinde eğile kalka acele acele *soyunmaya başlamıştı*. (MH 82)

Günümüzde ise -mAk eki yerini -mA ekine bırakarak metinlerde -mAyA başla- kalıbı kullanılmaya devam etmektedir.

1.1.1.2.4. -mAktA

-mAktA eki, Türkiye Türkçesinde işlev bakımından başlanmış ve hâlen sürmekte olan bir oluş ve kılışı kesin olarak anlatan bir özellik taşıır (Korkmaz 2019: 557). Talat Tekin, Rus Türkolog Kononov'un gramer kitabını değerlendirdiği makalesinde, onun -mAktA ekini "sürekli şimdiki zaman" kategorisinde değerlendirdiğini aktarırken bu görüşe de katıldığını belirtmiştir (1959: 345). Ancak -mAktA eki üzerine makalesi bulunan Nurettin Koç bu görüşlere katılmamaktadır. Koç'a göre Türkçede bir yapım ve çekim ekinin birleşmesiyle oluşmuş -mAktA yapısında "şimdiki zaman" ya da "sürekli şimdiki zaman" kavramı veren bir ek yoktur. Bu bilgi üzerinden "oturmaktayım" örneğini veren Koç, "oturmaktayım" fiilinde "yine bir süre önce (geçmişte) başlayan" bir durumun olduğunu söylerken "oturuyorum" fiilinde "yeni gerçekleşen ya da hemen gerçekleşmek üzere olan" durumun söz konusu olduğunu aktarmıştır (1998: 493). Şimdiki zamanı göstermeyen bir ek olduğunu söyleyen Talat Akaslan ise -mAktA ekinin içsel ve özel olarak belirli bir zaman değerinin olmadığını belirtir (2011: 334).

Aşağıdaki cümlede *-mAktA* ekinin cümleye kattığı anlamda genel bir kanı söz konusudur. Yani "ekin ekme" işi o anda gerçekleşen bir eylem değil, geniş zamana yayılan bir eylem özelliğini taşımaktadır. Bu ekin kullanıldığı cümle Türkiye Türkçesine aktarıldığında, onu anlamsal yönden karşılayabilen ve bildirme eki olan *-Dir* ekinden faydalanılır. -mAktA eki aşağıdaki cümlede kendisinden önce gelen adla birleşik fiil oluşturmuştur. Cümlenin yüklemi "tarıg tarımakta" birleşik fiildir:

Қазғанç неҗ *tarıg tarımakta* (PKP 13/3) "Kazanç nesne ekin ekmektir."

Birleşik fiil olan *tarıg tarımak* (ekin ekme), Türkiye Türkçesinde anlatım bozukluğuna yol açan bir yapı olarak görünmektedir. Ancak aynı kökten türeyen sözcüklerin birleşik kullanıldığı yapılar (av avlamak "avlamak", düş düşlemek "hayal kurmak", kuş kuşlamak "kuş avlamak", nom nomlamak "vaaz etmek", boy boylamak "destan söylemek", soy soylamak "bir ailenin, soyun geçmişini araştırmak" vb.) Türkçenin geçmiş dönemlerindeki metinlerinde de sıkça kullanılmıştır.

İlk kez Uygur Türkçesi metinlerinde kullanılmaya başlanan *-mAKtA* eki, Kıpçak Türkçesi döneminde yazılan metinlerde de tespit edilmiştir. Aşağıdaki örnekte ise genel bir anlam veren ve bildirme işlevi sağlayan bu ekten sonra esas görevi bildirmek olan *-Dİr* eki gelmiştir. Burada yüklem görevinde olan “bildirmekdedür” fiilinde ek yığılması olayını görmek mümkündür. Ek yığılması olaylarının meydana gelmesi, sebepsiz ve lüzumsuz olarak görülse de bunun gerisinde psikolojik veya filolojik nedenler olabilir. Bu olayların bir kısmı herhangi bir ekin işlek olan vazifesinin aynı ek veya aynı nitelikte başka bir ek ile kuvvetlendirilmesi amacıyla olur. Diğer bir amaç ise gerçekte ya da dil hafızasında aşınmaya uğramış olan bir ekteki vazifenin tazelenmesi ihtiyacıdır (Korkmaz 1960: 180). Bu iki amaç düşünüldüğünde birinci olanı esas neden olarak görmek mümkündür. Çünkü bu dönem içinde *-mAKtA* eki başka cümlelerde de görülmektedir. Yani unutulmuş bir eki hatırlatmak yerine var olan bir eki aynı görevdeki diğer ekle kuvvetlendirmek esası mevcuttur:

ol beyänniñ tarıķalarını *bildirmekdedür* (**ŞM 2b/17-18**) “O açıklamanın tarikatlarını bildirmektir.”

-mAk eki ve bulunma eki olan *+DA* ekinin birleşmesiyle kalıplaşan *-mAKtA* ekinin bu dönemde bir örneği daha vardır:

Evvel fenni *aţķa minmekde* ikinci fenni *süñü tutmaķda* (**MG 5b/1-2**) “Birinci hüneri ata binmektir, ikinci hüneri süngü tutmaktır.”

Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki bir örnekte ise bildirme anlamı veren *-mAKtA* ekinin üzerine *-dUr* eki gelmiştir:

Benüm hoşlığum seni *görmekdedür* / Hemişe öğüdünge *girmekdedür* (**SN 5305**)
“Benim iyi olmamın sebebi seni görmektir ve her zaman öğüdünü dinlemektir.”

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden önce yazılan eserlerde *-mAKtA* eki kullanılmaya devam etmiştir. Zeynep Korkmaz’a göre bu ek, *-(I)yor* şimdiki zaman kipinin yerini tutar ve sürmekte olan bir eylemi veya eylemdeki oluş, kılışın sürekliliğini gösterir (2019: 752). Ancak aşağıdaki örneklerde yüklem bildirdiği oluş ve kılış, geniş bir zamanda oluşan hareketi nitelemektedir. Yani yüklemde o an oluşan bir hareket yerine genel bir durumu bildirme hâkimdir. Aşağıdaki örneklerde *-Dİr* bildirme ekiyle kullanıldığı görülmektedir:

bunların hangi oluklardan hangi neticelere münecir olduklarını *göstermektedir*.

(RT 38)

Tabiatı, görüşleri tamamıyla “Enfes” bir şekilde *tezahür etmektedir*. **(RT 69)**

kuvveti, gayreti, şevk ve cuşışı *artmaktadır*. **(RT 98)**

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden sonra yazılan metinlerde de -mAktA birleşik eki, bildirme ekiyle kullanılarak aşağıdaki cümlelerde yüklem olmuştur:

Küçücük, yuvarlacık göğsü kalp çarpıntısından *titremektedir*. **(SG 31)**

bu âfeti bir od gibi sırtında *taşımaktadır*. **(SG 33)**

bu kapılara hizmetçi gönderme alışkanlığı *yatmaktadır*. **(YK 75)**

Bu dönem metinlerinde -mAktA eki, hiçbir ek almadan da yüklem olabileceğini göstermiştir:

bütün mesele İnebolu'dan Akpelit'e *geçebilmekte*. **(YK 29)**

Bazı örneklerde birinci tekil ve birinci çoğul kişi ekleriyle beraber kullanılmıştır:

Kendisine her zamanki ziyaretlerimi *yapmaktayım*. **(SG 157)**

Hayvancılıktan *geçinmekteyiz*. **(YK 9)**

Aşağıdaki örnekte ise -mAktA ekinin üçüncü tekil kişi -DI’lı geçmiş zaman kipiyle kullanımı mevcuttur:

hayatında hiç tatmadığı eşsiz bir aşk devresi *yaşamaktaydı*. **(SG 207)**

Oysa Akif’in babası yolu aşağı köyden uzaklaştırmak için ne paralar *dökmekteydi*.

(YK 23)

1.1.1.2.5. -mAk üzere

-mAk ad-fiili ve üzere edatının birleşmesiyle oluşan bu kalıp çeşitli ekler alarak cümlede yüklem görevinde kullanılmıştır. Koç’a göre üzere edatı, cümle sonunda yüklem içinde yer almışsa “yakınlık, tezlik” anlamı verir. Koç, “-mAk üzere”nin gerçek bir gelecek

zaman kavramının olmadığını, tezlik belirttiğini ve çok sınırlı, çok belirli bir zaman parçasından söz ettiğini savunur (1998: 496):

Osmanlı Türkçesi dönemine ait aşağıdaki örnekte -mAk ekli ad-fiil kendisinden sonra gelen -DUr bildirme ekli *üzere* edatıyla birleşerek yüklem grubu oluşturmuştur:

Kâfirün donanması *gelmek üzeredür* (MMS R₂-18b/7-8) “Kafirlerin donanmaları gelmek üzeredir.”

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden önce yazılan eserlerde -mAk ekli ad-fiil kendisinden sonra gelen *üzere* edatıyla birleşerek yüklem görevinde kullanılmıştır.

Muhteris ve havaî genç şeyh eski bir aşkı *değiştirmek üzeredir*. (RT 65)

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden sonra yazılan eserlerde bu kalıp daha sık görülmeye başlanmıştır. Yüklem görevinde kullanılan ve yakınlık, tezlik anlamı veren -mAk üzere kalıbı aşağıdaki örneklerde üçüncü tekil kişi -DI’lı geçmiş zaman kipi ve -DIr bildirme ekiyle kullanılmıştır:

ya ayrılmış veyahût da *ayrılmak üzereydi*. (ED 324)

bu dakikada olgun bir meyvadır ve *düşmek üzeredir*. (ED 77)

Bazı örneklerde -mAk ekli hareket adı, cümlede mecaz anlamıyla kullanılmıştır. Gerçek bir hareketi belirtmemektedir:

düşündüklerini de Kastamonu'lardan çok Ankara'larda bile *yürürlüğe koymak üzereydi...* (YK 91)

Türk istiklâliyle Yunan cihangirliği arasmda geçen fâciannın bu perdesi de *kapanmak üzeredir*. (ED 304)

Anadolu'daki ordusu *çözölmek üzeredir*. (ED 305)

1.1.1.2.6. -mAk er-

-mAk ekli ad-fiilden sonra gelen er- ek-eyleminin birleşmesinden oluşan kalıptır. Ediskun, Divanü Lûgat-it-Türk'te “olmak” anlamına gelen ermek mastarının bulunduğunu ve bu mastarın çağlar boyunca “yetişmek, gelişmek, olgunlaşmak, erişmek,

dokunmak, isabet etmek, ulaşmak, mevcut olmak” gibi anlamlarda kullanıldığını belirtmiştir (1999: 187).

Uygur Türkçesi dönemine ait metinlerde tespit edilen -mAk er- kalıbı aşağıdaki cümlelerde geniş zaman kipiyle kullanılmıştır:

üç et’öz tözin könisiñçe titrü bilmek *ukmak erür* (AY 23²/11) “Üç bedeninin temelini doğru şekilde tam olarak bilmek anlayıştır.”

Aşağıdaki örnekte -mAk ekli ad-fiilin üçüncü tekil kişi iyelik ekini aldığı görülmektedir:

ağığlıg belgü nom olarta ağığlarınıñ iyin *üklimeki erür* (Üİ 99a/9) “Akııcı işaret Buddha dini ise onlarda akmalarına göre çoğalmasdır.”

Harezmi Türkçesi döneminde yazılan bazı metinlerde, Uygur Türkçesinde görülen -mAk ekli ad-fiil ve yardımcı fiil olan er- fiilinin birleşik hâlde kullanımı görülmektedir. Eckmann, -mAk + (e)r- ya da -mAk bol- kalıbının Çağatay Türkçesindeki kullanımını için “istemek” anlamına geldiğini belirtmiştir (2011: 150). Diğer çalışmasında ise bu kalıbın “niyet etmek, karar vermek, belirlemek” anlamlarıyla kullanıldığını yazmıştır² (1988: 104). -mAk er- kalıbı aşağıdaki cümlelerde hem olumlu hem de olumsuz hâliyle kullanılmıştır:

tağı peygamberlerni *körgüzmek erdi* (RKE 209v/14) “Peygamberlerini göstermekti.”

Menim ‘âdatım *sürçmek ermez erdi* tağı uruş hâlinde *kaçmak ermez* (NF 299/14-15) “Benim âdetim tökezlemek değildi ve (benim âdetim) savaşta kaçmak değildi.”

1.1.1.2.7. -mAk ti- (de-)

-mAk ekli hareket adından sonra gelen ti- (de-) fiiliyle oluşan kalıptır. Uygur Türkçesi dönemindeki metinlerde -mAk ti- kalıbı kullanılmaya başlamıştır. Bir örnekte *qolulamak*

² Yazar, aynı eserinde Çağatay Türkçesindeki kullanımında -mAkçı bol veya (e)r- kalıbının “üzere olmak, kararlaştırmak, belirlenmek” anlamına geldiğini de belirtmiştir.

(ant içmek) fiili kendisinden sonra gelen -(I)t- ettirgen çatı ekli *ti-* (adlandırmak) fiiliyle birleşmiş ve cümlede yüklem oluşturmuştur:

arığ turuğ *kolulamağ titir*. kiñ bilge bilig *kolulamağ titir* (**KİP 193-194**) “Temiz, berrak bir ant içmedir (ant içme demektir). Geniş bir hikmet (ile teçhiz edilmiş), bir ant içmedir.”

Karahanlı Türkçesi dönemine ait aşağıdaki örnekte *küdez-* “koru-/gözet-” fiiline gelen -mAk eki, kendisinden sonra gelen *ti-* fiiliyle (*küdezmek ti-* “gözetmektir/gözetmek denir”) birleşerek yüklem görevinde kullanılmıştır:

edebler başı til *küdezmek tiyür* (**AH 130**) “Edeplerin başı, dili gözetmektir.”

1.1.1.3. Yalın (Eksiz) Hâlde Kullanılışı

Karahanlı Türkçesi döneminde yazılan metinlerde -mAk eki çeşitli şekillerde yüklem konumunda olmuştur. Örneğin bir cümlede hiçbir ek almadan cümlenin sonunda yer alarak yüklem görevinde kullanılmıştır:

kişig tepsegüçi soñı *iglemek* (**KB 4255/2**) “İnsanları çekemeyen kimsenin sonu hasta olmaktır.”

Harezmi Türkçesi dönemine ait metinlerde -mAk eki, cümlede yüklem görevindeyken yalın hâlde kullanılabilir:

kıyāmet қaderға *inanmağ* imān / köñül қılsa таѕдіқ іқrārıña (**MM 2a/14**) “İman; Allah’a, meleklerle, peygamberlere ve kitaplarına , kıyamete ve kadere inanmak; bunu dil ile ikrar gönülle tasdik etmektir.”

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait metinlerde -mAk eki, cümlede yalın hâldeyken yüklem olabilir. Aşağıdaki cümlenin yüklemi devrik kullanılmıştır:

Oynamak gülmek bularuñ işleri (**G 4668/1**) “Bunların işleri oynamak ve gülmektir.”

1.1.2. Özne Görevinde Kullanılışı

Özne, cümlede yüklemi oluşturan ya da bir şey olan kelimedir, kelime öbeğidir, kelime niteliğinde morfepler ya da fonemlerdir (Ediskun 1999: 332). -mAk ekli hareket adı, cümlede yalın şekilde hiçbir ek almadan özne görevinde olabilir. En fazla örnek bu grupta yer aldığı için yalın hâlde özne olduğu cümlelerin en işleği olduğunu söylemek mümkündür. -mAk ekli hareket adı çeşitli iyelik ekleri alarak, kendisi ya da yanındaki adlarla birleşerek özne grubu oluşturabilir. Bu grup ikinci işleklik sırasındadır. Sonraki grupta ise -mA olumsuzluk ekini alan -mAk'lı hareket adı vardır. Sonraki gruplarda ise çokluk eki ve ilgi durumu eki alan -mAk'lı hareket adları vardır bu gruplar işlekliği en düşük olandır.

1.1.2.1. Yalın (Eksiz) Hâlde Kullanılışı

-mAk ekli hareket adı, cümlede en çok özne göreviyle kullanılmaktadır. Uygur Türkçesi döneminde kimi örneklerde -mAk ekli hareket adı yalın şekilde kullanılarak özne grubu oluşturmuştur. Aşağıdaki örnekte olumsuz anlam taşıyan -mAk ekli ad-fiiller, art arda kullanılan uzun bir özne grubu kurmuştur:

yintem beklemek bukagulamak ölmek emgetmek tütüzmek karışmak yongarişmak ayıglaşmak yazuksuzug yalarmakda ulatı ayıg törüler bolgay (AY 434/10) “Daima beklemek, kösteklemek, öldürmek, acı çektirmek, tütürmek, karışmak, iftira etmek, kötüleşmek, günahsız yere iftira atmak ve kötü töreler olacak.”

Aşağıdaki cümlede ise sadece bir tane fiile eklenen -mAk eki, özne görevindedir:

biligsiz bilig öçser tavrınmaç öçer (MS 44/24) “Cehalet sönse, davranmak söner.”

-mAk ekinin fiilden isim yapım eki olan +IA- ve dönüşlü çatı eki -(X)n- ile beraber kullanımı vardır:

burқан қутılıғ yoriğlarıғ бүтүргүке қатıғланмақ buyan edgü қılıнçқа yitmez (AY 181/6) “Buda kutsallığına sahip yolları bitirmek için gayret gösterme(leri de) iyi davranışa yetmez.”

-mAk eki, bir örnekte *ölmek emgek* (ölme eziyeti) şeklinde isim tamlaması oluşturmuştur. Bu eksiz tamlama, cümlenin öznesi durumundadır:

ölmek emgek neçökin öñre kelip ertdürdi (ABH 626/4-5) “Ölmek eziyeti nasıl bu kadar erken gelip seni aldı?”

ulumağ möñremek ünleri iştilür (MS 68/17) “Uluma ve böğürme sesleri iştilir.”

Bir örnekte ise *tusu* (hizmet) adından sonra gelen *kıl-* yardımcı fiilindeki -mAk eki, birleşik fiil ismi oluşturarak özne görevinde kullanılmıştır:

bişinç klyakasaprş börtmeki öze asağ tusu kılmağ antağ erti (MS 5/35) “Beşincisi sağlık veren teması ile hizmet etmesi şöyle idi.”

Karahanlı Türkçesi döneminde ekin hareket işlevi özelliği metinlerde daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemdeki metinlerde -mAk ekinin yalın kullanımları mevcuttur:

ölüglerni tirgüzmek asan aña (AH 20) “Onun için ölüleri diriltmek kolaydır.”

bu dünya soñında yügürmek neçe (AH 181) “Bu dünyanın sonunda koşmak nasıldır?”

olardın usanmağ kaçan olmaya (AH 32) “Onlardan usanmak hiçbir zaman olmasın.”

Ançada ündedi idisini ündemek örtügli (KRT 4b/2) “O zaman çağırırdı. Tanrısını çağırmağ gizlidir.”

seringil serinmek eren kılkı ol (KB 1322/1) “Sabırlı ol, sabretmek er kişi işidir.”

Aşağıdaki cümlede benzer anlamları taşıyan iki sözcük (küymek-yanmak) özne grubu oluşturmuştur:

Küymek yanmak ‘aşıklarğa bâzı bolğay (DH 103/10-4) “Yakılmak-yanmak âşıklara adet olur.”

Bazı cümlelerde ise yardımcı fiile eklenen -mAk ad-fiili, kendisinden önce gelen adla birleşerek özne görevini üstlenmiştir:

yüz ewürmek neteg bolğay (KRT 33a/1) “Yüz çevirmek nasıl olacak?”

Boyun sümek hem eğgü söz kerek erdi (**KRT 37-17a/2**) “İtaat etmek ve iyi söz söylemek gerekirdi.”

tapuğ kılmağ emgek ıatığ iş bolur (**KB 2959/1**) “Hizmet etmek zahmetli ve ağır bir iştir.”

Harezmi Türkçesi döneminde -mAk eki fiilden hareket isimleri yapmaya devam etmiştir. Taranan metinlerde -mAk ekli ad-fiilin tek başına ve kendisinden önce gelen adlarla birleşmesiyle özne görevinde kullanıldığı tespit edilmiştir:

ya’ nî çerigi birle *çıkrışmağ* canābađlıđ boldı (**ME 3/7**) “Yani asker ile birlikte bağırışıp çığrışmak hoş olmayan bir şeydir.”

Bu şeri’ atde *ıurbānı köyürmek* harām boldı (**RKE 15r/4**) “Bu şeriatte kurbanı yakmak haram oldu.”

Munı *yoldın ııkarmağ* onay bolđay (**RKE 6v/1-2**) “Bunu yoldan ııkarmak kolay olacak.”

tağı *ölüp tirilmek* hağ turur (**NF 230/8**) “Ölüp dirilmek haktır.”

sağa munça zārılık tağı *yığlamağ kađđurmađ* ne kerek? (**NF 176/14**) “Sana böyle feryat figan ağlamak, üzölmek gerekli mi?”

Bazı cümlelerde -mAk eki yardımcı fiillere gelerek birleşik fiil isimleri oluşturmuştur. Art arda kullanılan bu fiil isimleri cümlenin öznesi durumundadır:

anda kēdin bu sünnet kıyāmetđa tegi *kefen sarmağ, namāz kılmağ, gūrge kömmek* sünnet ıaldı (**RKE 19v/2-3**) “Ondan sonra kıyamete kadar, kefenlemek, namaz kılmak, mezara gömmek sünnet oldu.”

Uğtmağda sökellik bolmağay, *tüfkürmek, burun arıtmağ, bevl kılmağ* bolmağay (**NF 65/14-15**) Cennette hastalık olmayacak, tükürmek, burun temizlemek, tuvaletini yapmak olmayacak.”

Bir örnekte *küven* (güven) adı ve *yörü-* (yürömek) fiilinin bir araya gelerek oluşturdukları “öğünmek” anlamındaki *küvenü yörümek* soyut adı özne görevindedir:

küvenmek, *küvenü yörümek* yokatdı anı (ME 148/8) “Güvenmek, öğünmek onu yok etti.”

Kıpçak dönemindeki metinlerde -mAk eki yalın hâlde kullanılmaya devam etmiştir. Bir örnekte işteşlik eki olan -ş- ile -mAk ekli hareket adı bir arada kullanılarak özneyi oluşturmuştur:

öltürüşmek anjar anlar birle tağı kerekmes erdi (İMS 69a/6) “Onlarla karşılıklı vuruşmak da gerekmezdi.”

Bir örnekte yalğan (yalan) adıyla birleştirilen kıl- yardımcı eylemi birleşik hareket adı oluşturmuştur. *Yalğan kılmak* birleşik adı, günümüzde “yalan söylemek” biçimiyle kullanılmaktadır:

yalğan kıлмақ inanmaқnın zıddı turur (İMS 4b/5) “Yalan söylemek inanmanın tersidir.”

Kendisinden önce gelen adla birleşen -mAk ekli hareket adı, isim cümlesinin öznesi olmuştur:

ol vaқtın cāyızdur ol da’ vıcinuñ *sözini işidmek* (KF 2b/7) “O zaman davacının sözünü dinlemek uygundur.”

Aşağıdaki cümlede özne görevindeki -mAk ekli ad-fiil, -(I)r ettirgenlik çatı eki almıştır:

İmdi ol inkâr iden kişige *anıñ içürmek* yoқdur (KF 5b/37) “Şimdi o inkâr eden kişiye yemin ettirmek olmaz.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan metinlerde -mAk ekinin fiillerden hareket ismi yapma özelliği daha çok ön plana çıkmıştır. Bu dönemde yazılan eserlerin çok sayıda olması örnek sayısını da artırmıştır. Diğer dönemlerde olduğu gibi burada da -mAk eki cümle içinde yalın kullanılmaya devam etmiştir. Bazı cümlelerde bu eke -mağ/-meg biçimiyle de rastlanmıştır:

Derd almağ ibtidādur u cān virmek intihā (ŞD I-5/2) “Dert almak başlangıçtır ve can vermek sondadır.”

Yanar oda düşüp *göz yummağ* olmaz (ŞHŞ 2441/2) “Yanan ateşe düşüp göz yummak olmaz.”

Yigitlik yolında revā mı ola / Yolundan *çıkarmağ* u girmek yola (SN 2025) “Beni yolundan çıkarıp senin yola girmen yiğitliğe yakışır mı?”

Bilüp bilmeyüp *buşmağ* olmaz eyü (SN 2626/1) “Bilip bilmeden öfkelenmek iyi olmaz.”

Elünden gelür almağ u şatmağ / *Bağışlamağ* u yābāna atmağ (SN 3145) “Senin gücün mal almaya, satmaya, bağışlamaya ve malı heba etmeye yeter.”

Okımağ u bilmek ü kılmakdur *iş* (G 2771/1) “Okumak, bilmek ve yapmak iştir.”

Bir örnekte -mAk eki birbirinin zıddı olan gül- ve ağla- fiillerine eklenmiştir. Bu hareket adları ayrı iki özne oluşturmuştur. Vâcip sözcüğü ise iki cümlenin ortak yüklemidir:

Pes *gülmek* İsmā‘îl’e, *ağlatmağ* İbrāhîm’e vâcibidi (CKE 59a/10) “Böylece İsmail’e gülmek, İbrahim’e de ağlatmak vacipti.”

Bir örnekte ikileme şeklinde kullanılabilen ye-/iç- ve oku-/yaz- fiilleri bir aradadır. -mAk ekleri alan fiiller özne grubunun içindedir:

Yimek içmek ü *okımağ yazmağ* / Yigirek ki dünyā koyup azmağ (SN 307) “Yemek, içmek ve okumak, yazmak; dünyadan vazgeçip, sapkınlığa düşmekten iyidir.”

-mAk ekli hareket adı, aşağıdaki örneklerde kuralsız fiil cümlesinin öznesi olarak kullanılmıştır:

Bunu *bozmağ* lāyık olmaya saña (İ 1637/2) “Bunu bozmağ sana layık olmasın.”

Revā olmaya kimseyi *kınamağ* (SN 4157/1) “Kimseyi kınamağ uygun olmaz.”

Degül anı *ögmek* benüm oranum (SN 153/2) “Onu övmek bana göre değildir.”

Bazı örneklerde ise kurallı fiil cümlesinin öznesi görevinde kullanılmıştır:

anuñ *koğusından akşurmağ* gelür (EM P13b/14) “Onun kokusundan dolayı aksırmak gelir.”

Yarlıganmak bunlara bayık ola (G 3684/1) “Bağışlanmak bunlar için zenginlik olsun.”

balı çok *yimek* başı ağrıdur (K 4b/11) “Balı çok yemek başı ağrıtır.”

Bazı cümlelerde -mAk ekli hareket adı isim cümlesinin öznesi durumundadır. Bu isim cümlelerinden birkaçı yüklem devrik kullanılması nedeniyle kurallı değildir:

Revādur şoloḥ dem *kesilmek* başı (SN 1838/2) “O anda başının kesilmesi uygundur.”

İşümdür *yügürmek* ovaya kıra (SN 4343/2) “Ovada, kırdan koşmak benim işimdir.”

Dürişmek çü benden degüldür dirîg (SN 4405/1) “Bu işte gayret etmek benden esirgenecek şey değildir.”

Ilandan ağulu durur ol kişi / Ki kendüzin *incitmek* ola işi (SN 233) “İşi kendini incitmek olan kişi, yılandan daha zehirlidir.”

-mAk ekli hareket adı, bazı örneklerde kurallı isim cümlesinin öznesi durumundadır:

Atasuz oğlan *yaratmak* Taḡrı’ya āsāndur (CKE 161b/8) “Allah için, babası olmayan bir çocuk yaratmak kolaydır.”

Her işde *ivmek* şeyṭān işidür (SK 2b/7) “Her işte acele etmek şeytanın işidir.”

şaçın *çözmek* hācet degüldür (M 8b/3) “Saçını çözmek gerekli değildir.”

Eyü günü yavuz *satmak* budur (SN 4526/1) “Mutlu günü kötü güne değiştirmek budur.”

Ki yoldaşsuz *yola girmek* ḥaṭādur (I 6053/2) “Yol arkadaşı olmadan bir yere gitmek yanlıştır.”

ol çok *kaşanmak* ten erimek nişānidur (TM 31a/12) “Çok işemek vücudun erimesinin belirtisidir.”

Bazı örneklerde ise iki veya daha fazla -mAk ekli hareket adı “ve” bağlacıyla bağlanarak sıralı hâlde cümlenin öznesi olmuştur:

semrimek ve böyüme bu gādiye kuvvetiyiledür (TM 18b/1) “Semizleşmek ve büyüme bu besleyici kuvvetin kuvvetiyeleridir.”

dişler *ırğalanmak ve düşmek* nişānı oldur (MŞ M58b/10-11) “Dişlerin sallanmasının ve düşmenin belirtisi odur.”

şuyı az *katmak* ve çok *katmak* tecrübeyile olur (**MŞ M184a/14**) “Suyu az katmak veya çok katmak tecrübeyle olur.”

ol vaqt *av avlamak* ve *atlanmak* şikāra varup ok atmaq aña maşşūşıdı (**KET Ş190a/8**) “O zaman avlanmak ve ata binmek ava gidip ok atmak ona özeldi.”

kim *gök gürlemek* ve *şimşek dokımaq* anuñıla bile olmaya (**TM 36b/15**) “Gök gürlemesi ve şimşek çakması onunla beraber olmasın.”

baş çekzinmek, *göz kararmak* ve ma‘de za‘ıf *olmak*, yimek iştihāsı *az olmak* marazların getirür (**K 15b/3-4**) “Baş dönmesi, göz kararması, midesinin zayıflaması, iştah kesilmesi hastalık getirir.”

Baş çekzinüp *ağır olmak* ve *kulağ çinlemek* ve *güvülmek* ve *cemī‘ beden seğrişmek* ve çok uyuyup *dişlerin kırıldatmak* ve tamarları tolu olup mecmū‘-ı etrāfı *şovuk olmak*, sümügi ve tükürügi çok olmaqdur (**EM P45b/1-3**) “Başın dönüp ağırlaşması, kulağın çinlanması ve uğuldaması, bütün bedenın seğirmesi, çok uyuyup dişlerini gıcırdatması ve damarlarının dolup her yerinin soğuk olması, sümüğünün ve tükürüğünün çok olmasıdır.”

-mAk ekli hareket adı bazı örneklerde soru cümlesinin öznesi olmuştur:

sen anuñ perdesin *yirtmak* revā mıdur (**CKE 74b/12**) “Senin onun perdesini yırtman uygun mudur?”

Ola mı ‘aceb aña *varmak* revā (**SN 1017/1**) “Acaba oraya gitmek doğru olur mu?”

Bulunmaz nesneyi var mı *aramak* (**I 1106/1**) “Bulunmayacak nesneyi aramak var mıdır?”

ağaç dikmek niçedür (**KET Ş44b/1-2**) “Ağaç dikmek nasıldır?”

Özne görevindeki -mAk’lı hareket adları, -(I)l, -(I)n edilgen ve -dAr-, -DUr ettirgen çatı eklerini alarak kullanılabilir.

yaluñuz *milik başarılmaq* mümkün degüldür (**MNT S.86/14-15**) “Yalnız ülke kurtarmak mümkün değildir.”

mağsūduñ andan ‘ibret alup *öğütlenmek* olmaya (KET Ş320a/8) “Amacın ondan ibret alıp öğüt almak olmasın.”

kızun çiftlendürmek senüñ üzerüñe ola (KET Ş337b/7-8) “Kızını evlendirmek senin üzerine olsun.”

Dost dostdan bunun gibi demde *yüz döndermek* gey ölmaya (MNT B.16^b/4-5) “Böyle bir anda dostun dosta yüz çevirmesi doğru değildir.”

ādem öldürmek dañı ‘azīm günāhdur (KET Ş118a/1-2) “İnsan öldürmek de büyük günahdır.”

Bazı cümlelerde et- yardımcı fiiline gelen -mAk eki, cümlenin öznesini oluşturmuştur:

pes anı yere *defn etmek* hikmete lāyık degül (KET Ş19b/3) “Sonra onu toprağa gömmek bilinen şeye uygun değil.”

çün İbrāhīme oğlını *qurbān etmek* emr olındı (KET Ş208b/9-10) “Çünkü İbrahim’e oğlunu kurban etmesi emredildi.”

Zīre ki *secde itmek* Haq Ta‘ālā hazretine ne aşşısı var ne ziyānı var (CKE 12a/5-6) “Çünkü Allah için secde etmenin ne kolaylığı ne de zararı var.”

Dördinci çok *cimā‘ itmek* bedeni qurıdur (K 5a/11-12) “Dördüncü; çok fazla cinsel münasebette bulunmak bedene iyi gelmez.”

Dāyım hardalla *buhır itmek* bevāsırı giderür (K 17b/13) “Sürekli hardalla tütsülemek basuru giderir.”

Aşağıdaki örneklerde çal- fiiline gelen -mAk ad-fiili, cümlenin öznesidir. Burada çal-fiilleri farklı anlamda kullanılmıştır:

zurna çalmak aşşısı itmedi (CKE 55b/8-9) “Zurna çalmak fayda etmedi.”

Nice ağlamayın ki senüñ gibi oğlanuñ boğazına *bıcaq çalmak* gerekmez (CKE 58b/12) “Nasıl ağlamayayım? Senin gibi oğlanın boğazına bıçakla dokunmak gerekmez.”

-mAk ad-fiili aşağıdaki cümlelerde kıl- yardımcı fiiline eklenerek cümlenin öznesini oluşturmuştur:

helallerinden artık kimseye *nazar kılmak* haramdır (MR N12a/17)
“Helallerinden başka kimseye bakmak haramdır.”

Ölüyü *diri kılmak* sağa *āsān* (I 100/1) “Ölüyü diriltmek senin için kolaydır.”

Bu dönemde yazılan eserlerde -mAk eki kendinden önce gelen isimle birleşerek birleşik ad oluşturmuştur. Bu birleşik adlar, gerçek anlamda bir hareketi, oluş ve kılışı gösterebilir:

Uyur iken *av avlamak* düş didi (SN 2457/2) “Uyuyorken av avlamak bir rüyadır, dedi.”

hātūnlar arasında ol *kulağ delmek* sünnet oldu (KET Ş187b/13) “Kadınlar arasında kulak delmek sünnet oldu.”

göz görmek ne ulu ni^c metdür (M 5b/33) “Gözün görmesi ne büyük bir nimettir.”

Düş içinde *şu içmek* aşşısı yoh (SN 2915/2) “Rüyada su içmenin faydası yok.”

Becid *yol gözlemek* gözi kararır (ŞHŞ 1996/1) “Yol gözlemek gözü karartır.”

Şu demde kim *dem urmak* ola müşkil (I 168/1) “Şu zamanda bir şeylerden söz etmek zordur.”

Konuk ağırlamak sünnet-i resüldür (MNT S.15/7) “Konuk ağırlamak Hz. Peygamber’in sünnetidir.”

Agu içmek yig oldu ney-şekerden (YED 263/4-2) “Zehir içmek şeker kamışı (yemekten) daha iyidir.”

üçüncü ta^c līm: *tamarlar dutmak* ahvālin bildürür (TM 3b/11) “Üçüncü ders: nabız ölçmenin durumlarını bildirir.”

şafrāvī ısıtmadan şonra gevdede *sivilceler çıkarmak* eyüdür (MŞ M16a/12-13)
“Safra maddesi çok olan kimsenin ateşli hastalıktan sonra bedeninde sivilceler çıkarması iyidir.”

-mAk eki aşağıdaki cümlede gel- fiiline eklenerek cümlenin öznesini oluşturmuştur. Burada gel- fiili esas anlamıyla kullanılmamıştır:

andan *sakal gelmek* belürür yigitlige başlar (TM 22a/2) “Ondan sakal çıkar ve genç olmaya başlar.”

Bazı cümlelerde ise -mAk’lı hareket adı, kendisinden önce gelen soyut adın yardımcı eylemi konumundadır:

Yimek guşsa tek ‘ömri eyler telef (SN 4221) “Acı çekmek tek başına ömrü heba eder.”

ümîd kesmek kâfirler işidür (KET Ş279a/13) “Ümit kesmek kafirlerin işidir.”

ve daği pādīşāhlar sîretin ve kullar sîretin *beyân kılmak* var (KET Ş227b/8) “Ve de padişahların yaradılışını ve kulların yaradılışını açıklamak var.”

Müslümāndan ayruğa *selām virmek* revā degildür (CKE 177a/12) “Müslümandan başka birine selam vermek doğru değildir.”

Aña *kullık itmek* pes evlā durur (SN 219/1) “Öyle ise ona kulluk etmek daha uygundur.”

Atanuñ *sözün eslemek* yig āhir (SN 3010/1) “Babanın sözünü dinlemek sonunda daha iyi olur.”

Bu *kaşd eylemek* cānuña key degül (SN 3226/2) “Canına kastetmen doğru değil.”

Şak olmak kişiye key endişedür (SN 3316/2) “Tedbirli olmak, insan için çok iyi bir düşüncedir.”

Ki ton ile *fahır eylemek* cehldür (SN 194/2) “Giyim kuşam ile böbürlenmek cahilliktir.”

Osmanlı Türkçesi döneminde -mAk eki, fiillerden hareket isimleri yapmaya devam etmiştir. -mAk ekinin cümlede yalın şekilde kullanıldığı örnekler vardır:

Ve daği *yazmak* ki maşdardur āhirinden mîmi kâfi gidersek bâkî yaz kalur (MU 16) “Yazmak mastardır, sonundaki /m/ ve /k/ seslerini atınca geriye yaz- kalır.”

her vilāyetün aḥvāli andan nümāyān olmağın ismi “*Mir’ātü’l-Memālik*” olmak müvecceḥ görildi (MMS R₂-4a/7-8) “Her vilayetin durumları bu kitapta anlatıldığı için Mir’ātü’l-Memālik (Ülkelerin Aynası) olması daha uygun görüldü.

çıkmağ müyesser degüldür (MMS R₂-5b/1) “Çıkmak kolay değildir.”

Yıkmağ bu binâyı nâ-revâdır (HA 887/1) “Bu yapıyı yıkmak, yerinde bir iş değildir.”

Tâ yanmayıcak bu taak-ı âlî / Yokdur sana *çıkmağ* ihtimâlî (HA 1877) “Bu yüksek sayvan yanmadıkça sana burdan çıkmak ihtimali yoktur.”

Anda *ölmek* ve *kaçamağ* ve *karımağ* olmaz. (VN 13b/11) “Onda ölmek ve yaşlanmak olmaz.”

Ve şuyıla *yumağ* edebdür. (VN 43b/4) “Ve su ile yıkamak edeptir.”

Bize anları *bilmek* lâzım degüldür. (VN 4b/4) “Bizim için onları bilmek gerekli değildir.”

Özne görevindeki -mAğ ekli hareket adları bazı cümlelerde, -(I)l edilgen çatı ekiyle kullanılmıştır:

Gidilmek mümkün degüldür (MMS R₂-34b/6) “Gitmek mümkün değildir.”

Kiçi Mekrân’a varılıp aḥşam zamānı olup *kenāra varılmağ* mümkün olmayup (MMS R₂-13a/15) “Kiçi Mekran’a varılıp akşam olduğunda kıyıya yanaşmak mümkün değildi.”

Hem-rāh-lardan *ayrılmağ* münāsib degüldür (MMS R₂-47b/4-5) “Yol arkadaşlarımızdan ayrılmak uygun değildir.”

-mAğ ekinin birleşik hareket adı oluşturduğu örnekler bu dönemde de tespit edilmiştir:

ḥükmetmek müyesser degüldür (MMS R₂-40a/2-3) “Hükmetmek kolay değildir.”

Maḥmiyye-i Edirne’de pāye-i serīr-i sa‘âdetlerine *yüz sürmek* muḳadder imiş (MMS R₂-81a/13-15) “Kaderde Edirne şehrinde taht sahiplerine yüz sürmek varmış.”

Can vermek olur da dönmeğ olmaz (HA 1378) “Can vermek olur da dönmeğ olmaz.”

Kim Nābî’ye hiç düşer mi evfak / Şeyh’in sözine *kelām katmağ* (HA 186) “Şeyh’in sözüne söz katmağ Nabi’ye yakışır iş mi?”

Bunda *zevk itmek istemek* ahmaklıktır. (VN 23a/9) “Bunda zevklenmeyi istemek ahmaklıktır.”

Fesād itmek dānişmendlikden yeğdür. (VN 30a/7) “Fenalık etmek bilgili olmaktan daha iyidir.”

koy- fiiline gelen -(y)U zarf-fiil eki, -mAk ekli hareket adıyla birleştiğinde tezlik fiili oluşmuştur. Bu tezlik fiili ise cümlenin öznesidir:

koyuvmek ašlā cāyız degüldür (MMS R₂-63b/11-12) “Bırakıvermek asla doğru değildir.”

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden önce yazılan eserlerde -mAk eki yalın hâlde kullanılmıştır:

Aç bırakmak da işine gelmiyordu. (MH 55)

yalnız benim için *evlenmek* kabil değildir. (AG 167)

O kadar ki deli veya akıllı olduğunu *anlamak* uzun uzadıya tetkike bağlıdır. (RT 44)

Aşağıdaki cümlede -mAk ekli hareket adı, isim tamlamasının tamlayanı durumundadır:

Artık *kalkmak zamanı* gelmişti. (MH 81)

Bir örnekte kendisinden önce gelen isimle birleşerek birleşik hareket adı oluşturmuştur:

Muhabirlerle konuşmak, çay ziyaretinde *propaganda yapmak* yalnız mektepliler ile Şişli hanımlarına kalmıştı. (AG 41)

Bir insan *tevlid etmek*, onu öldürmekten daha mücrimane bir hareket midir? (RT 33)

Rahmi Bey’e *hak vermemek* kâbil değildir. (RT 35)

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden sonra yazılan eserlerde -mAk eki cümlelerde yalın hâlde kullanılmaya ve özne grubu kurmaya devam etmiştir:

Aralarından sıyrılıp *geçmek* kolay değildi. (KG 107)

Türk milletinin hâlâ var olduğuna herkesi *inandırmak* güç oluyordu. (ED 269)

Trakya'da Yunan idaresi altında bir Bulgar limanı *açmak* imkansızdır. (ED 293)
yaşamak, ancak istiklâlle mümkündür. (ED 299)

Bu dönemde de -mAk eki birleşik hareket adı türetmeye devam etmiştir:

Delikanlı olmak vardı İstanbul'da. (GK 2)

Bu *suali sormak* kimsenin hatırına gelmiyordu. (ED 269)

Kötü kötü düşünmek adamı hasta eder. (GK 32)

1.1.2.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı

Uygur Türkçesi döneminde bazı örneklerde birinci tekil kişi iyelik eki $+(X)m$ ve üçüncü tekil kişi iyelik eki $+(s)I$ ile kullanımları vardır:

biligke terk *tegmekim* bolzun (AY 171/2) “Bilgiye çabuk varmam mümkün olsun.”

bo kamag nomlarıg bilgeli ukgalı *umakım* üze bar erür (AY 540³/8) “Bu bütün düşünceli, hikmetli şekilde anlayarak muktedir olmam üzerine vardır.”

yir suv yomkı *tepremeki kamşamağı* bolar barça kılınç adartmağın öçürmek belgüsi teginür erki (AY 184/9-10-11) “Yer (ve) suyun büsbütün titremesi, sallanması, bütün bunlar davranış engellemesini (Karmavarana) yok etmek göstergesi (Laksana) midir acaba?”

Karahanlı Türkçesi döneminde -mAk ekinin iyelik ekleriyle kullanımları devam etmiştir. -mAk ekinin birinci tekil kişi iyelik ekiyle kullanımı vardır:

tilek arzun ermez meniñ *ölmekim* / bu kün bolmuş ermez kelip *barmağım* (KB 1095) “Benim ölümüm kendi isteğim ile değildir; gelip-gitmeme bugün olan bir şey değildir.”

Aşağıdaki örneklerde ise -mAk ekinin ikinci ve üçüncü tekil kişi iyelik ekleriyle kullanımları vardır:

könül bamaqın bil haṭa'lar başı (AH 220) “gönül bağlaman bil ki hataların başıdır.”

nelük malğa munça *könül bamaqın* (AH 183) “Mala bu kadar gönül bağlaman neden?”

anın kelmeki yakışdı (DLT 475/s. 380) “Onun gelmesi yaklaştı.”

bu ajun *inçrütme*ki az ol (KRT 26-46a/1) “Bu dünyanın rahatlatması azdır.”

Bir cümlede aynı anlamdaki sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşan hareket adı *yük yüd-* (yük yüklemek) özne grubu oluşturmuştur:

adaş koldaş erdeş tutungu tidiñ / bu eđgü idi ters *yüki yüdmekiñ* (KB 3392) “Dost, ahbap ve arkadaş edinmeli dedin; bu iyi fakat bunların yükünü yüklenmek çok zordur.”

Harezmi Türkçesi döneminden alınan örneklerde -mAk ekinin birinci ve üçüncü tekil iyelik ekleriyle kullanımları tespit edilmiştir:

Özinge bu til birle *vaşf aymakım* / érür bī-edeblük (MM 26a/401) “Bu dil ile onun vasıflarını anlatmam edepsizliktir.”

eşitmeki kulağ birle ermes (NF 60/10) “İşitmesi kulak ile değildir.”

Bir örnekte *sabur* (sabır) adından sonra gelen ikinci çoğul kişi iyelik ekinin eklendiği *kıl-* yardımcı fiiliyle oluşturulan (sabur kıl-) hareket adı cümlenin öznesidir:

ey yārānlarım sizler bu kāfırlar zaḥmatınga *şabur kılmakıñız* maña sewüglügrek turur (NF 323/14-15) “Ey dostlarım! Sizin bu kafirlerin eziyetine sabretmeniz bana hoştur.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde üçüncü tekil kişi iyelik ekli -mAk hareket adı, cümlenin öznesidir:

şol koyu ṭa'ām kim *siñmegi ve pişmegi* géc-dür (TM 35b/5-6) “Ağır yemeğin hazmedilmesi ve pişmesi geçtir.”

1.1.2.3. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı

Eski Anadolu Türkçesine ait bazı örneklerde -mAk eki, olumsuzluk eki olan -mA ile beraber kullanılarak cümlede özne görevini üstlenmiştir:

Her kıanda ki buyruk olsa dutmağ ı̇ ibadetdür, *dutmamak* günāhdur (CKE 12a/6)
“Her nerede bir emir olsa ona uymak ibadet, uymamak günahdır.”

buđ yirinde düşmişlerüñ elin *tutmamak* ı̇yü ölmaz (MNT B.11^a/7-8) “Sıkıntı
anında düşmüşlerin elinden tutup onlara yardımcı olmamak iyi değildir.”

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden önce yazılan eserlerden birinde, -mAk ekinin çıkma eki olan +DAn ve olumsuzluk eki olan -mA ile kullanımı vardır. Bu iki hareket adı cümlenin öznesi olmuştur:

Ölmekten *korkmamak* askerlerin nefesine mi münhasırdır. (AG 88)

1.1.2.4. Çokluk Ekiyle Kullanılışı

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bir örnekte -mAk eki, +lAr çokluk ekiyle beraber kullanılarak cümlenin öznesi olmuştur:

evvelki yol: *otalamağlar* kaç bağşdur (TM 4a/11) “İlk kural: tedavi etmeler kaç bölümdür?”

1.1.2.5. İlgı Durumu Ekiyle Kullanılışı

Uygur Türkçesi döneminden alınan bir örnekte -mAk ekli hareket adı +nİñ ilgi durumu ekiyle özne görevinde kullanılmıştır:

ançulayu yime *qarımağ iglemekniñ* tıltağı üçüni toğmağ titir (MS 41/2) “Yine
bunun gibi ihtiyarlamak ve hastalanmanın sebebi doğmaktır.”

1.1.3. Nesne Görevinde Kullanılışı

Nesne, fiil cümle ya da cümleciklerinde öznenin eyleminden, yani bağımsız, temel ya da yan yargıların sonuçlarından etkilenen kelimedir. Belirtili ve belirtisiz olmak üzere iki türlü nesne vardır. Belirtili ve belirtisiz nesnelere fiil cümle ya da cümleciklerinde bulunurlar; isim cümle ya da cümleciklerinde bulunamazlar. Ancak yüklemi geçişli (ettirgen, oldurgan) çatılı fiilimsi ya da fiilimsi niteliğinde bir kelime olan isim cümle ya da cümlecikleri belirtili ve belirtisiz nesne alabilirler (Ediskun 1999: 349). -mAk'lı hareket adı bir cümlede nesne görevinde kullanılabilir. En işlek grupta belirtme ekiyle kullanılan -mAk'lı hareket adı vardır. İkinci ve üçüncü grupta iyelik ekleri ve yönelme durumu ekiyle işleyen -mAk'lı hareket adları vardır. Dördüncü ve beşinci grupta ise çokluk ve yokluk eki alan -mAk'lı hareket adları vardır. Altıncı grupta olumsuzluk eki alan -mAk'lı hareket adları yer alır.

1.1.3.1. Belirtme Durumu Ekiyle Kullanılışı

Bir cümlede nesnesi görevinde kullanılan -mAk'lı hareket adı, en fazla belirtme ekiyle kullanılmıştır. Dolayısıyla bu eki alan -mAk'lı hareket adı, belirtili nesne grubundadır. Karahanlı Türkçesi dönemine ait eserlerde nesne görevinde kullanılan -mAk ekli hareket adı genellikle belirtme durumu ekleriyle birlikte kullanılmıştır:

ol anı *körmekin* küsedi (DLT 561/s. 462) “O, onunla buluşmayı arzuladı.”

Ölmes burun *cân bermekni* derdin tattım (DH 7/15-3) “Ölmeden önce can vermenin derdini çektim.”

‘Āşıklardek *yığlamağni* âdet kılsam (DH 65/4-2) “Āşıklar gibi ağlamayı adet eylesem.”

Ol Tanrı kim indürdi *amruşmağni* mü'minler köñülleri içinde artursun tēp (KRT 37-27b/3) “O Tanrı ki müminler gönüllerinde artırsın diye huzura kavuşmayı indirdi.”

İdimiz-a, nelük bitidiñ biziñ üze *tokušmağni* (KRT 26-45b/2-3) “Ey Tanrım, Bizim üzerimize savaşmayı neden takdir ettin?”

-mAk ekli hareket adı bazı cümlelerde hem iyelik hem de belirtme durumu eki alabilir. Ediskun bu durumu “katmerli belirlilik” olarak tanımlamıştır (1999: 352). Bu durumda -mAk ekli hareket adı aşağıdaki örnekte +i üçüncü tekil kişi iyelik ekinin üstüne +ni belirtme durumu ekini aldığında katmerli belirlilik özelliği kazanmıştır:

Kıyametni *kelmeğini* yakın bilgil (DH 104/12-2) “Kıyametin gelmesini yakın bil.”

Harezmi Türkçesi döneminde -mAk eki, belirtme durumu eki olarak nesne görevinde kullanılmıştır:

toğumağni belgüsüz kıldı (ME 230/5) “Dokumayı belirsizleştirdi.”

uçtmağka *kirmekni* tiler-mü-siz? (NF 435/15) “Cennet’e girmeyi ister misiniz?”

-mAk ekli hareket adı aşağıdaki örneklerde önce üçüncü tekil kişi iyelik ekini daha sonra +ni ve +n belirtme durumu eklerini alarak nesne görevinde kullanılmıştır:

Cümle şahâbalar anıñ *ıñremekini* eşittiler (NF 90/16) “Bütün sahabe onun ses vermesini işitti.”

ayağın öpmegin kul kıldı ‘âdat (MN 350/1) “Kul, ayağını öpmesini adet edindi.”

-mAk ekli hareket adı, belirtme durumu ekiyle kullanıldığı bir cümlede kendisinden önce gelen adla birleşerek nesne oluşturmuştur:

sizke *selâm birmekni* bildük (NF 4/5-6) “Size selam vermeyi bildik.”

Kıpçak Türkçesinde nesne görevinde kullanılan -mAk ekli hareket adı, +nı belirtme durumu ekiyle beraber kendisinden önce gelen adla birleşerek kullanılmıştır:

ya’ ni şeksiz şübhesiz tağı *beyân bolmağni* ihtimâl itmez (ŞM 4a/3) “Yani hiç şüphesiz olarak açıklamasını olasılık etmez.”

Aşağıdaki örnekte ise *kıl-* ve *vir-* (ver-) yardımcı fiillerine gelerek kendisinden önceki adlarla birleşik hareket adı oluşturmuştur. Bu birleşik adlar nesne görevinde kullanılmıştır:

Tanrı buyurdu bize *namâz kılmağı zekât virmegi* (ELS 2a/4) “Tanrı bize namaz kılmayı, zekat vermeyi emretti.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde nesne görevinde kullanılan -mAk ekli hareket adı, birçok örnekte dönemin belirtme durumu ekleri olan +(y)I ve +nI eklerini almıştır.

Pes İbrāhīm *boğazlamağı* te'ḥīr itdi (CKE 58a/13) “Sonra Hz. İbrahim öldürmeyi geciktirdi.”

şafırādan olan *kuşmağı* zāyıl eyler (K 20a/11-12) “Safranın sebep olduğu kusmayı yok eder.”

Yarın *varmağı* gördü bunlar şevāb (SN 1026/1) “Bunlar sabah vakti oraya varmayı daha hayırlı buldu.”

Yavuz hırş u sümdükligi ve yırtıcılığı *cānavar azarlamağı* kıoyasın (MNT B.30^b/5) “Kötü arzu ve istekleri, yırtıcılığı, hayvan kovalamayı bırakmalısın.”

İletmiş ola mektebe *etmegi* / Edeb beklemekde bile *nitmegi* (SN 2061) “Bulacağın kişi davranışını okula göndermiş olmalıdır; usule uyup nasıl davranacağını bilmelidir.”

ķuvveti arta *armağı* gidere ğıdāyı hażm éde (MŞ M6a/1) “Kuvveti artsın, yorulmayı gidersin, yediğini sindirsin.”

benüm dostum ol *nesneyi işlemegi* sevmez (MR N5a/13) “Benim dostum o nesneyi işlemeyi sevmez.”

Bazı cümlelerde nesne görevindeki -mAk'lı hareket adları “ve” bağlacıyla sıralanmıştır:

andan yēseler *kuşmağı* ve ekşi *gegirmegi* keser (MŞ M29b/1) “Ondan yeseler kusmayı ve ekşi geçirmeyi keser.”

Gey bilmegi ve çok *görmegi* anlara virdi (MNT B.20^b/9) “İyi kavramayı ve çabucak görebilmeyi onlara verdi.”

Yemegi vü *içmegi* unudalar (ŞYZ 841/1) “Yemek yemeyi ve bir şeyler içmeyi unutsunlar.”

ya' nī Ḥaķ Ta' ālā *almağı* ve *şatmağı* ḥelāl kıldı (MR N119b/10) “Yani, Allah almayı ve satmayı helal kıldı.”

imdi gör kim *hamr içmegi* ve *ķimār oynamağı* ve *puta tapmağı* rics lafzıla zıkr eyledüm (MR N175b/2) “Şimdi gör; içki içmeyi, kumar oynamayı ve puta tapmayı murdar bir sözle anlattım.”

+(y)I ve +nI belirtme eklerini alan -mAk’lı hareket adı, kendisinden önce gelen adlarla birleşerek nesne görevinde kullanılmıştır. -mAk’lı hareket adından önce gelen adlar genellikle yalın hâlde kullanılmıştır:

veli oğın *ķurbān eylemegi* düşünde gördi (CKE 58a/10) “Velî, rüyasında oğunu kurban ettiğini gördü.”

şerbetler *terķib itmegi* ve hāşıyyatlarını beyān ider (K 2b/1) “Şerbetler hazırlamayı ve onların etkilerini açıklar.”

Zevķ u ‘ iş ü ili günü vü *temāşā kıлмаđı* / Kamasın girü kodum uş ileri tutdum sefer (SN 1368) “Zevki, eğlenceyi, memleketi, gezmeyi terkettim ve seyahate çıktım.”

Severdi *ķan ağlamağı* nāleyi (SN 2227/1) “Kanlı gözyaşı dökmeyi ve inlemeyi severdi.”

Gerek ola diyüben aldumdı māl / *ķuru gelmegi* tutmadum saņa fāl (SN 2425) “Saluk ona eşyaları aldığını eli boş gelmeyi kendisine uygun görmediğini söylemeliydi.”

Giri gitmegi unuttum i cānum (EMŞ 194/2) “Geri gitmeyi unuttum ey canım.”

İşitdük *kemend atmağı* iş iden / Yuķaru yaņa atar aşāđadan (SN 1656) “Kement atmayı bilen kişinin kemendi aşāđıdan yukarıya doğru attığını duymuştuk.”

anuş şuyından göze çekseler göze *şu inmegi* men‘ éde (MŞ M49a/8-9) “Onun suyundan göze sürseler o gözün sulanmasını durdurur.”

ķarından *ķan gelmegini* giderür (EM P7b/12) “Karından kan gelmesini durdurur.”

Bu adlar bazı örneklerde de yönelme durumu eki almış şekildedir:

şaneme tapmağı terk itdi (CKE 36b/2) “Puta tapmayı terk etti.”

bu bātil *puta tapmağı* terk édüñ (MR N54b/4) “Bu sahte puta tapmayı terk edin.”

Aşağıdaki örneklerde tıp metinlerinde geçen ve “mide bulantısı” anlamına gelen *gönül dönmeği* birleşik ad-fiili +I belirtme durumu ekiyle kullanılmıştır:

gönül dönmeği men’ ider (K 21a/1) “Mide bulantısını keser.”

ma‘ deyi kavî ve *gönül dönmeği* def‘ eder (MŞ M25a/4-5) “Mideyi sağlamlaştırır ve mide bulantısını ortadan kaldırır.”

Osmanlı Türkçesi dönemine ait olan bir örnekte ise -mAk ekli hareket adı kendisinden önce gelen yalın adla birleşmiştir. Bu birleşik hareket adı +I belirtme durumu ekini alarak nesne görevinde kullanılmıştır:

ve *nekkâre çalmağ*ı ber-‘araf kı lup yine Şâh Hasan Mîrzâ’ya tâbi‘ olup (MMS R2-27b/4-5) “Nekkare çalmayı bir yana bıraktı ve yine Hasan Mirza’ya tabi oldu.”

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden önce yazılan eserlerde -mAk ekli ad-fiil, +I belirtme durumu ekini alarak nesne görevinde kullanılmıştır:

Sakarya ve ordu hayatı bana *roman yazmağ*ı hayalen bile unutturmuş (RT 79)

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden sonra yazılan eserlerde +I belirtme durumu eki alan -mAk ekli hareket adı, cümlede nesne görevindedir:

adlarıyla, sanlarıyla birer birer *bilmeğ*i arzû ederiz. (ED 246)

o rü’yâya yeni fikirlerle *vücut vermeğ*i hayâl ediyorlardı. (ED 319)

Alman kumandanının ismini *zikretmeğ*i unutmuyor! (ED 173)

Trakya’nın üstüne *oturmağ*ı düşünüyorlar. (ED 128)

Günümüz Türkiye Türkçesinde yazılan metinlerde -mAk’lı hareket adı +İ belirtme durumu ekini alamamaktadır. Bundan dolayı kullanıldığı cümlede belirtili nesne görevi yapamamaktadır.

1.1.3.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı

Uygur Türkçesi döneminde -mAk ekli hareket adları aşağıdaki örnekte üçüncü tekil kişi iyelik eki ve zamir n’si almıştır. Bu eklerin üzerine normalde belirtme durumu ekinin gelmesi gerekirken aşağıdaki örnekte böyle bir şey olmamıştır. Tarihî metinlerde üçüncü

şahıs iyelik eki almış, nesne durumundaki isimler üzerinde, yükleme hâlinin bilinen +(I)g, +I, +nI şekilleri pek kullanılmamıştır (Başdaş 2014: 152). -mAk ekli hareket adı sadece iyelik ekini ve zamir n'sini alarak belirtme durumu eksiz şekilde nesne grubu oluşturmuştur:

kir tapçaların birtem *öçürmekin arımağın* yarlıkayur men (AY 147/2) “Kötü davranışlı kir-pasaklarını toptan söndürmesini, temizlemesini buyuruyorum.”

Karahanlı Türkçesi dönemine ait bazı örneklerde iyelik ekleri alan -mAk ekli hareket adı, cümlede nesne görevindedir. Aşağıdaki cümlelerde ikinci ve üçüncü tekil kişi iyelik ekleriyle olan kullanımları vardır:

özün taplamaduk *berü kelmekiñ* / maña tuşmağın hem yüzüm körmekiñ (KB 3910) “Sen bana gelmeni, benimle buluşmanı ve yüzümü görmeni kabul etmemişsin.”

negü tir eşitgil közi tok kişi / tuz etmek *iğisi* ağı er başı (KB 1191) “Gözü tok, başkaları üzerinde tuz etmek hakkı olan, cömertlerin namlısı ne der, dinle.”

Köksüz daraht çeçeklenib *solmağı* bar (DH 177/4-2) “Köksüz ağacın çiçeklenip solması var.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminden alınan bir örnekte -mAk eki, +IArI üçüncü çokluk kişi iyelik ekiyle birlikte kullanılmıştır:

ma^ç işetleri anuñ içinde oldı ve rızıkları ve *eglenmekleri* andan oldı (KET Ş20a/5) “Geçimleri onun içinde oldu, rızıkları ve eğlenmeleri ondan oldu.”

Bu dönemde bazı örneklerde -mAk ekli hareket adından sonra üçüncü tekil kişi iyelik eki ve sonrasında zamir n'si gelmiştir. Aşağıdaki örneklerde belirtme durumu eki olmayan -mAk ekli hareket adları nesne görevinde kullanılmıştır:

bir niceler *māl artmağın* eksilmek bildiler (MNT B.31^a/6) “Birçoğu da malın artmasını eksilmek olarak görür.”

yürek oynamağın giderür (MŞ M186b/10) “Kalp sıkışmasını giderir.”

yaradılmağın dağı yedi nesneden kıldı (KET Ş27b/8-9) “Yaratılmasını da yedi nesneden oluşturdu.”

Osmanlı Türkçesi döneminden alınan bir örnekte ise -mAk ekli hareket adı, ikinci teklik kişi iyelik ekinin üstüne +I belirtme durumu ekini alarak nesne görevinde kullanılmıştır:

Senüñ şıhhat ile *gelmegüni* başa müjde kıldı (MMS R₂-30b/10-11) “Senin sağlıklı şekilde gelmeni bana müjde verdi.”

1.1.3.3. Yönelme Durumu Ekiyle Kullanılışı

Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki bazı örneklerde -mAk eki, yönelme durumu eki olan +(y)A ekini almıştır. Bu ek, çeviriden de anlaşılacağı üzere işlevsel yönden belirtme durumu ekinin yerine kullanılmıştır. Bundan dolayı cümlede nesne görevinde kullanılmıştır:

Yūsuf kardaşların kendüden *ayrı komağa* dilemedi (CKE 85b/2) “Yusuf, kardeşlerini kendinden ayrı koymayı istemedi.”

Kolın açdı vü çoçdı katı katı / *Göñül kapmağa* key bilürdi yatı (SN 1770) “Kollarını açıp onu sıkı sıkı sardı; gönül alma usulünü iyice biliyordu.”

1.1.3.4. Çokluk Ekiyle Kullanılışı

Eski Anadolu Türkçesine ait bir örnekte, -mAk eki +lAr çokluk ekini alarak cümlede nesne görevinde kullanılmıştır:

ya^c nī ēy çalabum benüm için görklü şenālar ve *görklü anılmaqlar* kılıvêrgil (KET Ş213b/12) “Ey Rabbim! Benim için güzel övgüler ve güzel anılmalar yapiver.”

Nice gitmek ki *gelmekler* bitürür (ŞHŞ 3080/1) “(Bu) Nasıl gitmek ki bütün gelmeleri sonlandırır.”

1.1.3.5. Yokluk Ekiyle Kullanılışı

Uygur Türkçesi döneminde -mAk eki, bir örnekte yokluk eki olan +sIz ile birlikte kullanılarak kendisinden sonra gelen adlarla birleşip uzun bir nesne grubu oluşturmuştur:

anın *togmaksız öçmeksiz* nomlug et'öznüng atı nırvan tip titir (AY 346/21) “Onun doğumsuz ve sönmesiz akideye ait bedenlerinin adı mutlak huzur ve sükûn diye adlandırılır.”

1.1.3.6. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi'nden sonra yazılan eserlerden alınan bir örnekte yardımcı fiile gelen -mAk eki, -mA olumsuzluk eki almıştır. -mAk ekli hareket adı kendisinden önce gelen adla birleşerek cümle içinde nesne görevinde kullanılmıştır:

müzâkereye iştirâk etmemek fikrindedir. (ED 76)

1.1.4. Dolaylı Tümleç Görevinde Kullanılışı

Cümlede yönelme, bulunma ve uzaklaşma bildirerek yüklemi tamamlayan öge dolaylı tümleç ya da diğer adıyla yer tamlayıcısıdır. Bu öge yükleme yönelme (-A), bulunma (-DA), uzaklaşma (-DAn) hâli ekleriyle bağlanan bir kelime veya kelime grubudur. Dolaylı tümleç mutlaka bu eklerden birini taşımalıdır (Karahan 2010: 29). -mAk eki ise cümleye kattığı anlam yönünden bu eklerden herhangi birini alarak ya da kendisinden sonra gelen sözcükle birleşerek dolaylı tümleç görevinde kullanılabilir. En işlek grupta yönelme durumu eki alan -mAk'lı hareket adı vardır. İkinci sırada ayrılma ve üçüncüde bulunma durumu eki alan -mAk'lı hareket adları vardır.

1.1.4.1. Yönelme Durumu Ekiyle Kullanılışı

En işlek grup, -mAk ekli hareket adının yönelme durumu ekini alarak dolaylı tümleç görevinde kullanıldığı bu gruptur. Uygur Türkçesi döneminde -mAk eki, +kA yönelme durumu ekini alarak cümlede dolaylı tümleç görevinde kullanılmıştır. İkinci örnekte -mAk ekli hareket adı yönelme durumu eki aldığı hâlde cümlede çıkma durumu ekiyle çeviriye girer:

anın *arımak süzülmekke* tükellig titir (AY 63/8-9) “Onun temiz olma ve berraklaşmasına tam olarak donanmış denir.”

arhant utın bulup taymak *tüſmekke* arıtı ormaz (MS 2/32) “Veliliğe ulaſıp ayrılmak ve düſmekten hi korkmaz.”

Harezmi Türkesi döneminde -mAk ekli ad-fiil, yüklemi “bir ſey için, maksadıyla, bir hedefe yönelme” anlamıyla tamamlayan dolaylı tümle oluşturur (Korkmaz 2019: 754). Bu dönemde -mAk ekinin yönelme durumu ekiyle olan kullanımı iſleklik kazanmıſtır:

anı *yokalmak-ęa* ‘âſık, aram turur (ME 42/8) “Âſık, onu helak etmeye âſıktır.”

destür bérür-mü-sen anı *sağmaka*? (NF 22/6) “Onu saçmaya izin verir misin?”

taı *handak kazımaka* bardu (NF 30/1) “Hendek kazmaya gittik.”

yıratın *bakmağa* imkân yok  gân (MN 168/2) “Ey can! Uzaktan bakmaya imkân yok.”

avuşmaka hîle bulmadılar (RKE 28r/16) “Kavuşmaya hîle bulamadılar.”

Taı *kün batmaınęa* ârzü ılurlar (NF 318/16-17) “Gün batmasına isteklenirler.”

Kıpak Türkesi döneminde -mAk ekli ad-fiil, yönelme durumu ekini alarak cümlede dolaylı tümle görevinde kullanılmaya devam etmiſtir:

yène ayu at maydânda *binmeğe* yarar (BV 7r/4) “Hangi at meydanlarda binmeye yarar?”

közsüz kiſi, *ādīl idmeke* yaramaz (KF 108a/49) “Gözü olmayan kiſi kadılık etmeye yaramaz.”

Eski Anadolu Türkesi döneminde -mAk ekli ad-fiile eklenen yönelme durumu eki, cümlede daha çok iſleklik kazanarak dolaylı tümle olarak kullanılmaya devam etmiſtir:

Dükeli elbir eyleyüp benim dinümden *dönmeğe* aſd itmesünler (CKE 51b/12) “Hepsi el birliği yapıp benim dinimden dönmeye kast etmesinler.”

buarı dimâğa *ıkarmağa* omaz (K 21a/8-9) “Buharı beyne ıkarmaya izin vermez.”

Ne dilerse *ılmağa* âdir durur (ſYZ 442/2) “Ne dilerse onu gerekleſtirmeye gücü yeter.”

ammā *taḥl erişmege* az kaldı (CKE 83b/12) “Ama tahılın yetişmesine az zaman kaldı.”

ta‘āmı *hazm itmege* yardım olur (K 22b/8) “Yemeği hazmetmeye yardımcı olur.”

Eşegin ol arada bağlı kodı, gendü *ot dirmege* vardı (MNT B.8^a/3) “Eşegini orada bağlı bıraktı ve kendi ot toplamaya gitti.”

Osmanlı Türkçesi döneminde -mAk ekli ad-fiilin, yönelme durumu eki aldığı örnekler gözle görülür şekilde artmıştır. Yönelme durumu ekli -mAk’lı hareket adı, cümlenin tümleci olmaya devam etmiştir:

Fehmetmeğe sen de himmet eyle / Ol gevheri bul da sirkat eyle (HA 2080) “Sen de anlamaya gayret et, o inciye bul da sen çal.”

İsmet komaz *olmaga* dehen-baz (HA 406/1) “İsmet, ağzını açmaya fırsat vermezdi.”

Korkutmağa düşme bî mahaldir (HA 1374/1) “Korkutmaya kalkışma bu yersizdir.”

ḳardiye üzerinde âdem *durmağa* ḳâbiliyet olmayup belki başdan yaña *kimse varmağa* ḳâdir olmayup (MMS R₂-16a/14-15) “Geminin üst kısmındaki yerde insanın durmaya yeteneği yoktu. Kimsenin baş tarafa gitmeye gücü yetmiyordu.”

Biz bunu *virmege* ḳâdir degülüz (MMS R₂-21a/5) “Bizim bunu vermeye gücümüz yetmez.”

Dilerse öliyi *diriltmeğe* ḳâdirdür. (VN 4b/7) “(O) isterse ölüyü diriltmeye gücü yeter.”

andan ğayrı bir nehr-i ‘azîme gelüp *geçmege* keştî bulunmayup (MMS R₂-47a/5-6) “Ondan sonra büyük bir nehre gelip karşıya geçmeye gemi bulamadı.”

Gām atmağa anda yoğdı hâcet (HA 2001/2) “Orada adım atıp yürümeye hacet yoktu.”

Bundaki gemi helâk ola bir *cân çıḳmağa* imkân yokdur (MMS R₂-17a/4-5) “Buradaki gemi batsa, kimsenin kurtulmasına imkan yoktur.”

Bir kimse aña gücile bir *nesne itdürmeğe* kâdir değıldür. (VN 3b/9) “Birinin o nesneye gücünü vererek hareket ettirmesine gücü yetmez.”

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden önce yazılan eserlerde -mAk ekli ad-fiile gelen yönelme durumu eki cümlede dolaylı tümleç görevinde kullanılmaya devam etmiştir:

Demek bu gece evine *girmeğe* hakkı yoktu. (MH 116)

Çalışmağa gönlünde hiç de istek kalmamıştı. (MH 48)

Sonunda kalem odacılarından bir ihtiyar, evinde *alıkoymağa* razı oldu. (MH 16)

Ve onu *yazı yazmağa* bu muharririn kitapları sevk etmiş. (RT 127)

riya, cehl, ve taassuba alet olarak hakikati diri diri *gömdürmeğe* razı olsun. (RT 40)

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden sonra yazılan eserlerde yönelme durumu eki alan -mAk ekli ad-fiil, cümlelerin dolaylı tümleci olmaya devam etmiştir:

Biz Akpelit'lilere *mal kaptırmağa* alışık değıliz. (YK 127)

Lâkin mütârekeden sonra hakîkati gazeteden, kitaptan *öğrenmeğe* muhtaç değıldir. (ED 111)

hattâ her taraftan fiilen *belirmeğe* yüz tuttular. (ED 165)

onların şerâit-i sulhiyyesine *boyun eğmeğe* âmâdedir. (ED 203)

Türk milletine *bırakmağa* razı oluyorlar. (ED 209)

Trakya hakkında *uzlaşmağa* mecburdur. (ED 284)

Banguoğlu, Eski Türkçeden ve Osmanlı Türkçesinden beri fiilin adını (matar) yapan -mak ekinin çekim halinde iki sesli arasında kalıp süreklileşen son damak sesini düşürerek (hafif matar) yapan -ma haline geldiğini aktarmıştır: Yağmur yağ-mağ-a başladı. Süreklileşme olmayan kullanışlarda ise -mek ad-fiilleri (sakil matar) kısmen kalmıştır. Eski harflerle -meğ-/-mağ- yazılışı sonuna kadar devam etmiştir: ağla-mağ-ı > ağla-may-ı, gör-meğ-e > gör-mey-e (2015: 264).

Türkiye Türkçesine ait taranan eserlerden biri olan Yıldız Karayel adlı romanın ilk basımı 1981 yılında yapılmıştır. Burada -mAk ekli ad-fiilin hâlâ +A yönelme durumu ekini alabildiği görülmektedir. Ancak bundan sonraki yakın tarihlerde -mAk eki yerini -mA ekine bırakmıştır. Günümüz metinlerinde yazı ve konuşma dilinde yönelme durumu eki, -mAk eki yerine -mA ekine (gitmeğe>gitmeye) gelebilmektedir. Türkiye Türkçesinin ilk şekillenmeye başladığı yıllarda yönelme durumu eki alan -mAk ad-fiili, günümüzde bu eki almamaktadır.

1.1.4.2. Ayrılma Durumu Ekiyle Kullanılışı

Uygur Türkçesi döneminde +dIn ayrılma durumu eki alan -mAk ekli ad-fiil, cümlede dolaylı tümleç görevindedir:

adınlarig yme özlüg ölürmekdin tıdsunlar (AY 22/19) “Başkalarının tekrar canlı öldürmesinden sakınsınlar.”

Karahanlı Türkçesi dönemindeki bir örnekte -mAk eki önce -mA olumsuzluk ekini, sonra +lAr çokluk ekini ve en son +DIn ayrılma durumu ekini alarak dolaylı tümleç görevinde kullanılmıştır:

ol tişiler kim kórkar sizler yaraşmamağlarındın (KRT 26-11b/2) “Siz kadınlar itaat etmemekten korkarsınız.”

Harezmi Türkçesi dönemi metinlerinde +DIn/ +DAn ayrılma durumu ekleri, -mAk ekli hareket adıyla beraber kullanıldığı için dolaylı tümleç görevindedir. -mAk ekli sözcük bazı cümlelerde kendisinde önce gelen isimlerle birleşik hareket adı oluşturmuştur:

Bu zişt şūratnı bilmekdin Tanrı te' ālāka sığnur-biz (NF 399/7) “Bu çirkin yüzünü bilmekten (görmekten) Allah’a sığınırız.”

kişi öltürmekdin uluğ yazuğ yoğ (RKE 21v/12) “İnsan öldürmekten büyük günah yok.”

Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde -mAk ekli hareket adının, ayrılma durumu eki olan +DAn ve +DIn ile birlikte kullanılması daha çok işlevlik kazanmıştır:

taķı sūcūd alnını *yirke oymadın*   ibāret-tūr (**M 4a/8**) “Secdeye varmak, alnını yere koymaktan ibarettir.”

Atnı apıp tartanda *yıkılmadın* imin bolmas (**MG 8b/3**) “Atını koturup ekmekte yıkılmaktan emin olmaz.”

yerni *art aı sınmadın* imin bolmas (**MG 8b/7**) “Eyerinin arka yūsekliklerini kırmaktan emin olmaz.”

anı  ze kim Teri’ni birlegey *orta atmadan* taķı aar *oa ılmadan* taķı arı ılay (**MS 3a/5**) “Onun  zerine ki Tanrı’nın birliini kabul edecek, ortak katmaktan da ona benzer kılmaktan da temiz kılacak.”

āfil bolmaıl atını k gsine *yā yūzine sanmadın* (**MG 55b/3**) “Atının g gsūne ya da yūzūne saplamaktan gafil olma.”

Eski Anadolu Tūrkesi d neminde +DAn ayrılma durumu eki ve -mAk’lı hareket adının birlemesi en ilek olduu zamanı yaamıtır. -mAk ekli hareket adının ayrılma durumu ekiyle bir araya gelip cūmlede dolaylı tūmle g revinde kullanıldıı ok sayıda  rnek vardır:

ve dii atı *urdamadan* saınma gerek (**M M56a/14**) “Dii, ok fazla karıtırmaktan kaınmak gerek.”

ve *būte tapmadan* men’ eyler-idi (**SK 28b/8**) “Putu tapmaktan men ederdi.”

bu aacu *yimiin yimekten* beni yıdı (**CKE 16b/7**) “Bu aacın meyvesini yemekten beni men etti.”

Kii belāya abr itmek yigrekd r, ni’ mete *ūkr itmekden* (**CKE 119b/2**) “İnsanın belaya sabretmesi, nimete ūkretmesinden daha iyidir.”

Zirā ki *i ilemekten* aarlardı (**CKE 133b/7**) “ nk  alımaktan aarlardı.”

g ze *u inmekden* alaya (**K 5b/4-5**) “G z  sultanmaktan korusun.”

iybet * tmekten* dil n z salanuz (**YZ 578/1**) “Dedikodu yapmaktan dilinizi koruyunuz.”

tamuya girmekten belki taş toprak olmak yigdür (M 29b/14) “Taş, toprak olmak Cehennem’e girmekten daha iyidir.”

pes bilgil kim *dünyâ ululuğun sevmek dünyâ sevmekten* ulu günâhdur (M 33a/30) “Sonra bil ki; dünyanın büyüklüğünü sevmek, dünyayı sevmekten daha büyük bir günahdır.”

ṭā‘ at u ‘ ibâdet *cevherlerin kazanmağdan* men‘ eylediler (MR N126a/5-6) “İbadet etmek ve ibadetin özünü kazanmaktan men ettiler.”

uykudan ve *ıvızganmağdan* münezzehdür (MR N20a/15) “Uykudan ve azıcık uyumaktan hariçtir.”

dünyâya *bakmağdan* mahrûm oldu (MR N2b/13) “Dünyaya bakmaktan uzak kaldı.”

Osmanlı Türkçesi döneminde yazılan metinlerde yer alan örneklerde -mAk eki ayrılma durumu eki +DAn ve +DIn ile birleşerek dolaylı tümleş görevinde kullanılmıştır:

Doğmağdan kalmaduk, *ölmekten* dahı kalmazuz (MMS R₂-64a/11-12) “Doğmaktan kurtulamadık, ölmekten de kurtulamayız.”

Cevriñi çekmekden aslâ dil ferâgat eylemez (ŞHD 112/3) “Gönül, eziyetini çekmekten asla vazgeçmez.”

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden önce yazılan eserlerde -mAk ekinin ayrılma durumu eki +DAn ile beraber kullanılarak dolaylı tümleş görevi yaptığı örnekler devam etmiştir:

Ayşe’nin bu tavrı onları hem *acımaktan*, *eğlenmekten*, hem de himayekâr bir *tavır almaktan* men ediyordu. (AG 34)

O yazanları *görmekten* içtinab ederim (RT 101)

bu bizim kalbimize öteki kadar *dokunmaktan* çok uzaktır. (RT 116)

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden sonra yazılan eserlerde -mAk eki ayrılma durumu ekiyle birlikte kullanılmaya devam ederek cümlede dolaylı tümleş görevini üstlenmiştir:

bu adam, Şimdi bu bilinmeyen zevki *keŐfetmekten* geliyor. (SG 45)

kartoloz herife bile *bulaŐmaktan* uzak kalmadı. (SG 95)

YeŐilköy kendine verilen adı *hak etmekten* çoktan çıkmıŐ. (KG 37)

Sen *yalnız kalmaktan* hiç korkmazdın eskiden. (KG 116)

Salkımı *koparmaktan* vazgeçti. (GK 338)

Pek kahvede *oturmaktan* hoŐlanmam. (YK 21)

hâlâ ikinci el *olmaktan* kurtulamamıŐtı. (YK 27)

Belki de ters bir *haber iŐitmekten* korkuyordu. (YK 169)

Çünkü ilk defâ bu fikir, bir fikir *olmaktan* çıktı. (ED 13)

-mAk eki bir cümlede ise *deveye hendek atlatmak* deyimine gelen +DAn ekiyle birleşerek dolaylı tümleç görevinde kullanılmıştır:

Sana laf anlatmak, deveye *hendek atlatmaktan* zor! (GK 243)

1.1.4.3. Bulunma Durumu Ekiyle Kullanılışı

Karahanlı Türkçesi döneminde -mAk ekli ad-fiil, +DA bulunma eki ile birlikte kullanılarak cümlede dolaylı tümleç olmuştur:

Hayr yok üküş içinde *ŐuwŐamaqlarında* (KRT 26-78a/1) “Pek çok gizli konuşmalarında iyilik yok.”

Kıpçak Türkçesi döneminde -mAk eki bulunma durumu eki ile birleşerek cümlede dolaylı tümleç görevinde kullanılmaya devam etmiştir:

Ol kişiler kim anlarını *yügen tutmaqla* ma^ç rifeti yok turur (MG 16b/9) “O kişiler ki onların yular kayıŐını tutmada marifeti yoktur.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde -mAk ekli hareket adının bulunma durumu ekiyle olan kullanımı devam etmiştir:

Şanasın *bezenmekde* tavuşdı toy (SN 2118) “Süslemede en son merhaleye ulaşıldığını sanırsın.”

yimekte içmekde evvelki ‘âdeti üzerine olsun (K 10b/11) “Yemekte ve içmekte birinci alışkanlığı üzerinedir.”

Osmanlı Türkçesi döneminde -mAk ekli hareket adı, bulunma durumu ekini alarak cümlede dolaylı tümleç görevinde kullanılmıştır:

Acıkmağda daği böyledür. (VN 4b/4) “Acılmakta da böyledir.”

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi öncesinde yazılan metinlerinde -mAk’lı hareket adı, bulunma ekiyle kullanılarak dolaylı tümleç görevine devam etmiştir:

o reddetmekte devam ediyordu. (AG 120)

Hüseyin Rahmi Bey, iğrenç şeyleri *tasvir etmekte* yalnız değildir. (RT 36)

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi sonrasında yazılan metinlerde de -mAk’lı hareket adı, bulunma durumu eki olan -DA ile beraber kullanılmıştır. Kendisinden sonra gelen ismi niteleyen sıfat grubu içinde yer alarak dolaylı tümleç grubuna dahil olmuştur:

Biletçi hâlâ hırslı, bavulu, yorganıyla *kapıya ilerlemekte olan delikanlıya* nefretle baktıktan sonra, hınçla başını salladı. (GK 15)

-mAk ekli ad-fiil bulunma durumu ekini alarak dolaylı tümleç görevinde kullanılmaya devam etmiştir:

Biliyordu ya bu kimin nesi olduğunu bilmediği bir yabancıya *açmakta* ne yarar vardı ki. (YK 18)

1.1.5. Zarf Görevinde Kullanılışı

Cümlede zaman, sebep, miktar, yön, vasita ve şart bildirerek yüklemi tamamlayan ögeye zarf denir (Karahan 2010: 32). Zarflar, kelime gruplarının ve cümlenin çekimsiz unsurlarındandır. Yalnızca yön, enstrümental ve eşitlik eki almış isimler zarf olarak kullanılabilirler. Bu ekler ise zarfı, bağlı olduğu fiile bağlayan çekim ekleri değil, ismi zarf yapan ekler durumundadırlar (Ergin 2009: 259). Buradan hareketle -mAk ekinin

eklendiği ad-fiil, cümlede zarf görevinde bulunabilir. Buradaki en işlek kullanıldığı grupta *için* edatı ve yönelme durumu eki vardır. Üçüncü grupta -mAk (+) -sA dilek-şart eki ve dördüncü grupta *ile* edatı vardır. İşleklik sırasına göre beşinci grupta ayrılma durumu eki, altıncı grupta ise *üzere* edatı bulunmaktadır. Yedinci sırada -mAk (+) -(Dp) zarf-fiil eki ve sekizincide de *birle* edatı mevcuttur. Bundan sonraki işleklik sırası: -mAkIsZIn, bulunma durumu eki, vasıta durumu eki, gibi edatı, -mAk (+) diye, -mAk (+) -ken şeklindedir.

1.1.5.1. İçin Edatıyla Kullanılışı

Orhon Türkçesi döneminde -mAk eki +ÇI ekiyle beraber kullanılarak *armak* (hile) adından *armakçı* (hileci) türetilmiştir. Ekin kalıcı ad işlevindeki durumunu gösteren *armakçı* (hilekâr) kelimesi dışında bu döneme ait başka örnek yoktur. Buradan yola çıkılarak -mAk ekinin Orhon Türkçesi döneminde fiilden hareket adı yapma özelliğinin olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Sadece bir örnekte kullanılan -mAk ekinin aslında o dönemde fiilden isim yapma görevinde olduğu da açıktır. Bu adın bulunduğu cümleye bakıldığı zaman, *armakçısın* adından sonra *üçün* (için) edatının geldiği görülmüştür. Bu durumda *armakçısın üçün* kelime grubu cümlede sebep bildirdiği için zarf grubu oluşturmuştur:

tabgaç bodun tebligın kürlüğün üçün *armakçısın üçün* inili eçili kıkşürtükün üçün begli bodunluğ yoñaşurtukün üçün türük bodun illedük ilin ıçğını ıdmış (KTY D6)
 “Çin halkı hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine düşürdüğü için, beylerle halkı karşılıklı kışkırttığı için, Türk halkı kurduğu devletini elden çıkarıvermiş.”

Uygur Türkçesi döneminde -mAk eki ad-fiil işlevinde kullanılmaya başlamıştır. Bu dönemde, -mAk ekinin cümlede zarf görevinde kullanılmasının örnekleri çoğalmaya başlamıştır. Uygur Türkçesi metinlerinde yan cümleciklerin sayıca çok olması, cümlede zarf ögesi olduğu anlamına gelmektedir. Orhon Türkçesinde görülen *üçün* (için) edatlı zarf grubu bu dönemde de tespit edilmiştir. Aşağıdaki cümlelerde -mAk ekli ad-fiil, kendisinden sonra gelen *üçün* edatıyla birleşerek uzun zarf grupları oluşturmuşlardır:

artamak buzulmak törölüg üçün ürüg uzatı artadı buzuldı (ABH 613/5-7) “Yok olma, çürüme yaradılışlı olduğu için daima çürüdü, yok oldu.”

tutyaksız bolmakları için barmaksız kelmeksiz erürler (AY 34ö/15)
“Bağlanmasız oldukları için varmasız ve gelmesizdirler.”

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde -mAk ekli ad-fiil, kendisinden sonra gelen ve sebep-amaç bildiren *üçün* (için) edatıyla birleşerek zarf ögesi oluşturmuştur:

tapınmak için keldim ewdın turup (KB 599/1) “Evimden kalkıp hizmet etmek için buraya geldim.”

Sınamağ için Tanrı ol kim köküzleriñiz içinde turur (KRT 25-19/a/3) “Tanrı sizi sınamak için yüreklerinizin içindedir.”

Ey bul-aceb *içmek yemek râhat için* (DH 13/4-2) “(Ey kişi) yemek, içmek, rahat etmek için bu çok acayıptir.”

Orhon Türkçesi döneminden beri metinlerde görülen -mAk *üçün* kalıbı, Harezmi Türkçesi metinlerinde de kullanılmaya devam etmiştir. Bu kalıpla kurulan sözcük grupları kimi cümlelerde amaç bildirirken kimilerinde ise sebep bildirmiştir. -mAk ekli ad-fiil bazı cümlelerde kendisinden sonra gelen *üçün* edatıyla birleşerek zarf grubu oluşturmuştur:

anı *toqtamak için* tağları yaratdı (RKE 3r/18-19) “Onu sabitlemek için dağlarını yarattı.”

sever men közni sizni *körmek için* / yürür men yirde izni *körmek için* (MN 260)
“Gözümü sizi gördüğü için seviyorum, Toprakta izini görmek için yürüyorum.”

Taranan metinlerde genellikle *üçün* biçimiyle görülen bu edat, bazen *uçun* olarak kullanılmıştır:

atını *yarışmak uçun* arıg kıldı anı (ME 74/4) “Atını, yarışmak için temizledi.”

-mAk ekli ad-fiilin kendisinden önce gelen adla birleşerek birleşik ad-fiil oluşturduğu örnekler bu dönemde de mevcuttur. Bu birleşik ad-fiil grubundan sonra gelen *üçün/uçun* edatları sayesinde cümlede zarf görevi görmüştür:

Mübârek *sem'îñize düşürmek için* beyân eyledük (AYB K, VII/41) “Bunu senin mübarek kulağının duyması için açıkladık.”

aña yanut bermek uçun zâhidlik kıldı (ME 169/4) “Ona yanıt vermek için sofuluk yaptı.”

ot içmek uçun erenler ortasında boldı (ME 185/1) “İlaç içmek için insanların arasına katıldı.”

yer tapa turmağ uçun kıyştı (ME 9/2) “Toprağa doğru durmak için yöneldi.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde -mAk ekli ad-fiilden sonra gelen *içün* edatıyla oluşan sözcük grubu cümlede zarf görevinde kullanılır. Bu dönemde +mAk ve için edatlarının kullanımı işleklik kazanmıştır, dolayısıyla örnek sayısı da artmıştır:

baş ve dimâğ şovuklığın *gidermek için* Yigen ‘Imād’ dan bir terkîb yazduğ idi (K 12a/2-3) “Baş ve beyin soğukluğunu gidermek için Yigen ‘Imād’ dan alınan bir karışım yazdık.”

Tamāmet gelenler ile görüşür / Bu kez hōmı *düzmek için* dürişür (SN 1147) “Gelen herkesle görüştüktan sonra bu defa ziyafeti hazırlamak için çabalar.”

Öğütlemek için seni bileyim (SN 1196/1) “Sana öğüt vermek için seni tanımalıyım.”

Ben *eglenmek için* içerssem ne var (SN 4445) “Ben eğlenmek için içerssem ne olur?”

Çü çäre bulmadı Şah *durmağ için* / Rızā virdi yolına *varmağ için* (I 5771) “Şah, durmak için bir çare bulmadı, Yoluna varmak için izin verdi.”

Dağı bir nesne var *anıлмаğ için* (I 632/1) “Anılmak için bir nesne var.”

hağ ta‘ ālā gaflet ehlin *uyarmağ-ıçun* kūr‘ ānda kaç yirde emr itmişdür (M 5b/21) “Hak Te‘ ālâ gaflet sahibini uyarmak için Kur‘ an’ın kaç yerinde emretmiştir.”

Kimisi atdur kim ol *binmek-içün* / Kimisi etdür kim ol *yinmek-içün* (G 7487) “Kimisi binmek için attır; kimisi yinmek için ettir.”

Bazı cümlelerde *içün* edatı, -mAk ekli ad-fiille bitişik yazılmıştır:

ya' nī toğarsız *ölmegiçün* yaparsız *yıkmağıçün* küllünüzün varacak yeri toprakdur **(KET Ş97b/13-14)** “Yani ölmek için doğarsınız, yıkmak için yaparsınız, hepinizin gideceği yer topraktır.”

Gözüm seni *görmegiçün* elüm sana *irmegiçün* / Bugün cānum yolda koyam yarın seni *bulmag için* **(YED 234/1)** “Gözüm seni görmek için, elim sana varmak içindir. Yarın seni bulmak için bugün canımı yolda bırakırım.”

Gelün bugün yanalum yarın *yanmamağıçün* **(YED 251/1)** “Yarın yanmamak için gelin bugün yanalım.”

Nebī hicretinden ‘aleyhi's-selām / *Hisābı yañılmamağıçün* tamām **(SN 368)** “Peygamberin (ona selam olsun) hicretinden hesabı şaşırılmamak için.”

-mAk ekli ad-fiil kendisinden önce gelen adla birleşerek yardımcı fiil görevinde bulunabilir. Yardımcı fiil görüntüsünde olan ad-fiil, kendisinden sonra gelen *içün* edatıyla bir sözcük grubu kurarak cümlede zarf görevinde kullanılabilir:

Şabāhı turup aldum ele *çalem* / Ki *resm urmağıçün* *çalemi* *çalam* **(SN 620)** “Sabah kalkıp resim çizmek için elime kalemi aldım.”

Hağ Ta' ālā bir ağ bidnūs viribidi *vakt bildürmek için* **(CKE 22b/13)** “Allah, vakti bildirmek için beyaz yaban horozu gönderdi.”

ādemīnün *kalbi endāma gelmek için* dañı tamarlar ve siñirler sovuğdan issiden *emīn olmağıçün* yaradılmışdur **(TM 12b/2-3)** “İnsanoğlunun kalbi organ olmak için, damarlar ve sinirler soğuktan-sıcaktan emin olmak için yaratılmıştır.”

18: göğüzde: *arğa açmağıçün* kırk altı ve *arğa bükmeğiçün* iki **(TM 13a)** “18: göğüste: sırtı açmak için kırk altı ve sırtı bükmek için iki tane var.”

Yāra *yār olmağ için* cāna kıyaram kime ne **(ŞD CLIII-1/2)** “Sevgiliye yār olmak için cana kıyarım, bundan kime ne?”

Osmanlı Türkçesi döneminde -mAk ekli ad-fiilden sonra gelen *içün* edatı, fiildeki oluş ve kılışın sebebini açıklayarak “niçin, neden” sorularına karşılık oluşturur (Korkmaz 2019: 472). Bu hâliyle cümlede zarf ögesi kurar:

Birbîrine *satmak için eş'âr* / Mazmûn-ı nevi ederler inkâr (HA 752) “Birbirlerine şiiir satmak için bikiir mazmunu, söylenmemiş sözü inkâr ederler.”

Biz kimseye *kömek olmak için* gelmedük (MMS R₂-53b/13-14) “Biz kimseye yardım etmek için gelmedik.”

Bü mebhası *etmek için iz'ân* / Olmuşdı Suhan da anda pinhân (HA 1132) “Bu bahsi anlamak, konuşulanları duymak için Suhan da gizlice oraya gelmişti.”

diyâr-ı şarka ‘azîmet idüp *kışlamak için* Maḥmiyye-i Haleb’e teveccüh itdüklerinde (MMS R₂-4b/5-6) “Doğu Seferi’ne çıkıp orada kışlamak için Halep istikametine yöneldiler.”

Orhon Türkçesinden itibaren görülmeye başlanan -mAk ekli ad-fiil ve *için* edatlı zarf grubu, Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden önce yazılan eserlerde de kullanılmaya devam etmiştir. *İçin* edatı bulunduğu cümlede yükleme “maksat, gaye, hedef bildirme” işleviyle bağlanır:

bu karışık makinenin nasıl işlediğini *anlatmak için* onun çarklarını ve her makinenin dişlerini birer birer göstermek mecburiyetindedir. (RT 33)

huyunu *düzeltilmek için* bu kasabaya gönderilmişti. (MH 13)

Hava aldurmamak için müzmin yaralarımızı muşambalarla sararız. (RT 42)

Kafamın içini de *açmak için* müddet bekliyorlar. (AG 10)

Türk nesrinin ne güzel bir lisanı olduğunu *anlamak için* Yakup Kadri’den birkaç sahife okumak kafidir. (RT 69)

Adımlarını *kesmek için* bir sanatın önüne yine maniler mi yığıyoruz? (RT 44)

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden sonra yazılan metinlerden alınan aşağıdaki örneklerde -mAk ekli ad-fiil *için* edatıyla birleşerek cümlede zarf görevinde kullanılmaya devam etmiştir:

boşuna bir mağlubiyet manzarası *göstermemek için* oradan sıvıştı. (SG 18)

iri, beyaz ve sıcak dişlerini *göstermek için* durmadan güler. (SG 20)

Çocuksuluğuna bir öfke anlamı *katmak için* kaşları çatılmıştı. (KG 7)

Bu motoru kestane ceviz *taşımak için* yaptırmamıştı ki Hurşit Ağa. (YK 7)

Plevne kahramanını bir daha *görmek için* Selanik'e koştu... (ED 157)

çoğu tahsillerini *bitirmek için* tekrar Dârülfünûn sıralarına oturdular. (ED 243)

Kendisinden önce gelen adla birleşen -mAk ekli ad-fiil için edatıyla zarf grubu kurmuştur:

Leylâ'ya *nişan almak için* her ayağa kalkışında sendeliyor. (SG 172)

Aşağıdaki örnekte ise zarf ögesine bağlı olan -mAk ekli ad-fiil, ver- fiiline eklenerek tezlük fiili oluşturmuştur:

Bu dünyaya kendini *fark edivermek için* gelmemişti. (GK 44)

Aşağıdaki cümlede zarf görevindeki -mAk ekli ad-fiil grubu aynı zamanda bir deyimdir:

Göze girmek için elinden geleni ardına komaz. (GK 41)

1.1.5.2. Yönelme Durumu Ekiyle Kullanılışı

-mAk'lı hareket adı yönelme durumu eki aldığı anda işlevsel yönden her zaman dolaylı tümleş görevinde kullanılmayabilir. Karşılıdığı anlam ve yükleme sağladığı işlev yönünden cümlenin zarfı görevinde olabilir. Uygur Türkçesi dönemine ait olan aşağıdaki cümlede -mAk ekli ad-fiil, üzerine ikinci tekil kişi iyelik eki ve yönelme durumu eki almıştır. Çeviride fiile “birliktelik, sayesinde” gibi anlamlar katarken aynı zamanda fiildeki hareketin nasıl oluştuğunu niteleyerek zarf grubu kurmuştur:

kentü öziniñ *katıgılanmağña* köñülin yürekin vjir teg kılıp alqu bizni barça utup yigedip biznide öñre burhan kıtın bultaçı boltı (ÇBH 265) “Kendi özünün çok çalışmasıyla gönlünü yüreğini elmas gibi kılıp hepinizi tamamen geçip geride bırakarak, bizden önce burhan seadetine yaklaşır oldu.”

Karahanlı Türkçesi döneminde -mAk ekli ad-fiil, yönelme durumu ekini alarak cümlede zarf görevi yapmıştır. Cümlenin yüklemi olan yumuşak adı, bir nesneyi nitelendirmektedir. Bu nesnenin “ne zaman” yumuşak olduğu sorusuna “el ile yoklandığında” zarfı karşılık vermektedir:

yokamakka yumşak içi pür ağu (AH 214) “El ile yoklandığında yumuşaktır, fakat içi zehir doludur.”

Harezm Türkçesi dönemindeki birkaç örnekte yönelme durumu eki alan -mAk ekli ad-fiil, zarf görevinde kullanılmıştır. Yönelme durumu eki alan ad-fiilin, cümleye nasıl bir işlev kattığı önemlidir. Bu açıdan düşünüldüğünde, yüklemi hangi şekilde tamamladığını iyi tespit etmek gerekir. Yönelme durumu eki alan -mAk ekli ad-fiil, yüklemle olan bağına göre zarf tümlecine dönüşebilir. Aşağıdaki örneklerde yüklemi durum (nitelik) yönünden tamamlayan zarf tümleci görevindeki -mAk ekli ad-fiiller vardır. -kA yönelme durumu ekinin bu tür cümlelerde *için* edatıyla çevrilmesi anlam açısından daha uygundur:

oğumakka yarağlıg bolğay erdi (RKE 2v/18) “Okumak için uygundu.”

emdi bu hatunuñ oğlan tuğurmakka şâlih boldı (NF 234/14) “Şimdi bu kadın, oğlan doğurmak için uygundur.”

Yönelme durumu ekini alan -mAk ekli ad-fiiller, kimi cümlelerde yükleme belli bir amaçla bağlanırlar. Söz konusu eki alan ad-fiiller, cümlede amaç bildirdikleri için zarf görevinde kullanılmışlardır:

ançada sen *asramakğa* algıl (RKE 33v/5) “O zaman sen besleyip büyütmek için al.”

‘Azrā’îl *cân almakğa* oğradı (RKE 237r/14-15) “Azrail, can almak için uğradı.”

dopdın *ozmakğa* kovnuştılar (ME 138/5) “Hepsi yarış yapmak için koşular.”

birür *koy kütmege* mūsāğa şu‘bān (MN 14/1) “Musa’ya koyun gütmek için çoban verir.”

Aşağıdaki cümlede yönelme durumu eki alan -mAk ekli ad-fiil, cümlede belli bir sebebi işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında kullanılan ekin zarf görevine dönüştüğünü söylemek mümkündür:

bu eflāk *yaratılmağınğa* sebeb / érür hāşimī bilgil aşlı ‘arab (MM 1a/8) “Bu kâinatın yaratılması için aslı Arap olan ve Haşimi soyundan gelen Hz. Muhammed’in sebep olduğunu bilin.”

Kıpçak Türkçesi döneminde -mAk ekli ad-fiile gelen yönelme durumu eki, cümlenin yüklemine belli bir amaç yönünden tamamlamaktadır:

Arķunluk birle *ķayıtmaĝa* ol tizrek bolur (MG 14b/7) “Yavaşça geri dönmek için hızlı olur.”

Bir sultān bir *esirni öltürmege* buyurdı (SGT 8b/8) “Bir sultan, esirini öldürtmek için emretti.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yönelme durumu eki alan -mAk ekli ad-fiil, cümleye kattığı anlamdan ötürü zarf görevi yapabilir. Bu dönemde yazılan birçok metinde bu ekin işlevliği artmıştır. Bu tür cümlelerde yönelme durumu eki alan isim, yükleme belli bir amaçla bağlanmaktadır:

ol kāfirler *yakmaĝa geldiler* (CKE 32b/5-6) “Kafirler, yakmak için geldiler.”

Bilini *ķoçmaĝa* dışın bilerdi (I 4491/2) “Belini kucaklamak için dışını bilerdi.”

biz *oynamaĝa* varduĝıdı (CKE 69b/2) “Biz oynamak için gitmiştik.”

her kimün ki oĝlanı olsa *emzürmege* alırlardı (CKE 167a/5) “Her kimin oĝlu olsa emzirmek için alırlardı.”

anı *beslemege* dāyeye virürleridi (CKE 167a/3) “Onu beslemek için hizmetçiye verirlerdi.”

Ben odama geldüm idi *yatmaĝa* (SN 615/2) “Yatmak için odama geldim.”

Sevinü gelür ķatına *görmege* / Nicesidür aĥvālini *sormaĝa* (SN 650) “Onu görmek, durumunu sormak için sevinerek onun huzuruna gelir.”

Çü düzöldi yaraĥ *yola girmege* / Gelür oĝlı atasını *görmege* (SN 793) “Yola çıkmak için hazırlıklar bittiĝi zaman oĝul babasını görmek için gelir”

Gehī *ķoçmaĝa* açar idi ķolın / Gehī *öpmege* alur idi elin (SN 1785) “Bazen kucaklaşmak için kollarını açar bazen de onu öpmek için elini tutardı.”

ķonuķlamaĝa baĝladı bilini (SN 1270/2) “Onları aĝırlamak için hazırlandı.”

Eger ‘āřık olursa řāh-ı Erdvān / Bulur ıamlara *urmaĝa* nerdüvān (SN 1531) “Erdvān padişahı āřık olursa damlara çıkmak için merdiven bulur.”

Yüz ayaklarına *sürmege* geldi (I 8272/2) “Yüzünü, ayaklarına sürmek için geldi.”

Dostıla *bilişmege* cān gözi bīdār gerek (YED 135/1-2) “Dost ile tanışmak için gönül gözünün uyanması gerekir.”

Degme gün *gèymege* bir ÷on eyledi (ŞYZ 422/1) “Bir gün giymek için kıyafet dikti.”

Kıldı fermān ol *menāri yıhmağa* (İ 4402/2) “O minareyi yıkmak için ferman verdi.”

Beni tācum tahtum birle *yutmağa* hamle ider (CKE 106a/8) “Beni tacım ve tahtım ile yok etmek için hamle yapar.”

Mūsā bir gün vardı yola *binmege* bir merkeb aldı (CKE 100a/10) “Musa, bir gün oraya vardı ve yolda binmek için bir eşek satın aldı.”

meger ki taşradan *dürtünmege* ve otlar yağın *çıkarmağa* eyüdür (EM P24b/11-12) “Dıştan sürünmek ve bitkilerin yağın çıkarmak için iyidir.”

-mAk’lı hareket adı bazı örneklerde kendisinden önce gelen adla birleşerek birleşik ad-fiil oluşturmuştur. Yönelme durumu ekini alan bu ad, cümlenin zarfı görevindedir:

Ki *toy eylemege* düziser yaraç (SN 2069/2) “Ziyafet vermek için hazırlık yapacak.”

Andan durdu, *ekin ekmege* vardı (CKE 22a/6) “Ondan sonra durdu, ekin ekme için gitti.”

İlāhi her kim bu eve gele *hacc itmege*, yigitlerin baña bağışlagıl (CKE 63b/3) “Allah’ım! Her kim bu eve Hac etmek için gelirse, çocuklarını bana bağışla!”

anlara *hizmet itmege* yanaşdı (CKE 142a/11) “Onlara hizmet etmek için yanlarına gitti.”

azmışlara *yol göstermege* ben yiterem (CKE 143a/12) “Sapkınlık yapanlara yol göstermek için ben yeterim.”

Başuñuzı *top urmağa* geldüm (CKE 173a/1) “Başınıza top atmak için geldim.”

Sözi düzmege fikri endāze kıl (SN 338/2) “Kitabı yazmak için düşünceyi ölçü olarak tut.”

Yaratdı seni *kulluğın itmege* (SN 89/1) “Seni, kulluk yapman için yarattı.”

Bu kez *süci içmege* oturdılar (SN 843/2) “Bu defa şarap/içki içmek için oturdular.”

ol *balık yemege* gāyet iştihā kılmışdur (MR N139a/12) “Balık yemek için gayet isteklenmiştir.”

Doğan dutmağa çok zahmet çekerler (I 3211/1) “Doğan avlamak için çok zahmet çekerler.”

biz birbirimizle *ok yarışdurmağa* ve *av avlamağa* gitdük (KET Ş237a/12-13) “Biz birbirimizle ok yarıştırmak ve avlanmak için gittik.”

bir bölüğün *yér sürmege* ve *ekin ekmege* kırmışdı (KET Ş321b/13-14) “Bir kısmını toprak sürmek ve ekin ekme için koymuştu.”

sultāna *kulluk kılmaga* destūr diledi (M 12b/8) “Sultana kulluk etmek için izin istedi.”

Bu dönemdeki bazı örneklerde -mAk’lı hareket adı yönelme durumu eki aldığı cümlede “ile” edatlı çeviri anlam açısından daha uygun olmaktadır. Yani bazı cümlelerde yönelme durumu eki yükleme “birliktelik” işlevi katmaktadır:

Yūsuf dāyim *okımağa* meşgūlıdı (CKE 67a/6) “Hz. Yusuf her zaman okumakla meşguldü.”

‘*adl dād itmege* meşgūl olurdı (CKE 141b/11-12) “Adaletli olmakla meşgul olurdu.”

Osmanlı Türkçesi döneminde -mAk ekli ad-fiile eklenen yönelme durumu eki anlam itibarıyla cümlede zarf görevinde kullanılmaya devam etmiştir:

Bir pīr ana tılısm yazmış / *Hıfzetmeğe* hayli ism yazmış (HA 1388) “Bir pir, o ipe bir tılısm yazmış; korunmak için birçok adlar kaydetmiş.”

Qazmağa yigirmişer akçe virelüm size (VN 39b/6) “Size kazmak için yirmişer akçe verelim.”

1.1.5.3. -mAk (+) -sA Dilek-Şart Ekiyle Kullanılışı

Uygur Türkçesi dönemindeki bir örnekte -mAk ekli ad-fiilden sonra gelen kelime grubuna bağlı olan -sAr dilek-şart eki, uzun bir zarf grubu oluşturmuştur. -sAr eki, Orhon Türkçesi döneminden beri cümlede şart işleviyle ve nadiren de olsa zaman işleviyle kullanılmıştır. Şart işlevi, -sAr ekinin cümledeki ana ve en eski işlevidir (Bulak 2011: 28). Bu ekle, yüklemdeki iş, oluş ve hareket belli bir koşula bağlanır:

ķayu tınlıĝ amranmaķ uvutsuz biligi kũçlüĝ erser ķuanşı im pısar atın atasar ol uvutsuz biligde kiter amrılır (**KİP 61-62**) “Herhangi bir canlı varlığın sevme hayâsızlığı kuvvetli olursa (ve bu canlı) Kuanşı im pısar adını anarsa bu hayâsızlığı gider, sũkũnet bulur.”

Erdemin bũĝũlenmekin ķutadmaķın eşıdses atın atayu tutsar men inçe ķolulayur men (**KİP 215-216**) “Kabiliyetini, sihir yaptığını, canlı varlıkları mutlu ettiğini işitse, adını durmadan ansa ben ant içirim.”

Karahanlı Türkçesi döneminde yazılmış metinlerde çok sayıda -sA dilek-şart kipli cümle bulunmaktadır: -mAk ekli ad-fiilden sonra gelen fiil, -sA dilek-şart ekini aldığı cümlede zarf grubu kurmuştur. -sA’lı zarf grubu ise bazı cümlelerde temel işlevi olan koşul anlamını vermiştir. Aşağıdaki cümlelerde -sA dilek-şart eki sadece -mAk tile-kalıyla beraber kullanılmıştır:

Eger artatmaķ tilese yekdin artatmaķ sıĝıngıl Tanrıķa (**KRT 28-61a/2**) “Eğer vesveseye düşersen şeytanın verdiği vesveseden Tanrı’ya sığın.”

ķalı edĝũ bolmaķ tilese özũñ / yorı edĝũlük ķıl kesildi sözũñ (**KB 227**) “Eğer kendin iyilik bulmak istiyorsan yürü iyilik et; başka söze ne hacet.”

taķı bolmaz erse yaĝı oĝrasa / toķışmaķ tilese kũñũl birmese (**KB 2364**) “Böyle olmazsa ve düşman anlaşmak istemeyip savaşmakta ısrar ederse...”

kũtũrmişni ilmek tilese yana / aņar işçi bėrũr yarutmaz kũne (**KB 1762**) “Eğer yükselttiğini tekrar düşürmek isterse; ona gün göstermeyen hizmetkâr verir.”

kimi beg *törütme tilese* bayat / birür aşnu kılık yaŋ ukuş yüg kanat (KB 1934)
 “Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir.”

bekütmek tilese bu beglik ulı / törü birgü tutğu könilik yolu (KB 5172) “Bu beyliğin temelini sağlamlaştırmak istersen, hüküm ederken daimi doğruluk yolunu tutmalısın.”

bu beglerke *tapmağ tilese* özün / köñül til köni tut küdeşgil sözüñ (KB 4000) “Sen beylere hizmet etmek istersen, gönül ve dilini doğru tut; sözüne hakim ol.”

çawıkmağ tilese özün belgülig / satıgçıka edğü yanut kıl ülüg (KB 4436) “Sen gerçekten meşhur olmak istersen, satıcılara iyi muamele et ve onları haklarını ver.”

ew almağ tilese ayıt koşnısın / yir almağ tilese ayıtıl suwın (KB 4548) “Ev almak istersen, komşusunu sor; yer almak istersen suyunu sor.”

sevilmek tileseñ kişiler ara (AH 259) “İnsanlar arasında sevilmek istersen...”

Bir örnekte ise -sA dilek-şart kipi, eklendiği fiile birleşik şekilde kullanılmamıştır. Ek-fiil olan *er-* ile ekleşerek ayrı kullanılmıştır. Yukarıdaki örneklerden yola çıkarak bu dönem içinde iki türlü kullanımın (ekleşmiş-ekleşmemiş) olduğunu söylemek mümkündür:

yağı boynı *yençmek tiler erse* sen / kulağ köz kerek sağ kılıp tursa sen (KB 2025)
 “Düşmanın boynunu kırmak istersen, gözünü, kulağını tetikte bulundurmalısın.”

Harezmi Türkçesi dönemine ait eserlerdeki cümlelerde tespit edilen zarf gruplarından birkaçı, -sA dilek-şart kipiyle kurulmuştur. Bazı cümlelerde, -mAk ekli ad-fiilden sonra gelen ve geçmiş zaman kipi alan fiile -sA dilek-şart kipli ek-fiil bağlanmıştır. -sA eki alan sözcük grubu, cümlede zarf ögesi kurarak aynı zamanda yan cümlecik oluşturmuştur. -sA dilek-şart kipinin kullanıldığı bazı cümlelerde zaman işlevi ön plana çıkmıştır. Bu işlev Eski Türkçe döneminden beri metinlerde kullanılmıştır. -sA eki, bu işleviyle cümlede -*Inca*, -*DIğInda*, -*DIğI zaman* zarf-fiil eklerinin verdiği anlamı karşılar (Bulak 2011: 32). Cümleye herhangi bir şart anlamı vermekten ziyade zaman anlamı katar. Aşağıdaki örneklerde kullanılan -sA dilek-şart kipi, cümledeki anlamdan hareketle zaman

kavramını ön plana çıkarmıştır. Cümlelerin günümüz Türkçesine çevirisinde de verilmek istenen anlam zarf-fiil ekleriyle karşılanabilmektedir:

Bir êwdin uşak oğlanlar *yığlamakını eşitti erse* ol êwnüñ kapuğında tavağkuf kıldı (NF 106/16-17) “Bir evden gelen erkek çocukların ağlamasını işittiğinde o evin kapısında durdu.”

Kaçan idi ‘azze ve celle Ādemni *yaratmak tiledi erse* Cebrā’ ilge hitāb keldi (RKE 5v/13-14) “Allah, Hz. Adem’i yaratmak istediğinde Cebrail’e hitaben bir söz geldi.”

Bir cümlede ise -sA dilek-şart eki kendisinden önce gelen -mAk *kerek* kalıbına bağlanmıştır. Bu kalıp, -sA şart kipi alan ek-fiille birleştiğinde zarf grubu oluşturmuştur:

şağa *yarlıkanmak kerek erse* Mekkege bargıl (RKE 13r/18) “Bağışlanman gerekirse Mekke’ye git.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde birkaç cümlede -mAk ekli ad-fiil, kendisinden sonra gelen ve -sA şart ekli fiille birleşir. -sA eki ana cümledeki iş, oluş ve hareketin gerçekleşmesini şarta bağlar (Bulak 2011: 28). Aşağıdaki örneklerde, -sA ekiyle kurulmuş koşul cümleleri bulunmaktadır:

kaçan ol *evi yapmakdan fāriğ olsa* emr êdem (KET Ş195b/14-15) “Ne zaman o evi yapmayı bitirirse ona emrederim.”

pes kaçan ki *toğurmak vakti gelse* hāmmāma koyalar (MŞ M9a/6) “Böylece ne zaman doğurma vakti gelirse onu hamama koysunlar.”

Eger kişi anı *yemek severse* çigle yemesün (EM P23b/14) “Eğer insan onu yemeyi severse yanında çiğ yiyeceklerle beraber yemesin.”

Bir örnekte ise -sA şart eki -mAk dile- kalıbıyla kullanılmıştır:

Yandur imdi ‘aklı ol ‘ışk odına / Ger *çerāğ olmak dilerseñ* bu dine (G 4891) “Eğer bu dine ışık olmak istersen şimdi o akli aşk ateşi ile yak.”

-mAk ekli ad-fiil, kendisinden sonra gelen ve -sA dilek-şart kipini alan sözcükle cümlede zarf grubu oluşturur. -sA dilek-şart kipinin kullanıldığı cümlede çeşitli anlamları olabilir. Bazı cümlelerde -sA ekinin eklendiği fiildeki iş, oluş ve hareketin olması istenir (Bulak

2011: 31). Böyle cümlelerde -sA eki, dilek-istek anlamıyla kullanılır. Aşağıdaki örneklerde bu ekin -mAk *dile* kalıbına bağlandığı görülmektedir:

nitekim sen gözüne *bakmak dilesen* bakar *yummak dilesen* yumulur (KET Ş9a/13-14) “Nitekim sen gözünün bakmasını dilersen o bakar, yummasını dilersen yumulur.”

kişi *kur‘ân okımağ dilesen* tağrı ta‘âlâ tağdîri ve dilegile dilin depredür (M 6b/11) “İnsan, Kur‘an okumak istese Allah’ın takdiri ve onun istemesiyle dilini hareket ettirir.”

kaçan gerü *turgurmağ dilesen* bismi’l-lâhi dèridi tururdu (KET Ş128a/12-13) “Ne zaman geri durdurmak istese bismi’l-lâhi derdi, dururdu.”

Aşağıda yer alan örnekte ise -mAk ekli ad-fiile gelen -sA eki cümleye şartsızlık anlamı katmıştır. Ana cümlenin yüklemine bildirdiği iş, oluş ve hareketin gerçekleşmesi herhangi bir koşula bağlı değildir (Bulak 2011: 30). Bu tür cümlelerde soru sözcükleri dikkati çekmektedir:

Ne *görmekse* gördüm ne lāzım dimek / Ne *çekmekse* çekdüm inen çoğ emek (SN 5025) “Ne gördüysem gördüm söylemenin ne gereği var? Ne zahmet varsa oldukça çok çektim.”

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden önce yazılan metinlerde -sA dilek-şart kipi aşağıdaki cümlede -mAk *iste* kalıbına eklenmiş hâlde kullanılmıştır. Bu örnekte yüklemde kesin bir yargı bildirimi vardır. Cümlenin genel anlamında bir kesinlik olduğu görülmektedir. Yan cümledeki eylemi tahmin ederek bunun üzerine bir duygu belirtmesi yapılan cümlede net yargı vardır:

beni *korumak istiyorsa* ben bundan nefret ediyorum. (AG 86)

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden sonra yazılan metinlerde -sA dilek-şart eki -mAk *iste*- kalıbıyla kullanılmıştır: Zarf görevinde olan bu sözcük grubundaki -sA eki, koşul anlamının yanında, cümlede “teklif” işlevini de yansıtmıştır:

Bir şeyler *almak istiyorlarsa* yemek odasına buyurmasını rica etti. (GK 149)

Cümle içindeki *-mAk iste-* kalıbına eklenen *-sA* dilek-şart ekinin tek işlevi koşul bildirmek olan durumlar da vardır:

Kim Muhtarla *konusmak istiyorsa* önce beni görsün! **(YK 59)**

Bir örnekte *-sA* dilek-şart kipi *-mAk iste-* kalıbına eklenerek zarf ögesi oluşturmuştur. *-sA* ekinin koşul işlevinin yanında bu cümlede, “teklif” işlevi de dikkati çekmektedir:

Gazete *okumak istersen* dışardan getirir. **(KG 17)**

Birleşik durumdaki *-mAk*’lı hareket adı, *-sA* dilek-şart kipi eklenen fiille cümlede zarf grubu kurmuştur. Buradaki *-sA* eki cümleye “meydan okuma, zıtlasma” anlamı kattığını için farklı bir işlevle karşımıza çıkmıştır:

Bana *işkence etmekten hoşlanıyorsan* yap. **(SG 108)**

i- ek-fiilinin şart kipi olan *i-se (>-se)* ile birleşen *-mAktAn*’lı ad-fiil, iki hareket arasındaki karşılaştırmaya dayanan bir tercih anlatımında kullanılabilir (Korkmaz 2019: 756). Aşağıdaki örnekte ise *-mAktAn* eki, *-sA* dilek-şart kipini alarak cümlede “tercih” işlevini yansıtmaktadır:

Açıkta *yürümektense* ağaçtan ağaca ilerlemeliydi. **(KG 145)**

Aşağı köye *inmektense* Çamalan'a kadar uzanmaktan bile yılmıyorlardı. **(YK 69)**

beyhûde *ölmektense* esir düşüp yaşamağı tercih ettikleri için teslim oldular. **(ED 235)**

Öyle şâşaalı ve darmadağın *olmaktansa*, böyle sâde ve derli toplu olmak yeğdir. **(ED 332)**

1.1.5.4. İle Edatıyla Kullanılışı

İle edatının *-mAk* ekli hareket adıyla birleştiği örnekler birle edatına göre sayıca daha fazladır. Kıpçak Türkçesi döneminde *-mAk* ekli ad-fiil kendisinden önce gelen adla birleşerek birleşik ad-fiil olmuştur. Bu birleşik ad-fiile eklenen *ile* edatıyla cümlede zarf görevinde kullanılmıştır:

ecirde dağı derecede *terk eylemek-ile* eksük olur (ELS 43a/4-5) “Sevap işlemede dereceleri terk etmekle eksiklikler olur.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde -mAk ekli ad-fiil, ile edatıyla zarf grubu oluşturur. Aşağıdaki örnekte *ile* edatı kendisinden önce gelen ad-fiille bitişik yazılmamıştır. İle edatı, yükleme birliktelik anlamı katar:

Ki *virmele ile* bulasın eyü ad / Biliş ola senün ile cümle yad (SN 811) “İhsan ederek iyi ün kazanıp seni tanımayan herkes bu iyi ünün ile tanımış olur.”

Kişi *ton geymek ile* âdem olmaz (I 1925/1) “İnsan kıyafet giymekle adam olmaz.”

Aşağıdaki örneklerde ise *ile* edatı, kendisinden önce gelen ad-fiille ekleşmiş durumdadır:

Çağırmağıla vü *ğudurmağıla* / Çağırmağ u güneşde *durmağıla* (SN 3394) “Kızmakla, kudurmakla, güneşte durup -Nevbahâr’ı- çağırmağla”

ğā ‘at *işlemeg-ile* şevâb ele girmez (M 6a/34) “İbadet etmekle sevap elde edilmez.”

pes bu rencün ‘ ilâcı çok *ot içmegile* olmaz (MŞ M115b/3) “Böylece bu sıkıntının ilacı çok ilaç içmekle giderilmez.”

heş: bir otdur kim erkenek *ovmağıla* ve erkenek *dutmağıla* uvanur (TM 53b/3) “Heş (kolayca ufalanan bir ilaç): bir ilaçtır. Kuvvetlice ovmağla ve tutmağla ufalanır.”

Gözi toymaz ‘ âlemi *yudmağ-ıla* (G 1200/1) “Alemleri yutmağla gözü doymaz.”

Bir cümlede *ile* edatı art arda sıralanan -mAk’lı hareket adlarına bağlanmıştır. Bu örnekte uzun bir zarf öbeği mevcuttur:

ve dağı gibi günâhlar *namâz kıлмаğ-ıla* ve *oruç tutmağ-ıla* ve *ka ‘beye varmağ-ıla* ve *cum ‘a namâzına varmağ-ıla* ve girü kalan *ğā* atlar-ıla gider (M 6b/29-30) “ve bunun gibi günâhlar namaz kılmakla, oruç tutmağla, Kâbe’ye gitmekle, Cuma namazına gitmekle ve geriye kalan ibadetler ile gider.”

Osmanlı Türkçesi döneminde -mAk ekli ad-fiil *ile* edatıyla birleştiğinde yükleme “...suretiyle” anlamı ve vasıta ilişkisiyle bağlanır (Korkmaz 2019: 757):

ol gün bayram günü olup ol maḥalalde *şu bulunmak ile* nefsü'l-emr bayram olup (MMS R₂-13b/9-10) “O gün orada su bulunmasıyla kendi kendimize bayram yaptık.”

yüzi üzerine düşüp dili ile ökçesinden başına varınca *yalamak ile* yalañaç kıldı (MMS R₂-46b/14-15) “Yüzükoyun yere düşüp diliyle topuğundan başına kadar her tarafını yalamasıyla yalanmış oldu.”

Şonra *tevbe itmeğile* girü ol ‘ ameller gelmez. (VN 27b/11) “Sonra tövbe etmekle o ameller geri gelmez.”

Bulmağla bir iki hoşca ta’bir / Erlik midir izdivâcı tasvîr (HA 200) “Bir iki hoşca söz bulmakla evlenmeyi tasvir etmek erlik midir?”

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden önce yazılan metinlerde -mAk ekli ad-fiil ve *ile* edatının birleşmesi sonucunda yükleme “...suretiyle, vasıta” anlamları katılır. Aşağıdaki örneklerde ver- fiiline eklenen -mAk eki, kendisinden önce gelen adla birleşmiştir. Bu birleşik ad-fiilden sonra gelen *ile* edatlı sözcükle cümlede zarf grubu kurmuştur:

Ama bu müşkülü *halletmekle* mesele yine bitmiş olmaz. (RT 108)

Sonra bölük yazıcısına işi *haber vermek kararıyle* yattılar. (MH 31)

bu nesil, Yakup Kadri’yi yetiştirmiş *olmakla* şan ve şereften ümidvâr olduğundan mübalağa *ile* mağrurdur. (RT 60)

beli fişekli, arkaları tüfekli dolaşanlara ya ilâç ya da *akıl vermekle* meşguldür. (AG 77)

bilhassa Amerika gazetelerine bir seri *makale yazmakla* meşgul bulunuyorlar. (RT 110)

Aşağıdaki cümlede ise -(y)U zarf-fiil eki alan esas fiilin ver- yardımcı eylemiyle birleşmesinden oluşan tezlük fiili vardır. Buradaki ver- yardımcı fiilinin görevi esas fiildeki oluş ve kılışın tezlikle, ansızın, kolayca gerçekleştiğini bildiren tasvir fiilleri yapmaktır (Korkmaz 2019: 714). Tezlük fiilinden sonra gelen *ile* edatlı sözcükle cümlede zarf grubu oluşmuştur:

gözlerinde Kadıköyü'nün ışıkları öyle *öliüvermek isteğiyle* yanıyordu. (MH 164)

Bir örnekte ise birleşik ad-fiile eklenen *ile* edatı cümlede zarf görevi üstlenmiştir. -mAk ekli ad-fiilden sonra gelen “beraber” adı, sıklıkla kullanılan kalıplaşmış bir ifadedir:

Löbon'u *tercih etmekle* beraber o da ekseri bizimle geliyor. (AG 12)

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi'nden sonra yazılan metinlerde -mAk ekli ad-fiil *ile* edatıyla birleşerek cümlede zarf görevinde kullanılmıştır:

Bu küfrü yalnız bir omuz *silmekle* karşıladı. (SG 38)

ama *yolunu kısaltmakla* ne kazanacaktı ki? (KG 57)

Bağışlamakla deniz tükenmezdi ki. (GK 59)

kadın işçileri *zehirmekle* kalmaz. (GK 316)

O hayvanlar ki aslında birer yaratılış garibesi *olmakla beraber* dayanılmaz bir surette cazibelidir. (SG 14)

Motorcu olmakla da bitmiyordu ki derdi, tasası. (YK 7)

Anadolu'yu *terk etmekle* Yunanlıların belini kıran seferberlik biter. (ED 120)

evvelâ bir "merhamet istatistiği" *yapmakla* işe girişnek doğru olur. (ED 199)

Aşağıdaki örnekte ise -mAk ekli hareket adı kendisinden sonra gelen *ile* edatlı sözcükle birleşerek zarf görevinde kullanılmıştır:

Nihayet iki numaralı mevki arasında bir sandalye *sıkıştırmak suretiyle* meramına erdi. (SG 148)

1.1.5.5. Ayrılma Durumu Ekiyle Kullanılışı

Bazı cümlelerde -mAk'lı hareket adına gelen -dAn ayrılma durumu eki, yükleme bir sebeple bağlanmıştır. Genellikle bu tür kalıplarda “ötürü ve dolay” edatları cümleden düşmüş durumdadır. Harezmi Türkçesi döneminden alınan örneklerde -dAn ayrılma durumu ekini alan -mAk'lı hareket adı, yükleme yöneltilen “neden, niçin, ne sebeple” sorularına yanıt verdiği için cümlelerin zarfı olmuştur:

Fāṭıma razhā *teğirmen öğümekdin* armış (NF 160/16-17) “Hz. Fatma değirmen öğütmekten yorulmuş.”

Bir örnekte ise -dAn ayrılma durumu ekini alan -mAk ekli ad-fiil, yüklemi devrik olan cümlenin zarfı olmuştur.

külüşmekdin tökerler irdi şekker (KHŞ 555/2) “Gülüştükten (gülüştüğü için) şeker dökerlerdi.”

Kıpçak Türkçesi dönemindeki bir örnekte de “ötürü ve dolayı” edatlarındaki işlevi sağlayan -dAn ayrılma durumu eki, -mAk’lı hareket adına bağlanıp zarf görevinde kullanılmıştır:

ḥaḳ sözni sözlemekden süküt ittiler (SGT 27b/11-12) “Allah’ın sözünü söylemekten sessizleştiler.”

Eski Anadolu Türkçesinde örnekler çoğalmaya başlamıştır. -dAn ayrılma durumu ekini alan -mAk’lı hareket adı, cümlenin zarfı görevindedir:

Ağlamaḳdan gözsüz oldu (CKE 78a/8) “Ağlamaktan gözü çıktı.”

İ gözüm *ağlamaḳdan* kana toyduḡ (I 4079/2) “Ey gözüm! Ağlamaktan kana doydun.”

Ṭomı kana bulandı *ağlamaḳdan* / Cihan tūfān olur yaş *çağlamaḳdan* (I 4248) “Elbisesi ağlamaktan kana bulandı. Dünya yaş akmaktan tufan gibi olur.”

Bu āfet saḡa *īr ṭurmaḳdan* uğradı (MNT B.23^a/11) “Bu kötü olay senin başına erken kalkmaktan geldi.”

çok *ağlamaḳdan* gözleri ağardı görmez oldu (KET Ş276b/13-14) “Çok ağlamaktan gözleri beyazlaştı görmez oldu.”

gönli aḡa *yönelmekden* ve aḡa *kullıḳ itmekden* lezzet ve rāḡat olur (M 12b/26) “Gönlü, ona yönelmekten ve ona kulluk etmekten zevk alır ve rahata ulaşır.”

sevdā beş baḡşdur birisi *şafra göyinmekden* olur (TM 8a/7) “Safra beş bölümdür, birisi safra yanmasından olur.”

bu ısıtma tamarlardan taşra *kan azmağından* olur (TM 24a) “Bu sıtma (hastalık ateşi), damarlardan dışarı akan kanın bozulmasından, değişmesinden olur.”

Osmanlı Türkçesi dönemindeki bazı örneklerde de -dAn ayrılma durumu eki alan -mAk’lı hareket adı, cümlenin zarfı görevindedir:

kürekci tayıfesinüñ *kürek çekmekden ve siye itmekden ve top şalya eylemekden* tākātları tāk olup (MMS R₂-12b/7-9) “Kürekçi tayfasının kürek çekmekten, kürekleri önden geriye çekmekten ve top ateşlemekten takatleri kesilmişti.”

Yığlamakdın ‘aķık boldı közüm (MMS R₂-25b/5) “Gözlerim ağlamaktan akik taşı gibi oldu.”

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden önce yazılan metinlerde -dAn ayrılma durumu ekinin -mAk ekine kazandırdığı zarf işlevi devam etmiştir:

bu işe *karışmış olmaktan* memnundu. (MH 118)

en berrak bir ruhla bile yetişen bir kadını âdî, hafif, odalık ruhlu *göstermekten* derin bir zevk aldığını görüyoruz. (RT 67)

Ben *kalkamamaktan* içimi yiyordum. (AG 138)

Ayşe gözleri *ağlamaktan* kırmızı ve şiş olarak köyden hareket etti. (AG 80)

1.1.5.6. Üzere Edatıyla Kullanılışı

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden önce yazılan metinlerde -mAk ekli ad-fiil kendisinden sonra gelen *üzere* edatıyla birleşerek cümlede zarf görevinde kullanılmıştır:

o güne *yetişmek üzere* savatlı bir bilezik ısmarladı. (MH 28)

Yalnız Zeynep’e siz kendisini aradığınız zaman *verilmek üzere* bu mektupları bırakmış. (AG 56)

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden sonra yazılan metinlerde -mAk ekli ad-fiil, kendisinden sonra gelen *üzere* edatıyla birleşmiştir. Cümlede zarf görevinde kullanılan bu yapıya *-ken* zarf-fiili de eklenmiştir:

içeriye girmek üzereyken geri döndü. (SG 195)

-mAk ekli ad-fiilden sonra gelen üzere edatının yalın hâlde kullanımları da vardır:

Polise *gitmek üzere* evden çıktım. (KG 89)

kendi vazîfesinin başına *geçmek üzere*, doğru rıhtıma gitmiş. (ED 278)

Meğerse oğlan, müebbeden *dönmek üzere* gitmiş! (ED 322)

Bir örnekte ise -mAk ekli ad-fiil, -(I)l çatı eki sayesinde etken durumdayken edilgen olmuştur:

giydirilmek üzere kendisini bekliyordu. (KG 31)

Üzere edatı ile zarf grubunda yer alan -mAk ekli ad-fiil, cümlede konumu açısından devrik hâldedir:

mutfağın lavabosuna gelmişti *el yüz yıkamak üzere*. (GK 215)

1.1.5.7. -mAk (+) -(D)p Zarf-Fiil Ekiyle Kullanılışı

Uygur Türkçesi döneminde tespit edilen bir örnekte -mAk ekli ad-fiil, kendisinden sonra gelen ve -p zarf-fiil ekini alan sözcükle zarf grubu oluşturmuştur:

yeti enükleriğe egirtip kavzatıp *açmak suvsamak üye sıkılıp* tor(o)mış yavrımuş sınımış et'özleri alaşurup küçi küsünü üzülüp unakaya ölgeli yatur erti (ABH 609/18-22) “Yedi yavrusu onu çevreleyerek açlık ve susuzluktan sıkılıp zayıflamış, bitkin düşmüş vücudu yorulup, gücü kuvveti tükenmiş, neredeyse ölmek üzere yatıyorlardı.”

munda *okşaşmak okşaşmamak tip* yörüg ermez (Üİ 113b/5-6) “Bunda benzeşmek ve benzeşmemek diye açıklanmaz.”

Harezmi Türkçesi döneminden alınan bir örnekte ise çıkma durumu eki alan -mAk ekli ad-fiil, kendisinden sonra gelen ve -p zarf-fiil eki alan sözcükle birleşik zarf grubu oluşturmuştur:

Şeytân vesvesesine ma‘rûz bolup *imānı içgînmağdın korkup* yığlayur-men (NF 237/9-10) “Şeytanın vesveselerine maruz kalıp imanı alçaltmaktan korkup ağlarım.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde -mAk ekli ad-fiil kendisinden sonra gelen ve -(y)Up zarf-fiil ekini alan sözcükle, cümlede zarf grubu oluşturmuştur. -mAk ekli hareket adlarının yalın hâlde, belirtme durumu ekiyle ve çıkma durumu ekiyle kullanımları görülmektedir. Bunlar cümlede tek başına bir öge göstermek yerine -p zarf-fiil ekine bağlanarak zarf görevinde kullanılmıştır:

sen bu miqdāruñıla gece gündüz *utanmağı ve korkmağı bir yana koyup* anuñ ihsānları içinde garķ olup aña muhālefet kılursın (KET Ş38b/6-8) “Sen bu ölçünle gece gündüz utanmayı ve korkmayı bir yana bırakıp onun iyilikleri içinde boğulup ona karşı çıkarsın.”

Hürde esbāb *uğrılamağdan uşanup* küllî uğurlığa kaşd idüp murād idindi (MNT S.71/6-8) “Ufak tefek hırsızlıktan usanıp büyük çaplı hırsızlığa niyetlendi.”

Bizüm gaybetümüzde fırsat olup / *Ŧuz etmek unıdup* ‘adāvet olup (SN 5257) “Bizim aleyhimizde bulunmayı fırsat bilip nankörlük ederek bize düşman olan, ara yerde isyan eden kişiye oğlumuz haddini bildirir.”

Osmanlı Türkçesi döneminde -mAk ekli ad-fiil, yalın hâlde veya bazı çekim ekleri alarak görevleri bakımından ad çekim eklerinin yerini tutanlardan biri olan *üzere* edatıyla birleşip cümlede zarf grubu oluşturur. Üzere edatı yükleme “kendindeki oluş ve kılışın gerçekleşmek üzere olduğunu gösterme” anlamıyla bağlanmıştır (Korkmaz 2019: 758). Aşağıdaki cümlede -(U)p zarf-fiil ekli fiille birleşerek zarf ögesi kurmuştur:

mevsim gemileri bulunup *gitmek üzere olup* neñüdāları gemiye gelüp (MMS R₂-18a/12-13) “Mevsim gemisi vardı, hareket etmek üzere olup kaptanları gemiye gelip...”

1.1.5.8. Birle Edatıyla Kullanılışı

Harezmi Türkçesi dönemine ait olan bazı örneklerde -mAk ekli ad-fiil, kendisinden sonra gelen *birle* edatıyla birleşerek zarf grubu oluşturmuştur. Bu edat, birliktelik ve vasıta bildiren nitelikte cümleler kurmak için kullanılmıştır. Bu zarf grubu, aşağıdaki cümlelerde genellikle birliktelik anlamıyla işlemiştir:

taķı *aş bişürmek isti* ‘*dādı birle* meşgūl turur (NF 126/3) “Yemek pişirme işiyle meşguldür.”

Yolda üküş emgendi açlık *birle*, *yağağ yörimek birle* (NF 113/5-6) “Yolda açlık ve yayan yürümeyle çok zahmet çekti.”

yemek içmek birle mübtelā boldılar (RKE 21r/18) “Yeme-içmeyle bağımlı oldular.”

ol ikisini *arsıkturmak birle* kağgusuz kıldı (ME 106/4) “İkisini aldatmakla kaygısızlaştırdı.”

Kıpçak Türkçesi dönemindeki birkaç örnekte -mAk ekli ad-fiil *birle* edatıyla zarf grubu oluşturmuştur:

toņuz tērisi *iylemek birle* arınur (İMS 135b/5-6) “Domuz derisi, deriyi terbiye etmekle temizlenir.”

Üküş *minmek birle* hiç taķsīr kıлмаđay (MG 7a/4) “Çok binmekle hiç eksik kılmayacak.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde -mAk ekli ad-fiilin, *birle* edatıyla birleşmesiyle zarf grubu yükleme birliktelik anlamı katmıştır:

Bir nicesi *hīle ve aldamaķ birle* ceng ider, dilkū gibi (MNT B.43^b/10-11) “Bir nicesi de hile ve aldatmakla uğraşır.”

1.1.5.9. -mAkIsIn

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden önce yazılan metinlerde *-mAkIsIn* birleşik eki tespit edilmiştir. -mAk ekine eklenen, yokluk gösteren +sIn sıfat eki ve +In vasıta durumu ekinin kaynaşmasından *-mAkIsIn* birleşik zarf-eki türemiştir. Bu zarf-fiil

eki, yükleme “karşılıksız gerçekleşme, ...aksine gerçekleşme” anlamları katar (Korkmaz 2019: 759). Bu zarf-fiil nitelik ve tarz bildiren bir ektir.

Fakat bu esrarın hiçbirini *değiştirmeksizin* neşrettim. (RT 50)

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden sonra yazılan metinlerde -mAkSIZIn eki daha çok kullanılmaya başlamıştır:

Leylâ *fark ettirmeksizin* ikide bir saate bakıyor. (SG 217)

Juju’nun pek öyle aşırı konuşkan olmayan kalın, kumral bıyıklı kocası gözlerini önündeki tabaktan *kaldırmaksızın*, bir parça da alayla, “Sonra?” dedi. (GK 131)

Avrupa’da Amerika’da para kuvvetiyle durup *dinlenmeksizin* yazdırdılar, çizdirdiler. (ED 127)

Ve ne çok geç ne de çok güç *olmaksızın* bir gün İzmir rıhtımındayız. (ED 100)

1.1.5.10. Bulunma Durumu Ekiyle Kullanılışı

-mAk’lı hareket adına gelen -dA bulunma durumu eki, bazı cümlelerde yükleme yöneltilen “ne zaman?” sorusuna cevap vermektedir. -mAkDA birleşik eki, cümlede -ken zarf-fiil eki gibi çeviri verir. Aşağıdaki Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olan örneklerde -mAkDA eki, zaman bildirdiği için cümlede zarf görevinde kullanılmıştır.

Ḳaz key ḥarīsdür rızḳ istemekde (CKE 64b/11-12) “Kaz, rızk istemede (isterken) çok hırslıdır.”

Yirin saḥlamaḳda Demür-mīḥ idi (SN 2367/2) “Yerini korumakta (korurken) Demirkazığı gibiydi.”

Pes pādīṣāḥ bunuḡ-gibi vaḳtlarda yāḥūd ayak ṭayınmaḳda gendüzün saḳlaya (MNT B.33^b/11) “Padişah böyle zamanlarda yahut da ayağı sürçtüğünde (sürçerken) kendisini tutmalı.”

Bulunma durumu eki alan -mAk’lı hareket adları aşağıdaki örneklerde “ve” bağlacıyla sıralanarak zarf görevinde kullanılmıştır:

beden *turmağda ve oturmağda* kavî yiyincek olur (**K 12b/10-11**) “Beden, ayakta durmada ve oturmada (dururken ve otururken) kuvvetli ve hafif olur.”

almağda ve şatmağda muğbā kılsunlar (**MR N34b/18**) “Almakta ve satmakta (alırken ve satarken) korkulu olsunlar.”

1.1.5.11. Vasıta Durumu Ekiyle Kullanılışı

Uygur Türkçesi döneminde -mAk ekli ad-fiilden sonra gelen sözcüğe eklenen +n vasıta hâli eki zarf grubu oluşturmuştur. Vasıta hâli, kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendisi vasıtası ile kendisinin katılması ile ve kendisinin ifade ettiği zamanda yapıldığını gösteren hâldir. Fiilde belirtilen hareketin veya oluşun ne ile, nasıl, hangi zamanda yapıldığını veya oluştuğunu gösterir. Bu sebeple vasıta hâli ekini alan kelime veya kelime grubu cümlenin zarf unsurunun teşkil eder (Eraslan 2012: 154). Aşağıdaki cümlelerde vasıta hâli ekli zarf grubu, fiilde belirtilen oluşun nasıl/ne ile oluştuğunu göstermektedir:

aç bars açmak suvsamak *emgekin* ertinü sıkılıp unakaya ölgeli turur (**ABH 610/22-611/1**) “Aç kaplan, açlık susuzluk eziyetiyle son derece sıkılıp neredeyse ölmek üzeredir.”

inçip yime ağı baramğa *azlanmağın* başsız közsüz ezük yalğan savın sini sökti (**MS 13/1**) “Bunun üzerine yine mal ve servet yüzünden cimrileşmekle başsız, gözsüz yalan yanlış sözlerle sana sövdü.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde-mAk ekli ad-fiil +(I)n vasıta durumu ekini alarak cümlede zarf görevinde kullanılmıştır:

vezîr-i a‘ zam devrinde *vücūd bulmağın* Düstürü’l-Melik diyü ad virildi (**MNT S.4/2-3**) “Sadrazam devrinde ortaya çıkmasıyla Düstürü’l-Melik diye ad verildi.”

1.1.5.12. Gibi Edatıyla Kullanılışı

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden önce yazılan metinlerdeki bir örnekte, sözcük grubunun içinde yer alan -mAk ekli ad-fiil *gibi* edatına bağlanmıştır. Yüklemdeki hareketin nasıl olduğuna dair açıklama yapan *gibi* edatlı sözcük grubu cümlede zarf

görevinde kullanılmıştır. Buna ek olarak “vahşi bir geyiğin” gerçekleştirdiği hareket, -mAk ekli ad-fiil tarafından karşılanmıştır. “Nasıl bir geyik?” sorusunun cevabını -mAk ekli ad-fiil verdiği için niteleyici unsur olmuştur:

Avcıdan kaçmak isteyen vahşi bir geyik gibi etrafını arıyordu. (AG 167)

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden sonra yazılan metinlerden alınan bir cümlede, -mAk iste- kalıbıyla gibi edatı birleşerek zarf görevinde kullanılmıştır:

Yularından kurtulmak ister gibi dönenip duruyordu. (YK 196)

1.1.5.13. -mAk (+) diye

Türkiye Türkçesi döneminde Harf Devrimi’nden önce yazılan metinlerde yer alan bir cümlede -mAk iste- kalıbı zarf-fiil ekli *diye* sözcüğüne bağlanmıştır. Zarf-fiil ekli “diye” sözcüğü, aşağıdaki cümlenin yüklemine bir amaç doğrultusunda bağlandığı için zarf görevindedir:

Yalnız sen de belki kaçmak istersin diye ben bekliyorum. (AG 62)

1.1.5.14. -mAk (+) -ken Zarf-Fiil Ekiyle Kullanılışı

Osmanlı Türkçesi dönemine ait olan bir örnekte -mAk iste- kalıbına eklenen -ken zarf-fiil eki cümlede zarf grubu kurmuştur:

Eger Ehl-i İslām’dan bir miqdār kimesne cem^c olup yanmak isterken ellerinden darbī alsalar, anlaruñ mülki olur (MMS R₂-46a/10-11) “Eğer Ehl-i İslām’dan birtakım kimseler toplanıp yanmak isterken ellerinden zorla alsalar onların mülkü olur.”

1.2. KALICI AD İŞLEVİNDE KULLANILIŞI

-mAk eylemliğinin ikinci işlevi ise eklendiği fiilin hareket özelliğini yitirmesiyle ortaya çıkan kalıcı ad yapma işlevidir. Bu işlev dolayısıyla -mAk eylemliği dil bilgisi kitaplarında “fiilden isim yapım ekleri” başlığı altında incelenir. -mAk eki fiildeki oluş,

kılış ve durumları belirtmesi dışında kalıcı ad da türetmiştir. Bu adlar “Araç-gereç, yiyecek, giyecek, coğrafi oluşum ve çeşitli adlar (somut ve soyut)” kategorisinde değerlendirilebilir. Sonuç olarak -mAk ekinin çeşitli somut ve soyut adlar türettiğini söylemek mümkündür. Soyut adlar, genellikle Eski Türkçe dönemine ait metinlerde yer almıştır. Somut adlar ise Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi dâhil olmak üzere ikisinin arasındaki tüm dönemlerde de kullanılmıştır. Belirlenen kategoriler işleklik sırasına göre değerlendirildiğinde en fazla isim “Araç-gereç adları” başlığında tespit edilmiştir. Bunun devamındaki sıra “Yiyecek, giyecek, coğrafi oluşum adları” ve bu kategorilere dâhil edilemeyen “Çeşitli adlar” başlığında incelenen somut ve soyut adlar şeklindedir.

1.2.1. Araç-Gereç Adları

-mAk eki en fazla bu kategoriye dâhil olabilen adlar türetmiştir. Bu başlıkta işleklik sırasına göre “Çakmak, tokmak, yarmak, çomak, bogmak, tarmak, tegirmek, kısmak” adları yer almaktadır. Bu adlardan “çakmak, tokmak, çomak” Türkiye Türkçesinde kullanılmaya devam etmektedir.

1.2.1.1. Çakmak

İlk kez Karahanlı Türkçesi döneminde çakmak adı tespit edilmiştir. Çak- “bir çeliğe ya da taşa vurarak ateş çıkarmak” fiil köküne eklenen -mAk eki kalıcı ad hâline gelmiştir (Clauson 1972: 408). Aşağıdaki örnekte *çakmak çak-* birleşik fiili dikkati çekmektedir:

ol *çakmak çakdı* (DLT 272/s.238) “O, çakmak çaktı.”

Başka bir örnekte *çakmak* (ateş yakmak için kullanılan çelik) sözcüğü kendisinden önce gelen adla birleşmiştir. Çakmak adı, üçüncü tekil şahıs iyelik eki ve zamir n’si ile birlikte kullanılmıştır:

‘Āşıklarğa *ışk çakmakın* yakıp çaktı (DH 188/12-3) “Āşıklara aşk çakmağını yakıp çaktı.”

Harezmi Türkçesi döneminde çakmak adı, iyelik eki ve belirtme ekiyle kullanılmıştır:

ikinci ‘ *ışk çakmağı* çakıldı (KHŞ 1127/1) “İkinci aşk çakmağı çakıldı.”

otsuz kıldı *çakmağını* (ME 10/4) “Çakmağı ateşsiz bıraktı.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde çakmak adına, taranan birçok metinde rastlanmıştır. En çok yalın hâldeki kullanımına örnek vardır. Bu ad genellikle çak- fiiliyle beraber kullanılmıştır:

Geyigi çü yir üzre birahtı ol / Revân çaqdı *çakmak* u od yahtı ol (SN 2893) “Geyiği yerin üzerine serince hemen çakmak çaktı ve ateş yaktı.”

Şanasın od için *çakmak* çaqardı (I 4244) “Ateş için çakmak çaktığını sanırsın.”

çakmak çaqup od yaqdı (DK D42/5-6) “Çakmak çakarak ateş yaktı.”

Niçe kim *çakmak* çaqdı (CKE 100b/2) “Nasıl ki çakmak çaktı.”

eger bir pāre *çakmak taşını* bir pāre bēze bağlayup kendüzine bağlasa zahmetsüz toğura (MŞ M110b/4) “Eğer bir parça çakmak taşını bir parça beze ve sonra kendisine bağlasa kolayca doğurur.”

Nūrı Allah birlik içinde kodı / Nitekim *çakmak* u taş u kav odı (G 502) “Allah, çakmak, taş ve kavda ateşi sakladığı gibi nuru da birlik içinde koydu.”

Diğer örneklerde ise iyelik ve belirtme ekleriyle birlikte kullanılmıştır:

Uş benüm kavum, *çakmağum* var (CKE 100b/1) “Şimdi benim kavım ve çakmağım var.”

Çakmağı elden bırakdı ol kişi (G 523/1) “O kişi çakmağı elinden bıraktı.”

Çakmak adına isimden isim yapan +II ve eşitlik eki olan +cA eklenmiştir. Buradaki örnekte *çakmakluca çoban* adı aslında “hararetli, ateşli” anlamında kullanılmıştır. Çakmak sözcüğü çobanı niteleyen bir sıfat hâline dönüşmüştür:

Çakmakluca çobanları dün-ile yügürden (DK D46/4-5) “Çakmaklıca çobanları geceleyin koşturan”

Osmanlı Türkçesi dönemindeki bir örnekte çakmak adı yalın hâlde kullanılmıştır:

Ehl-i keyfi taş ile *çakmak* konan hemyâne kav (TD CLXI/4-2) “Rahatına düşkün kişinin taş ile çakmak konan deri çantası vardır.”

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden önce yazılan metinlerinde çakmak adının geçtiği örnekler aşağıdaki gibidir:

sıcak ve *çakmak* kokulu unları alışkanlıkla bir daha avuçladıktan sonra durdu.
(MH 121)

Cebimden bir *çakmak* çıkardım, yaktım. (AG 113)

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi'nden sonra yazılan metinlerinde *çakmak* adı ikileme şeklinde kullanılmıştır:

Leylâ'nın gözleri *çakmak çakmak* olmuştu. (SG 163)

Başka bir örnekte ise *çakmak* adı ile edatıyla kullanılmıştır:

Benim tuttuğum sigara böyle gazlı *çakmakla* yakılmalı!

Görmüş, iltifat etmiş bizimkine, hatta *çakmağıyla* sigarasını yakmasına müsaade etmiş. (GK 143)

Diğer bir cümlede ise *çakmak* adı *taş* adıyla birleşerek yeni bir birleşik ad türetmiştir:

Gençliğinde *çakmaktaşı* kaçakçılığı, sigara kâğıdı kaçakçılığı bile kabadayı işiydi.
(YK 53)

1.2.1.2. Tokmak

Tokmak adı ilk kez Uygur Türkçesi dönemindeki metinlerde tespit edilmiştir. *Tokı-* (vurmak, dövmek) fiiline getirilen -mAk eki, sopa-tokmak anlamındaki tokımak sözcüğünü türetmiştir (Clauson 1972: 470). Bu dönemden sonraki metinlerde *tokmak* ve *tokmak* şekliyle iki biçimde de kullanılan bu sözcük, ağaçtan yapılan iri çekiç anlamındaki alettir:

badroğ vz-ırlğ-ğ (vazır) *toğmağ* eliglerinte tuta (ÇBH 39-40) “bayrak ve şimşekli tokmağı ellerinde tutarak...”

Karanalı Türkçesi döneminde tokmak biçimiyle tespit edilmiştir:

Batın içre aña tegar daim *tokmak* (DH 147/9-3) “Batın içre ona değer daima tokmak.”

Harezmi Türkçesi döneminde tokmak adı, önceki dönemlerde geçen örnekler savaşlarda kullanılan alet anlamıyla kullanılmıştır. Aşağıdaki örnekte ise çamaşır yıkamak için kullanılan nesneye anlamındadır:

anıñ üçün kâzirler ton tögmekge *tokmak* andın kılurlar (**RKE 12r/20-21**)
 “Çamaşır yıkayanlar kıyafet dövme için kullanılan tokmağı ondan (o malzemeden) yaparlar.”

Kıpçak Türkçesi döneminde yazılan bir atçılık kitabında geçen tokmak adı, atın vücudundaki bir kemiğin adını nitelemek için kullanılmıştır:

yene *tokmak süjügi* yassı olğay (**BV 32r/2**) “Yine tokmak kemiği de etli ve kalın olmalıdır.”

Osmanlı Türkçesi döneminde tokmak adı yer aldığı bir cümlede, yiyecek adının benzetildiği nesne olarak kullanılmıştır:

Bâzencânun kurusu kayış *tokmak* gibidür hep (**TD II/10-1**) “Patlıcanın kurusu hep koparılmayacak kadar sert, tokmak gibidir.”

Bir cümlede ise tokmak kayışına yapılan benzetme vardır:

Çekdi *tokmak* kayışı gibi çevirdi dil-ber (**TD CCIII/5-1**) “O dilber tokmak kayışı gibi çekip çevirdi.”

Başka bir örnekte tokmak adı +ÇI meslek adı türeten ekle beraber kullanılarak tokmağın kendisi değil onu kullanan kişi nitelenmiştir:

Olmaz ana *tokmakçı* gerek bir de dibeksüz (**TD LXXXIV/8-2**) “Öyle olmaz. Ona bir tokmakçı bir de dibek gerekir.”

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden önce yazılan eserlerde de tokmak adı kullanılmıştır. Buradaki tokmak, kapıyı açmaya yarayan nesnedir:

Tokmak sürekli dövülüyordu. (**MH 66**)

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden sonra yazılan eserlerde de tokmak adı, kapıya ait olan tutacak yer anlamıyla kullanılmıştır:

El kapının *tokmağına* değdi, değecek! (**KG 121**)

Nazife *tokmağa* çekinerek yapıştı. (**YK 213**)

1.2.1.3. Yarmak (Akçe, Para)

Yarmak (para, akçe) adı, ilk kez Karahanlı Türkçesi döneminde tespit edilmiştir. Clauson, bu sözcüğün *yar-* (bir şeyi bölmek) fiil köküne gelen *-mAk* ekiyle türemiş olabileceği görüşündedir. Ancak anlamsal yönden birbiriyle ilişkilendirilip açıklanmasının bir hayli zor olduğunu belirtmiştir (1972: 969). Clauson'un diğer görüşü ise sözcüğün, *yarma-* (ölçeklemek) fiiline, sıfat mahiyetinde isimler türeten *-k* ekinin eklenmesiyle oluşmasıdır.

Ahmet Cevat Emre'nin dil bilgisi kitabında verdiği bilgiye göre, bu sözcük *yaru-* (parıldamak) fiil köküne gelen *-mAk* ekiyle türetilmiştir. Bu bilgiye göre yarmak adı "parıldayan nesne" anlamına gelmektedir. Ayrıca Kaşgarlı Mahmut, yarmak adının Uygur Türkçesi metinlerinde *yartmak* şekliyle yazılı olduğunu belirtmiştir. Divânü Lügâti't-Türk'te dipnota düşülen bilgiye göre yarmak sözcüğünün metinde *yarmak* biçimiyle yazıldığı belirtilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu 2018: 526). İlk kez Karahanlı dönemindeki metinlerde tespit edilen yarmak adı genellikle yalın hâliyle kullanılmıştır:

men añar *yarmak* ötünç bîrdim (DLT 78/s. 66) "Ben ona ödünç para verdim."

ol çıgayka *yarmak* ületti (DLT 115/s. 103) "O, paraların yoksullara dağıtılıp üleştirilmesi için emir verdi."

kişi barça *yarmağ* kulu boldılar / kümüş kimde erse boyun birdiler (KB 6476) "İnsanların hepsi para kulu oldu, gümüş kimde ise ona boyun eğdiler."

Karahanlı Türkçesi dönemi metinlerinde tespit edilen yarmak adı, Harezmi Türkçesi dönemindeki metinlerde de yalın hâliyle ve belirtme durumu ekiyle kullanılmıştır:

bu kün maihânada *yarmağ* saçalıñ (MN 265/2) "Bugün meyhanede para saçalım."

Bir şübhelig *yarmağnı* kaytarmağım altı miñ *yarmağnı* şadağa bERMekimdİN yağşırağ turur (NF 298/16-17) "Bir şüpheli (haram ya da helal olduğu belli olmayan) parayı geri ödemek altı bin akçeyi sadaka vermektEN daha iyidir."

aña *yarmağlarnı* borç, ötünç sökel kıldı (ME 18/1-3) "Ona, paralarını, borç ve ödünç olarak verdi."

Yarmak adı Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de yalın hâliyle tespit edilmiştir:

Şataruz kıymetsiz ol *yarmağ* pûla (ŞYZ 217/2) "Değeri olmayan paraya satarız."

1.2.1.4. Çomak

Çok- (bir yere bir darbe vurmak, topuz, gürz indirmek) fiil köküne gelen -mAk eki “sopa” anlamına gelen sözcüğü kalıcı ad yapmıştır (Clauson 1972: 406). Uygur Türkçesi dönemine ait olan örnekte çomak adı +lAr çokluk eki ve +n vasita ekiyle birlikte kullanılmıştır:

amarıları kızartmış *temirli çomaqların* başka toqısu yoğrutça miyilerin sançısı yiyürler (MS 68/30) “Bazıları kızgın demirli çomaklar ile başlarına vurarak yoğurt gibi beyinlerini çıkarıp yerler.”

İlk kez Uygur Türkçesi dönemine ait metinlerde tespit edilen çomak Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de genellikle yalın hâliyle kullanılmıştır:

Dek turmazsa ferışteler ‘ Arş'a *çomak* uran benem (YED 212/7-2) “Melekler uslu durmazsa Tanrı katında (dokuzuncu gök) çomak vuran kişi benim.”

Ğaba *çomağ* altında boğradayım senüñ için (DK D129/11-12) “Senin için büyük çomak ile delik açtrayım.”

ve oğ atasın *çomağ* urasın (MR N141b/7) “ve ok atarak çomak vurursun.”

Osmanlı Türkçesi metinlerinden alınan bir örnekte çomak adı yalın hâldeki kullanılmıştır:

Kalkana *çomak* anlara darbü’l-mesel olmaz (TD LXXVIII/4-2) “Çomak kalkan kişilere atasözü olmaz.”

1.2.1.5. Bogmak (Kolye)

Bu ad ilk kez Karahanlı Türkçesi döneminde Divânü Lügâti’t-Türk’te *bogmak* (kolye, mücevher) sözcüğünün tanımlanmasıyla tespit edilmiştir. *Boğ-* (sıkmak, boğmak) fiiline getirilen -mAk ekiyle, “sıkıca sarılan şey, gerdanlık, kolye” anlamlarındaki boğmak-bogmak adı türetilmiştir (Clauson 1972: 315):

bogmak İnci ve mücevher kakılmış altın vb. şeylerden yapılan gerdanlık, kolye/Gömlük düğmesi (DLT 235/s. 204)

Harezmi Türkçesi döneminde bogmak adının yalın hâldeki kullanımı tespit edilmiştir:

Ꞥulluk bağ bağlangan boyunęa *boğmak* ne kerek (**RKE 77r/5**) “Ꞥulluk bağı bağlanan boyuna kolye gerekir mi?”

Eski Anadolu Trkęesi metinlerinden alınan bir örnekte bogmak adı, kendisinden önce gelen bir renkle nitelenmiştir. Aynı cümlenin devamında bogmak adı isimden isim yapım eki +IU ile beraber kullanılmıştır:

Nh ‘alm ol ggercinn boynına *yaşıl boğmak* eyledi ve hem du‘ā kıldı kim anuğıla ādem arasında nsiyyet ola dağı emān ola andandur kim ggercinlern *boynu boğmaklı* olup (**KET ř131b/1-3**) “Nuh (a.s) o güvercinin boynuna yeşil gerdanlık yaptı ve dua etti. Onunla insan arasında alışkanlık olsun ve eminlik olsun ondandır ki güvercinlerin boynu gerdanlıklı olup...”

Bu döneme ait diğer örneklere de bogmak adı kendisinden önce gelen adlarla nitelenmiştir:

boynında *altun boğmak* varıdı (**KET ř265a/15**) “Boynunda altın gerdanlık vardı.”

boynına *cevāhir boğmak* tağmış gibi (**MR N185a/15**) “Boynuna değerli bir taştan yapılmış gerdanlık tağmış gibi.”

1.2.1.6. Tarmak (Penęe)

Hayvan penęesi anlamına gelen tarmak adı ilk kez Uygur Trkęesi dönemindeki metinlerde tespit edilmiştir. Uygur Trkęesi döneminde kullanılan isimden isim yapım eki olan +IAg ekiyle sözcük genişletilmiştir:

tumşuğlığ *tarmağlağ* boylar kel-/// tolp etzmzni sorarlar (**MS 107/14**) “gagalı, penęeli vücutlar gelip bütün vücudumuzu emerler.”

Uygur Trkęesi döneminden sonra tarmak adı Karahanlı Trkęesinde de görülmüştür. *Tar-* (yaymak, ayırmak) fiil tabanına eklenen -mAk ekiyle türetilen tarmak adının asıl anlamı hayvanlara ait olan penęedir (Clason 1972: 529). Buradaki örnekte iyelik eki alan tarmak adı, *lm penęesi* gibi soyut bir anlamda kullanılmıştır:

ne yawlağ neğ ol bu *lm tarmağı* / ne yawlağ erür bu kişig urmağı (**KB 1179**)

“Bu lm penęesi ne kötü bir şeydir; onun insana ęarpması ne kadar fena oluyor.”

1.2.1.7. Tegirmek (Deve Tahtirevanı)

Kaşgarlı Mahmut'un deve tahtirevanı olarak nitelediği *tegirmek* sözcüğü sadece Karahanlı Türkçesi döneminde tespit edilmiştir. Clauson **tegir-* (dönmek) fiilinin *tegirmek* sözcüğüyle anlamsal yönden bağlantısının zayıf olduğunu bildirmektedir. Bu sözcüğün *tegür-* (iletmek, taşımak) fiil gövdesinden türediğinin anlamsal açıdan daha mümkün olabileceği düşüncesindedir (1972: 486). Kaşgarlı Mahmut, Oğuzların bu sözcüğü *ügürmek* olarak adlandırdıklarını belirtmiştir. Fakat metinde bu sözcüklerle ilgili herhangi bir örnek cümle vermemiş, sadece tanımını yapmıştır. Farsça bir sözcük olan tahtirevan ise Karahanlı Türkçesi döneminde kendisine -mAk ekiyle Türkçe bir karşılık bulmuştur. Oğuz dilinde kullanılan ügrümek sözcüğünün *ügrü-* (sallanmak) fiilinden türeyip beşik, sallanan şey anlamında kullanıldığı görüşü vardır (Clauson 1972: 115).

tegirmek: Deve tahtirevanı. Oğuzlar bunu *ügürmek* diye adlandırırlar. (DLT 253/s. 222)

1.2.1.8. Kısmak (Üzengi kayışı)

İlk kez Divânü Lügâti't-Türk'te tespit edilen diğer ad ise "üzengi kayışı" anlamındaki *kısmak* sözcüğüdür. *Kıs-* (sıkıştırmak) fiil tabanına eklenen -mAk ekinin sözcüğü kalıcı ad yaptığı görülmektedir (Clauson 1972: 665). Kısmak adı diğer dönemlere ait metinlerde tespit edilememiştir:

ol anar *kısmak kısıruşdı* (DLT 376/s. 296) "O, ona üzengi kayışı vb. şeyleri kısaltmada yardım etti."

1.2.2. Yiyecek Adları

İşleklik sırasına göre -mAk ekinin türettiği kalıcı ad grubunda ikinci sıradadır. Buradaki en işlek ad ise "ekmek"tir. Bundan sonra sırasıyla "Yemek, kaymak, içmek, türmek, bulamak, kuymak" adları gelmektedir. Bu adlardan "Ekmek, yemek, kaymak, kuymak" Türkiye Türkçesinde kullanımlarına devam etmektedir. Bulamak adı ise bulamaç şekline dönüşmüştür.

1.2.2.1. Ekmek

-mAk ekinin türettiği ve en yaygın bilinen yiyecek adı ekmektir. Bu adın kökenine dair çeşitli fikir ayrılıkları vardır. Clauson ekmek sözcüğünün kökeni için *ek-* (tohum dikmek, saçmak) fiil kökünü işaret etmiştir (1972: 100). Türk dili üzerine detaylı bir gramer kitabı yazan Kononov'un³ da aynı görüşte olmasına karşın Talat Tekin bu görüşü benimsemez. Tekin'e göre ekmek adının fiil kökü olan *ek-* ile fonetik ve semantik açıdan bir bağlantısı yoktur. Bunun sebebini ise metinlerde geçen eski şekillerinin *etmek* ve *ötmek* olmasına bağlar (1959: 370). İlk kez Karahanlı Türkçesi dönemindeki eserlerde tespit edilen ekmek adının *etmek* biçimiyle yazıldığı görülmektedir:

ol maña *etmek* sundı (DLT 278/s. 242) “O, bana ekmek vb. bir şey verdi.”

Harezm Türkçesi döneminde ekmek adı metinlerde *etmek* biçimiyle kullanılmıştır. Ekmek adı, aşağıdaki örneklerde sırasıyla yalın hâlde, iyelik ve belirtme ekleriyle, ayrılma durumu ekiyle kullanılmıştır:

Mekkede *etmek* yemek taķı küçey boldı (NF 298/2) “Mekke’de ekmek yemek de zorlaştı.”

anam bir çanak içinge *etmek* toğradı (NF 24/17) “Annem, bir tabak içine ekmek doğradı.”

uluğlar tirkisinde öz *etmekini* yemek ‘ ayb bolur (RKE 10r/1) “Ulular sofrasından kendi ekmeğini yemek ayıp olur.”

aķ *etmekdin* toya yemedi (NF 108/14) “Beyaz ekmekten doyarak yiyemedi.”

Kıpçak Türkçesi döneminde ekmek adı, “*etmek*” biçiminin yanında “*ötmek* ve *itmek*” olarak görülmektedir. Örneklerde yalın hâlde, iyelik ekiyle ve meslek-uğraş adları türeten +ÇI ekiyle olan kullanımları vardır:

ya od yaksa *etmek* bişürmek için (KF 8b/50) “Ekmek pişirmek için ateş yaksa...”

Aşağıdaki örneklerde ise İyelik ekiyle ve Türkçenin en işlek eklerinden biri olan +CI ekiyle kullanımları vardır:

³ Daha fazla bilgi için bk. A. N. Kononov (1956). Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka. (Çağdaş Türk edebî dili grameri). Moskova-Leningrad.

yāhūd çaynalmış ötmek bolsa revā bolmas (**İMS 103a/3-4**) “veya çiğnenmiş ekmek olsa uygun olmaz.”

ay tok közüne arpa itmeki körünmes hoş (**SGT 18a/3**) “Tok olan insanın gözüne arpa ekmeği bile hoş görünmez.”

bir kul anıñ öze kim ötmekçi turur (**İMS 477a/8**) “Bir kulu, ekmekçidir.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde örnek sayısı artmıştır. Sözcük bu dönem eserlerinde, günümüz Türkçesindeki gibi ekmek şekliyle de yazılıdır. Ama çoğunlukla etmek şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki örneklerde ekmek adı, yalın hâliyle kullanılmıştır:

Gine bir ekmek şadağa virdi (**CKE 130b/12**) “Yine bir tane ekmeği sadaka olarak verdi.”

Yimedin etmek ü hem içmedin su (**I 6218/2**) “Hem ekmek yemeden hem de su içmeden...”

İte etmek atıcağaz yaldanur (**SN 230/2**) “İte ekmek atınca yaltaklanır.”

Yapar etmek başı üzre götürür (**ŞYZ 628/2**) “Ekmek yapar, başının üstünde götürürdü.”

bir sofrada tuz etmek yiye (**MNT B.61^b/2-3**) “bir sofrada tuz ekmek yer.”

Etmek yiyüp tuz basmak ol nā-merdler işidür (**YED 300/8-1**) “Ekmek yiyerek tuz basmak mert olmayanların işidir.”

etden öñdin etmek yerlerdi (**MR N82a/2**) “Etten önce ekmek yerlerdi.”

dağı bulardan ba‘ zısı etmek bişürmegiçün (**MR N133b/4-5**) “ve bunlardan bazıları ekmek pişirmek için...”

Çün et etmek hısminuñ oğlanısın (**MT 942/1**) “Çünkü etin ve ekmeğin bol olduğu tarafın oğlusun.”

Furunda büşen etmek ter olur (**EM P4a/13**) “Fırında pişen ekmek yaş olur.”

Yalın şekilde kullanıldığı bazı örneklerde sıfatlarla nitelendirilmiştir:

Harām etmek ile bitürmegil it (**SN 270/2**) “Haram ekmek ile et bitirme.”

Hemîn *ķuru etmek* yir idi az az (SN 4635/2) “Sadece azar azar yavan ekmek yiyordu.”

Aşağıdaki örneklerde +ÇI ve iyelik ekli örnekleri vardır:

ya‘ nī ol *etmekçi* daħı dēdi ki görürem başum üzerine selleyile *etmek* götürürem (KET §253a/3) “O ekmekçi -görüyorum başımın üzerinde sepetle ekmek götürüyorum- dedi.”

bēşinci *etmekçüm* ve aşçumdur (MR N172a/4) “Beşinci, ekmekçim ve aşçımdır.”

Diğerinde +ÇI ve ayrılma durumu ekiyle olan kullanımı vardır:

Diledi ki bir *etmekciden etmek* ala (CKE 157b/4) “Bir ekmekçiden ekmek almayı istedi.”

Ķuşlar gelürler, ol *etmekden* yirler (CKE 77a/1) “Kuşlar gelirler ve o ekmekten yerler.”

Bazı örneklerde +IAr çokluk ekiyle kullanımı vardır. Yine aynı cümlenin devamında ve farklı bir cümlede -dUr bildirme ekli hâli kullanılmıştır:

çevre yanına *etmekler* dizmişidi (MR N56a/9) “Çevresine, yanına doğru ekmekler dizmişti.”

bilgil ki *etmeklerüñ* eyüsi buğday *etmegidür* (MŞ M4a/7-8) “Bil ki ekmeklerin iyisi buğday ekmeğidir.”

mu‘ tedil ta‘ ām erkek şişek eti ve arı *buğday etmegidür* (TM 34a/15) “Orta derecede yemek: erkek koyun (koç) eti ve temiz buğday ekmeğidir.”

Kimi örneklerde sadece üçüncü tekil kişi iyelik ekleriyle beraber kullanılmıştır:

birinc etmegi; şovukdur, ķurudur (EM P4b/13) “Pirinç ekmeği soğuktur, kurudur.”

arpa etmegi yimek ķatı lezzetlü gelür (M 34a/16) “Arpa ekmeği yemek insana çok lezzetli gelir.”

Bir örnekte ise *ile* edatıyla birleşik hâlde kullanılmıştır:

ve dağı eli *etmegile* silmemek gerek (**MR N168b/11-12**) “ve eli ekmekle silmemek gerek.”

Osmanlı Türkçesi döneminde etmek ve itmek şekilleri tespit edilmiştir. Aşağıdaki cümlede üçüncü tekil kişi iyelik eki ve zamir n’si ile kullanılmıştır. Belirtme ekinin düştüğü görülür:

sa‘ âdetlü pâdişâh hazretlerinün duzın ve *itmegin* bilen (**MMS R₂-22b/9**) “padişah hazretlerinin tuzunu ve ekmeğini yiyen...”

Ekmek adının -lAr çokluk ekiyle beraber kullanımı vardır:

Sarımsakla yağlı *etmekler* gerek terhânedede (**TD CLXXXIV/7-2**) “Tarhanada sarımsakla yağlı ekmekler gerekir.”

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi öncesinde yazılan eserlerde ekmek biçimiyle tespit edilmiştir:

Şimdi bu saatte çorba ve *ekmek* dağıtılırdı. (**MH 24**)

bu nazar açlıktan ölen bir adama *ekmek* yerine taş vermek tesirini yapıyor. (**AG 85**)

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi sonrasında yazılan eserlerde de tamamen ekmek biçimiyle kullanımları tespit edilmiştir:

Üçgenden kolayca sığardı bu *ekmek* oysa. (**KG 5**)

Adamın *ekmeğini* yiyip evinde yatıp kalktığı hâlde, *ekmek* su hatırı saymamış. (**GK 43**)

Ekmek çıkınıını koltuğunun altına sıkıştırmış olacaktı. (**YK 7**)

Katık eksik olsa da *ekmek* boldu. (**YK 178**)

Ekmek adı bazı örneklerde “kapı ve para” adlarıyla birleşik kullanılmıştır:

Çocuklarımız olunca bi *ekmek kapısı* olur ikimiz için. (**YK 142**)

İnsan çimento taşıyarak da *ekmek parasını* çıkarabilir, değil mi ya! (**YK 155**)

Bu dönemdeki bir örnekte +ÇI ekiyle kullanımı mevcuttur:

Ekmekçi, polisi görünce ürkmüştü. (KG 150)

1.2.2.2. Yemek

En çok bilinen diğer sözcük ise *ye-* (yemek eylemi) fiil tabanına gelen *-mAk* ekinin kalıplaşmasıyla oluşan yemek adıdır. İlk kez Karahanlı Türkçesi döneminde tespit edilen bu ad, /è/ ile kullanılmıştır. Örneklerde iyelik ve belirtme ekleriyle kullanımları vardır:

andın *yemekleri* birle boğun mällarını bātıl birle (KRT 27-5a/1) “Ondan yemekleri ile halkın mallarını yanlışlıkla...”

yemekig bilirler karın todğusı (KB 4325/1) “Karınlarını doyurmak için yemeği bilirler.”

Kıpçak Türkçesi döneminde yemek adının ilk hecesindeki /è/ tamamen kapalılaşarak /i/’ye dönüşmüştür. Aşağıdaki örnekte yalın hâlde kullanımı vardır:

‘ākıl *yimek* yir tirilmek için (SGT 83b/13) “Akıl, canlanmak için yemek yer.”

Eski Anadolu Türkçesinde yemek adı, bazen /è/’li bazen de /i/’li şekilleriyle kullanılmıştır. Bu dönemde, çok sayıda eser olduğu için örnekler de artmıştır. Genellikle yalın hâlde kullanılmıştır:

Peygamber bunun gibi *yemek* yemez (ŞYZ 1445/2) “Peygamber böyle yemek yemez.”

yemek yemekden sonra ılısuya varmak (TM 25b) “Yemek yedikten sonra hamama gitmek.”

Yimedi hiç *yimek* bir gün öyünce (I 4233/2) “Bir öğün bile yemek yemedi.”

men saña bu ağaç-ile *yimek* pişürürin didi (DK D50/12) “Ben sana bu ağaç ile yemek pişiririm dedi.”

Ya Ādem her *yimek* sonuçda elhamdülillah demek saña dahı senün zürriyetine sünnet olsun (CKE 13a/1-2) Ey Adem! Her yemekten sonra elhamdülillah demek sana da senin soyundakilere de sünnet olsun.”

Anuñıla *yimek* yimek ulu mertebedür (CKE 87b/11) “Onunla yemek yemek büyük bir mertebedir.”

Gezerdi gündüzin *yimek* yimezdi (ŞHŞ 1087/2) “Gündüz de gezer, yemek yemezdi.”

ammā hutbe okuduğdan sonra evine varsa *yimek* yise (M 18b/35-36) “Ama hutbe okuduktan sonra evine varıp yemek yese...”

Yemek adı bir örnekte +lAr çokluk ekiyle kullanılmıştır:

Faşl-ı evvel; *yimekler* beyān ider (K 4b/7) “Birinci bölüm; yemekleri açıklar.”

Osmanlı Türkçesi döneminde günümüzde olduğu gibi “yemek” şekliyle kullanılmaya başlanmıştır:

Yemek yedükde karın doymağı yaradan Allāh te‘ālādur. (VN 6b/2) “Yemek yedikten sonra karın doymasını yaratan Allah’tır.”

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi öncesinde yazılan eserlerde de kullanımı devam etmiştir:

Dört gündür sıcak *yemek* yemedim. (MH 26)

Yemek yemeden yemiş yemek isteyen çocuklar gibi hep sonunu söylemek istiyorum. (AG 2)

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi sonrasında yazılan metinlerde genellikler yalın şekilde kullanımları mevcuttur:

Yemek saati geçtiği halde bir şey yemek istemiyordu. (KG 30)

Yemek yemenin tam sırasıydı şimdi. (YK 6)

Orda *yemek* pişireceklermiş öğretmen hanımlan... (YK 32)

Bir örnekte ise ayrılma durumu eki +dAn ile kullanımı vardır:

zengin, ağır ve içkili bir *yemekten* sonradır ki kendini yatağa güç atmış ve sızıp kalmıştı. (SG 11)

1.2.2.3. Kaymak

Kıpçak Türkçesi döneminde tespit edilen kaymak adı, Clauson'un etimolojik sözlüğünde kayın- (kaynamak) maddesinde asıl açıklama için *kañ maddesine yönlendirmektedir (1972: 678). *kañ sözcüğünü “sütün üzerindeki yüzey, pıhtılaşmış krema” şeklinde açıklayan Clauson, bunun sonraki şeklinin *kaynak olabileceğini tahmin ederken asıl hâlinin de kaymak olduğunu belirtmiştir (1972: 636). Ardından bu sözcüğü Kaşgarlı Mahmut'un *kayak* şeklinde verdiğini aktarmıştır. Kaymak sözcüğü Divânü Lügâti't-Türk'te kayak biçimiyle kullanılmıştır.

Bu ad ilk kez Kıpçak Türkçesi döneminde kaymak şekliyle tespit edilmiştir:

ir isen koy ağızğa bal u *ķaymaķ* (SGT 78a/2) “Erkek isen ağzına bal ve kaymak koy.”

Eski Anadolu Türkçesinde de aynı biçim görülmeye devam etmiştir:

gökden od inüp ol kuzuyu ve ol südi *ķaymağı* göyündürdi (KET Ş104b/11-12)
“Gökten ateş inerek o kuzuyu, sütü ve kaymağı yaktı.”

Osmanlı Türkçesi döneminde kaymak adının aşağıdaki örneklerde yalın kullanımları vardır:

Bâzencânun kurusu kayış tokmak gibidür hep / Uyar yok bamyaya *kaymak* gibi hoş-hûr gördün mi (TD II/10-2) “Patlıcanın kurusu hep koparılmayacak kadar sert, tokmak gibidir. Bamyaya kaymak gibi uyan güzel şeylerin olmadığını gördün mü?”

Zîrâ ki gerek o şâha *kaymak* (ND XI/315-1) “Çünkü o şâha kaymak gerekir.”

Bezminde eger bulunsa *kaymak* (ND I/217-1) “Eğer meclisinde kaymak bulunsa...”

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi sonrasında yazılan metinlerde kaymak adı, bazı örneklerde kendisine benzetilen olarak kullanılmıştır:

Kaymak gibi bir tarla çıktı ortaya. (YK 13)

Kaymak gibi toprak yol istiyor bizden. (YK 86)

Kaymak gibi çimentoydu doğrusu... (YK 135)

Bir örnekte ise asıl anlamıyla birlikte +DAn ayrılma durumu ekiyle kullanılmıştır:

Şekerden de baldan da *kaymaktan* da ilerisin. (GK 144)

1.2.2.4. İçmek (İçecek, İçki)

Kıpçak Türkçesi döneminde tespit edilen bu ad, *iç-* (İçmek, içme eylemi) fiil tababına getirilen -mAk ekiyle bacı örneklerde kalıcı ad hâline gelmiştir. Aşağıdaki örnekte üçüncü tekil kişi iyelik ekiyle kullanımı vardır:

içmegi tatlı turur (İMS 39a/6) “İçeceği tatlıdır.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde de içmek adı metinlerde kullanılmaya devam etmiştir. Yalın hâlde ve +lAr çokluk ekiyle kullanılan örnekler vardır:

Çondılar yimek *içmek* itdiler (DK D256/8) “Yerleştiler ve yiyecek, içecek hazırladılar.”

Çolu *içmekler* itdi anı ser-mest (I 2728/1) “Kadehlerdeki içecekler onu sarhoş etti.”

1.2.2.5. Türmek (Dürüm, Köfte)

Karahanlı Türkçesi döneminde tespit edilen bu ad, *tür-* (sarmak/içi doldurulmuş bir köfte) fiil tabanına gelen -mAk ekiyle türetilmiştir. Bu sözcük taranılan metinlerde dürüm anlamının yanı sıra köfte anlamıyla da kullanılmıştır (Clauson 1972: 550). Kaşgarlı Mahmut’un Divânü Lügâti’t-Türk’te yazdığı bu sözcük “dürüm” olarak çevrilmiştir.

ol maña *türmek* tikişdi (DLT 322/s. 262) “O, dürüm vb. şeyleri bana verdi.”

kişi utrukı *türmek* alma tiğü (KB 4598/1) “Başkasının önündeki dürümlere (lokmalara) dokunma.”

Harezmi Türkçesi döneminde ise türmek adı, aşağıdaki örnekte “kadınbudu köfte” olarak verilmiştir:

bu altı tabakta *türmekler*, kağunlar erdi (**RKE 85r/20**) “Bu altı tabakta kadınbudu köfteler, kavunlar vardı.”

1.2.2.6. Bulamak (Bulamaç)

Harezmi Türkçesinde tespit edilen bu ad, *bula-* (tencere buharında pişirmek) fiiline getirilen -mAk ekiyle türetilmiştir (Clouston 1972: 333). Bulamak, günümüzde bilinen bulamaç (sulu, cıvık hamur) ile aynı anlamda kullanılmıştır. Korkmaz’a göre -mAç eki genellikle yiyecek ve yemek adları türetir. Bu eki almış yiyecek adlarının nasıl yapıldıkları incelendiğinde, fiilden at türeten ve sıfat olarak kullanılan -mA ekinin aş adıyla oluşturduğu (bulama aş>bulamaç) sıfat tamlamasına dayandığı söylenmektedir (2019: 161). Bulamaç sözcüğünün Türkçenin eski dönemlerinde bulamak şekliyle kullanıldığı görülmektedir:

bulamaç bişti (**NF 107/17**) “Bulamaç pişti.”

1.2.2.7. Kuymak

Kuy- (sıvı bir şeyi dökmek, boşaltmak) fiil köküne gelen -mAk eki, kalıcı ad türetmiştir (Clouston 1972: 596). Kuymak adı, Divânü Lügâti’t-Türk’te *kuyma* olarak geçmektedir: “bir çeşit yağlı ekmeğin adı. Hamur, kadayıf hamuru gibi inceltilir; sonra o, tencerede kaynayan yağa konur; pişinceye kadar orada inceltilir. Sonra çıkarılır; üstüne şeker serpilerek yenir.” (2018: 420). Derleme Sözlüğü’nde “1. Yumurta, un ve peynirle yapılan bir çeşit omlet. 2. Sulu un yemeği, un çorbası. 3. Un, şeker, yağ ya da kaymakla yapılan bir tatlı, helva. 4. Ufalanmış yufka ekmekten yağda pişirilerek yapılan bir çeşit yemek.” şeklinde kullanılan bölgelere göre farklı tanımlar yapılmıştır (1993: 3020). Türkçe Sözlük’te ise “*halk ağzında* 1. Mısır ununun erimiş tereyağıyla kavrulması, su eklenmesi, bir miktar peynir katılmasıyla elde edilen yemek. 2. Karadeniz bölgesinde ve özellikle Trabzon’da yapılan bir yemek türü: *Mısır kuymağı*.” şeklinde tanımlanmıştır (2011: 1549).

1.2.3. Giyecek Adları

İşleklik sırasına göre üçüncü başlıkta giyecek adları yer almaktadır. Burada en işlek olan ad “başmak”tır. Devamında ise “geymek, yaşmak, örmek” adları gelmektedir. Bu adlardan “Yaşmak”, Türkiye Türkçesinde kullanımına devam etmektedir.

1.2.3.1. Başmak (Ayakkabı)

Karahanlı Türkçesinde ve sonraki dönemlerde *başmak* adı taranan metinlerde tespit edilmiştir. Clauson, sözcüğünün *ba-* (birbirine ya da ayağa bağlanmış bir şeyin hissini vermek) fiil kökünden türeyen **baş-* olabileceği bilgisini vermiştir (1972: 382). Kaşgarlı Mahmut, Divânü Lügâti't-Türk'te verdiği *başak* sözcüğünü “Çiğil lehçesinde ayakkabı. Oğuzlar ve Kıpçaklar mim (m) ilave ederek başmak derler.” şeklinde tanımlamıştır. Marcel Erdal, başmak adının Türkçede ilişkilendirilecek bir fiil tabanının bulunmadığını belirtmiştir. Ancak Ramstedt, Kore dilindeki bir sözcükbirimle bağlantılı olan “ayak” anlamına geldiğini düşünmektedir (Erdal 1991: 110). Divânü Lügâti't-Türk'teki cümlede yüklem görevinde kullanılan başmak adı, +lAn ekiyle kurulmuştur. Bu ek +lA ekinin geçişli ve geçişsiz fiillerin bazılarında getirilen -n- dönüşlülük ekiyle genişletilerek kaynaşmış ve birleşik ek oluşturulmuş hâlidir (Korkmaz 2019: 178):

er başmaklandı (DLT 403/s. 313) “Adam ayakkabı giyindi.”

Harezmi Türkçesinde döneminde *başmak* adı bir örnekte yalın hâlde, diğerinde ise üçüncü tekil kişi iyelik ekinin üzerine gelen belirtme eki düşmüş zamir n'si ile kullanılmıştır:

yığaç başmağ keydi (ME 150/2) “Ağaç ayakkabı giydi.”

Bu yigit işidip *başmağın* olarga bërdi (RKE 204r/15) “Bu yigit işitince ayakkabısını onlara verdi.”

Kıpçak Türkçesi döneminde başmak adına gelen +CI meslek adı türeten ek, yönelme durumu ekiyle beraber kullanılmıştır:

İmdi biz dağlı ol âlâtların buçuğın *başmağçıya* virürüz (KF 74a/45) “Şimdi biz, o aletlerin birazını ayakkabıcıya veririz.”

Eski Anadolu Türkçesinde çeşitli eklerle kullanılmıştır. Aşağıdaki cümlede yalın hâlde kullanımı mevcuttur:

eger *başmak* altında murdâr olsa anuñla namâz revâ degüldür (M 10b/34)
“Ayakkabının altı pis olsa onunla namaz kılmak uygun değildir.”

Başmak adının isimden isim yapan +ÇI ekiyle kullanımı bu dönemde de tespit edilmiştir:

Bu ‘avratuñ hoş bir *başmakçı yigid*-ile sevdâsı vār-ıdı (MNT B.35^b/3-4) “Bu kadının ayakkabıcı bir gençle ilişkisi vardı.”

Bu adın aşağıdaki örneklerde de iyelik ve yönelme durumu ekleri ile kullanımları vardır:

Ol kimse ki *başmağına* yapışmaz iken toz / Tağlara tazığan u yabāna toza benven (SN 2911) “O kimse ki ayakkabısına bile toz konmazken şimdi dağlara ve çöllere kaçan benim.”

Başmağun kekbine ya‘nî yüzün sürmegiçün (ŞD XLIX-4/1) “Ayakkabısının yaptığı patırtıya yüzünü sürmek için...”

Osmanlı Türkçesi döneminde başmak adı paşmak biçimine dönüşmüştür. 17. yüzyılın önemli başyapıtlarından olan Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nin birinci cildindeki esnaf dükkanları kısmında paşmakçılardan (ayakkabı dükkânı) bahsedilir. Burada paşmak adı, bir işi veya sanatı kendisine meslek olarak seçmiş olanları gösteren adlar türeten +ÇI eki ve +lAr çokluk ekiyle beraber kullanılmıştır:

“*Paşmakçılar*, pabuççular ve çizmecilerin silsilesi bu zâta ulaşır.” (S 604)

Paşmak ve baş adları bir araya gelerek birleşik ad oluşturmuştur. Bu birleşik adın yalın şekli ve ilgi durumu ekli hâlleri de vardır:

“Daha sonra *paşmakçıbaşının* seçkin askeri silahlı geçip ardı sıra vakarıyla kavafbaşı ve *paşmakçıbaşı* at başı beraber eğreti iç-oğlanlarıyla silahlı olup...” (S 605)

1.2.3.2. Geymek (Giysi)

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *gey-* (giymek) fiil tabanına getirilen *-mAk* ekiyle türeyen *geymek* adı tespit edilmiştir. Bu sözcük, *yemek* ve *içmek* adlarında olduğu gibi bazı örneklerde kalıplaşarak kalıcı ad olmuştur. Aşağıdaki örnekte yalın hâlde kullanımı vardır:

hemān himmetleri dürlü dürlü yemek ve dürlü dürlü *geymek* avurduların tıduru söylemekdür (MR N138b/21) “Yardımları çeşit çeşit yemek ve giyecek, avurdularını doldurarak söylemektir.”

Bu dönemdeki başka bir örnekte ise belirtme ekiyle kullanılmıştır:

zīrā kim ʿavratlarınuḡ ve oḡlanlarınuḡ ve hızmekārlarınuḡ yimegi ve *geymegi* bunlarınuḡ üzerine vācibdür (M 24a/13-14) “Çünkü eşlerinin, oḡlanlarının ve hizmetçilerinin yemek ve giysileri bunların üzerine vāciptir.”

Başka bir cümlede *ile* edatıyla birlikte kullanılmıştır:

Geymegile yimegi bir dāneden eyledi (YED 358/10-2) “Giyecekle yemeği bir taneden yarattı.”

1.2.3.3. Yaşmak (Yüz Örtüsü)

Kıpçak Türkçesi döneminde tespit edilen bu ad, *yaş-* (gizlemek, örtmek) fiil tabanına gelen *-mAk* ekiyle türetilmiştir. Bu dönemdeki bir metinde *yaşınmak* biçimiyle yazılmıştır:

Taḡı meşḡ kılmaḡ revā bolmas *yaşınmaḡ* öze. (İMS 129a/4) “Yüz örtüsünün üzerinden mesh etmek uygun olmaz.”

Aynı ad, Eski Anadolu Türkçesinde yaşmak biçimiyle tespit edilmiştir:

ayaḡum paşmaḡ, yüzüm *yaşmaḡ* görmedi (DK D8/2-3) “Ayaḡım ayakkabı, yüzüm başörtüsü görmedi.”

1.2.3.4. Örmek (Dokuma Giysi)

Uygur Türkçesi dönemi içerisinde taranan metinlerde giyecek adı tespit edilememiştir. Ancak Clauson'un etimolojik sözlüğünde *ör-* (örgü, örme veya dokuma bir giysi) fiil köküne eklenen -mAk ekinin türettiği *örmek* (dokuma giysi) adı yazılıdır. Clauson bu ad için Uygur Türkçesi dönemine ait bir metinde yer alan “iki örmek, iki ton (iki tane dokuma, elle yapılmış giysi)” örneğini vermiştir (1972: 231).

1.2.4. Coğrafi Oluşum Adları

İşlekliliği en az olan kategoride ise coğrafi oluşum adları vardır. Bu adlar metinlerdeki işleklilik sırasına göre “Irmak ve azmak”tır. Her iki adın da Türkiye Türkçesinde kullanımları devam etmektedir.

1.2.4.1. Irmak

Bu kategoride -mAk ekinin kalıcılaştığı adlardan biri *ırmak* sözcüğüdür. Clauson bu sözcük için *yér-* (bölmek, yarmak, ayırmak) fiil kökünü temel alırken buna benzeyen fiilin *yar-* olduğunu ve bu fikrin de Kaşgarlı Mahmut'a ait olduğunu belirtmiştir (1972: 955). Ancak Divânü Lügâti't-Türk'te ırmak sözcüğünün yerine *yirük* (yarık, gedik) adı yer almaktadır. *Yér-* fiilinin modern şekillerinin açıklanmasının zor olduğunu belirten Clauson, bunun ancak /é/ sesinin /ı/ sesine dönüşmesiyle (*yirt-* “koparmak, ayırmak”) olabileceğini aktarmıştır.

Orhon ve Uygur Türkçesi dönemindeki metinlerde ırmak sözcüğü kullanılmamıştır. Karahanlı Türkçesi döneminde de ırmak adının yerine *yirük* (yarık) adı görülmektedir (2018: 355).

Kıpçak Türkçesi döneminde ırmak adının yalın hâldeki kullanımları tespit edilmiştir:

ıрмаk yağasında tağı ābdast alsalar (İMS 69a/6) “Irmak kenarında abdest alsalar...”

Ve eger ol *ıрмаk* içi barça neciṣ tağı bolsa (İMS 107b/8) “Eğer o ırmağın suyu pis olursa...”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde tespit edilen örnek sayısı artmıştır. Bu örneklerde ırmak adının yalın hâliyle kullanılmıştır:

Oldı *ırmak* gözi yaşı yöridi (**ŞYZ 1114/2**) “Gözyaşı ırmak gibi aktı.”

Çalan denizler anuñ katında bir *ırmak* gibidür (**CKE 4a/6**) “Geriye kalan denizler, onun huzurunda ırmak gibidir.”

ve *ırmakların* şuyı ol balıgıñ boğazına gider (**SK 4a/7-8**) “ve ırmaklarının suyu o balığın boğazına doğru gider.”

Zıra kim *ırmak* suyu kuvvetlüdür (**G 452/1**) “Çünkü ırmak suyu kuvvetlidir.”

gözleri yaşı yüzlerinden *ırmak* bigi aça aça dükeniser (**MR N8a/9-10**) “Gözyaşları yüzlerinden ırmak gibi akarak tükenirse...”

Meger işbu *ırmak kenârında* şıñp oturam, ördegüñ birin ele getürem (**MNT B.14^a/6-7**) “Ancak şu ırmak kenarında sinip beklersem bu ördeğin birini ele geçiririm.”

meger kim arasından *ulu ırmak* gece bir yanındağı bir yanına gemisüz gecemeye (**M 19a/15-16**) “Meğer ki arasından büyük bir ırmak geçsin, insan yan tarafına bile gemi olmadan geçemesin.”

ol *ırmak* Azerbaycânıla Ermîniyye arasında olurdı (**KET Ş165b/9-10**) “O ırmak Azerbaycan ile Ermenistan arasında olurdu.”

ıssı havâda tüz ılıya *ırmak şuyı* ola (**MŞ M5a/6**) “Sıcak havada çabucak ılısın, ırmak suyu gibi olsun.”

pes buñar şuyından şoñra şol *ırmak şuyı* yëgrekdür (**TM 36b/11-12**) “Bundan sonra şu ırmak suyu pınar suyundan daha iyidir.”

Bazı örneklerde ise -mAk eki -mAg şeklindeki kullanımıyla tespit edilmiştir:

Şeh eydür sarâyumda bir bāğ var / İçinden geçer bir ulu *ırmağ* var (**SN 1320**) “Şah, sarayımda içinden büyük bir ırmağın geçtiği bahçe var.”

Yaşum *ırmağ* oluban seyl döker şām u seher (**ŞD CCIV-2/1**) “Gözyaşım ırmak gibi gece gündüz sel olur.”

Hem didüm *dörd ırmag* ol uçmakda var / Dāyimā eksilmedin anda akar (G 2304)
 “Cennette dört ırmak var dedim. Orada sürekli hiç eksilmeden akar.”

İrmak adı aşağıdaki cümlede +*lAr* çokluk ekiyle kullanılmıştır:

ve dahı bir zīneti bu deñizler ve *ırmaklar* ve bınarlardır (KET Ş21b/11-12) “Ve bir süsü bu denizler, ırmaklar ve pınarlardır.”

Bir örnekte ise +(n)Uğ ilgi ekiyle kullanılmıştır:

Bu *nūr ırmağınun* ser-çeşmesinden (ŞHŞ 1321/2) “Bu nur ırmağının pınarından...”

Aşağıdaki cümlede +(y)A yönelme ekiyle birlikte kullanılmıştır:

Dahı bir eyü bāğ taht ırmağa / Ki bağa dura oturan *ırmağa* (SN 1342) “Oturup ırmağa bakmak için güzel bir bahçe içinde taht yapar.”

Bir örnekte +*lArI* üçüncü çoğul kişi iyelik ekiyle kullanımı mevcuttur:

Kanlı kanlı ırmakları kıarıyupdur şuyı gelmez (DK D59/2-3) “Kanlı ırmakları yaşlanınca suyu gelmez.”

Bunlardan farklı olarak aşağıdaki örnekte ise +*lAyIn* zarf fiil ekiyle kullanımı vardır:

Süheyl anda kalmışdı kan ağlayu / Gözi yaşı *ırmaklayın* çağlayu (SN 1505)
 “Süheyl, kanlı gözyaşları ırmak gibi çağlaya çağlaya orada kaldı.”

Osmanlı Türkçesi dönemindeki bir örnekte Ceyhun özel adına bağlanan ırmak adı üçüncü tekil kişi iyelik ekiyle kullanılmıştır:

Ceyhün İрмаğı tulumlar ile ‘ubür olinup (MMS R₂-50a/15) “Ceyhun İрмаğı’nı tulumlar ile geçtiler.”

Bu dönemde başka bir örnekte üçüncü tekil kişi iyelik ekinin üzerine gelen belirtme eki düşmüş zamir n’si ile kullanımı vardır:

Dāg-ı gamı gül-feşan sanurlar / *Kan ırmağın* ergavan sanurlar (HA 275) “Gamla dağlanmış bedenlerindeki dağları güller saçan bir bahçe sanırlar, kan ırmağını ergavan bilirlerdi.”

Diğer örnekte ise ırmak adı çokluk ve yönelme durumu eklerini almıştır:

Bir perişân yurda bak bir ağlayan *ırmaklara* (**İD 123/2**) “Bir perişan hâldeki yurda bir de ağlayan ırmaklara bak.”

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden önce yazılan metinlerden birinde yönelme durumu ekiyle kullanımı vardır:

Irmağa giden yol, kasabadan kurtulunca göz alabildiğine uzanan sayısız şeftali bahçeleri arasından geçerdi. (**MH 39**)

Diğer örnekte ise +In ilgi hâli ekiyle kullanılmıştır:

Irmağın yanında yattı, uyudu. (**AG 127**)

Türkiye Türkçesinde Harf Devrimi’nden sonra yazılan metinlerden birinde yalın hâliyle kullanılmıştır:

Üstündekilerini doyurduğu bir yana denizin diplerindeki balıkları da doyurur bu *ırmak!* (**YK 103**)

Bir örnekte ise bildirme eki almıştır:

iki koldan oluşan koskoca, iki kaynaklı bir *ırmaktır*. (**YK 168**)

1.2.4.2. Azmak (Küçük Göl)

Azmak sözcüğü, az- (yoldan sapmak, yolu şaşırmaq) fiil köküne gelen -mAk ekiyle türemiş bir addır (Clauson 1972: 279). Tarama Sözlüğü’nde “1. Ark, su kanalı, bir sudan ayrılan kol. 2. Yapışkan çamurlu bataklık.” şeklinde tanımlanmıştır (1983: 21). Derleme Sözlüğü’nde ise “Akarsu kenarında yağmurdan sonra tarlalarda, yollarda görülen küçük su birikintisi. 2. Bataklık, sazlık, büyük su birikintisi. 3. Akarsuyun denize döküldüğü yer. 4. Kaynak, menba, göze” anlamları verilmiştir (1993: 441). Türkçe Sözlük’te “*halk ağzında* 1. Küçük su birikintisi, gölcük. 2. Bataklık” şeklinde tanımlanmıştır (2011: 217). Tietze bu sözcük için Firdevsî-i Rûmî’nin Kutb-nâme adlı eserinden: “At geçemez, ovası, ırmağı var / At batır, katır çalır, *azmağı* var” cümlesini örnek olarak vermiştir (2002: 250).

1.2.5. Çeşitli Adlar (Somut ve Soyut)

Burada verilecek olanlar, yukarıdaki kategorilere dâhil edilemeyen soyut ve somut adlardır. Yani araç-gereç, yiyecek, giyecek, coğrafi oluşum kategorileri için uygun olmayanlardır. Örneğin -mAk ekinin, Orhon Türkçesi döneminde tespit edilen sadece bir tane örneği vardır. Bu örnek ise Kül Tigin Yazıtı'nda geçen *armakçı* (hilekâr, aldaticı) sözcüğüdür. Ar- (aldatmak, kandırmak) fiil tabanına eklenen -mAk ekiyle soyut ad olan *armak* (hile) türetilmiştir (Clauson 1972: 193). Aşağıdaki örnekte *armak* adı, aynı zamanda cümlede üçün edatıyla bağlanarak zarf görevinde kullanılmıştır:

tabgaç bodun tebligın kürlüğün üçün *armakçısın* üçün inili eçili kışürtükün üçün begli bodunlıg yoñaşurtukün üçün türük bodun illedük ilin içgını ıdmış **(KTY D6)**
 “Çin halkı hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldaticı olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine düşürdüğü için, beylerle halkı karşılıklı kışkırttığı için, Türk halkı kurduğu devletini elden çıkarıvermiş.”

Bayraktar, bu dönemde soyut ad yapma göreviyle kullanılan -mAk eki için, o dönemde isim-fiil ekinin henüz kullanılmadığı, bunun yerine başka bir ekin kullanıldığı kanısına varmaktadır (2018: 11).

Uygur Türkçesi döneminde *yük-* (yığmak) fiil köküne eklenen -mAk ekiyle türetilen *yükmek* (yığın) adı tespit edilmiştir. Yığın adı, soyut anlamda kullanılmıştır:

bedük buyanlıg *yükmekin* buyanlıg tirginig tözü tüketi kılmış, kızganmış bolurlar **(AY 155/11)** “Büyük iyilik yığımı ile iyilik toplamını, bütünüyle, (hiç) kalmamacasına yapmış, kazanmış olurlar.”

Aynı ad, Divânü Lügâti't-Türk'te *üğmek* şeklinde yazılmıştır. *Üg-* (yığmak, kümelemek) fiil tabanına gelen -mAk ekiyle türemiştir. Kaşgarlı Mahmut *üğmek* adını, yığın ve küpe anlamlarıyla vermiştir. Uygur Türkçesi döneminde görülen *ük-* (yığmak) köküne bakıldığında -k>-g ses değişmesinin olduğu görülmektedir (Clauson 1972: 108). -mAk ekinin aynı fiil köküne getirilmesiyle türetilen bu sözcük, iki anlam taşımaktadır:

üğmek: 1. Altından veya gümüştan demir halkası.

2. yığılmış olan her şey. **(DLT s. 50)**

Uygur Türkçesinde -mAk ekinin türettiği başka bir soyut ad olan *ukmak* (fikir, anlayış), uk- (anlamak) fiil tabanına gelen -mAk ekiyle türemiştir:

tanuklamakları *ukmakları* üze çin kirtü tüzülmekke tegmekleri üze (AY 137/11)
“Doğru kanıtlamaları ve anlayışları ile gerçek-doğru düzenlemeye ulaşmaları
ile...”

Orhon Türkçesi döneminde tespit edilen *armak* adının Uygur Türkçesi döneminde de örneği vardır:

tevlüg kürlüg ezüg *armak* bolgu ermez (AY 443³/11) “Aldatıcı ve hileci yalan
entrika olmaz.”

Gabain, -mAk ekinin Uygur Türkçesinde -mAk ekinin kalıcı ad işlevine öl- (ölmek) fiil kökünden türeyen *ölmek* (ölüm) ve tut- (tutmak) fiil kökünden türeyen *tutmak* (sap) adlarını örnek olarak vermiştir (1988: 53).

Divânü Lügâti’t-Türk’te tespit edilen bir diğer örnek ise ud- (uymak, tabi olmak) fiil köküne eklenen -mAk ekinin türettiği *udmak* (çırak) adıdır:

udmak tabi olan, çırak. (DLT 62/s. 48)

Divânü Lügâti’t-Türk’te tespit edilen başka bir örnek ise *kaşın-* fiil gövdesine gelen -mAk ekinin türettiği *kaşınmak* (kaşıntı) adıdır.

kaşınmak meniñ yinim emritti (DLT 135/s. 118) “Kaşıntı, benim vücudumu
kaşındırdı.”

Harezmi Türkçesi döneminde *irk-* (toplamak, bir araya getirmek) fiil köküne eklenen -mAk ekli ad-fiil *irkmek* (kalça eti) adını türetmiştir. Kalça sözcüğü Türkçe Sözlük’te “Gövdenin arka bölümünde, bacakların birleştiği yerle bel arasındaki şişkin bölge.” olarak tanımlanmıştır (2011: 1274). Kalça, etlerin bir araya gelerek toplanmasıyla şişkin hâle gelmiştir. Bu açıdan anlamsal yönden bir bağlantı kurmak mantıklı görünmektedir:

yan başı yâ teprendi *irkmek* eti öksürdi (ME 235/6-7) “Çevresinde hareketlenme
oldu ve kalçası titredi.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan bir metinde *başılmak* (çıban, yara) adı tespit edilmiştir. Baş (yara) ad köküne gelen ve isimden isim yapım eki olan -(I)k, başık-

(yaranın baş vermesi, yaralanmak) fiilini türetmiştir. Bu fiil gövdesine gelen -mAk eki, başıkmak (yara) adını türeterek kalıcı bir ad yapmıştır:

ya *başıkmağdan* sakınmak ya *başıkması* öğultmağdur **(EM P55b/4)** “Ya çıbanın baş vermesinden korunmak ya da baş vermiş olanı iyileştirmektir.”

Bu dönemde tespit edilen diğer örnek ise “ilmek (düğüm)” adıdır. İl- (el, kanca gibi şeylerle yakalamak, iliştmek) fiil köküne eklenen -mAk eki, ilmek adını türetmiştir (Clouston 1972: 125). Eski Anadolu Türkçesinde iyelik eki ve zamir n’iyle kullanımı vardır:

Çekeydi kıparayıldı *ilmegin* / İrişdürse tağa kemend *ilmegin* **(SN 4290)** “Dağa kementin ilmeğini ulaştırırsaydı dağın ilmeğini çekip kıparırdı.”

-mAk eki, de- fiil köküne eklenerek “demek” edatını oluşturmuştur (Ediskun 1999: 288). *Demek*, iki cümle veya cümle parçası arasında “yani, demek ki, öyle anlaşılıyor ki” anlamıyla açıklama bildiren bir bağlaç görevindedir (Korkmaz 2019: 761). *Demek*, cümlelerin herhangi bir ögesine dâhil olmak yerine bağlayıcı unsur olarak kullanılır:

Demek onun için yolun kıyından geçmesine ses çıkarmadı baban! **(YK 28)**

Demek bizimkinin suçu, bu adama kafadarlık etmek... **(YK 51)**

Demek bu kayaların kaldırılmasını siz de istiyorsunuz! **(YK 92)**

Demek verilmiş bir söz yok, ortada, öyle mi? **(YK 194)**

Demek ki yarın da eli kulağındadır. **(ED 80)**

...*demek ki* hiçbir zaman sulh ve aşayişe kavuşamayacağız. **(ED 310)**

1.2.6. Diğer Adlar

-mAk ekine dair yapılan araştırmada tespit edilen bazı örneklerde, bu ekin fiil kökü yerine isim köküne eklendiği görülmüştür. Burada tespit edilen örneklerin verilmek istenmesinin sebebi ise -mAk ekinin eklendiği adların mevcut sözlüklerde bulunabilmesi ve etimolojik açıdan açıklamasının yapılabilmesindedir. Dolayısıyla burada sadece, -mAk ekli adların sözlükteki tanımları ve bunlara dair sunulan görüşler aktarılacaktır.

Runik harfli bir metinde tespit edilen *köküzmek* adı kögüz (göğüs) adına -mAk ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Thomsen, metindeki askerî bağlamdan dolayı bu sözcüğü “göğüs zırhı” olarak tanımlamıştır. Erdal, köküzmek adının Uygur Türkçesinde “küçük çocukların giydiği bir şey” olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Erdal, bu sözcüğün etimolojik açıklamasının yapılabildiğini ve Eski Türkçe için uygun bir yapıda olduğunu aktarmıştır (1991: 110). Bu sözcükteki -mAk ekinin mevcut bir fiil köküne eklenmediği açıkça görülmektedir. Araştırmamızın konusu olan -mAk “matar, ad-fiil eki” köküzmek adına gelen -mAk ekiyle aynı fonksiyonda değildir:

taş ö[geke] bir *köküzmek* yarı[k: yarlıg] boltı (**İBRYM-Or. 8212/76 No.lu Yazma Parçası/C 6**) “Tay Öge’ye bir göğüs zırhı tahsis edildi.”

Karahanlı dönemine ait bazı örneklerde de aynı durum söz konusudur. Divânü Lügâti’t-Türk’te yer alan *içmek* (kuzu derisinden kürk) adının kökü için Clauson *iç* (dâhil, dış karşıtı) maddesine yönlendirmektedir (1972: 27). *İçlik* adının da kökü olan *iç* sözcüğüyle bağlantı kurulabileceğini söylemiştir. Aynı şekilde Marcel Erdal da bu sözcüğün *iç* isim kökünden türemiş olabileceğini belirtmiştir (1991: 110).

içmek: Kuzu derisinden kürk (**DLT 64/s. 50**)

er *içmeklendi* (**DLT 158/s. 137**) “Adam kuzu kürkü giydi.”

Divânü Lügâti’t-Türk’teki başka bir örnek ise “çocuk” anlamına gelen *çarmak* sözcüğüdür. Bu adla ilgili herhangi bir köken bilgisi mevcut değildir. Kaşgarlı Mahmut bu sözcüğü ikileme niteliğindeki *çar çarmak* (çoluk çocuk, çocuklar) biçiminde vermiştir. Çarmak adından önce gelen *çar* sözcüğü, sonra gelen -mAk ekli *çarmak* sözcüğünün kökünün *çar* olabileceği ihtimalini göstermektedir:

çar çarmak: çoluk çocuk. Art arda kullanılırlar. Çarmak şekli de vardır. (**DLT 236/s. 205**)

Divânü Lügâti’t-Türk’teki diğer ad ise *kek* (kötülük, kin, gizli nefret) adına eklenen -mAk ekiyle türetilmiş *kekme* adıdır. Erdal, bu sözcüğün kekmen olabileceğini belirtmiştir (1991: 110). Kaşgarlı Mahmut da bu adın kökünün kek olduğunu belirterek bunu “üzüntü, sıkıntı” anlamına gelen mihnet sözcüğüyle tanımlamıştır:

kekmek er: işlerin pişirdiği ve çekilen sıkıntıların katılaştırdığı adam. Aslı kek'tir; o da "mihnet"tir. (**DLT 241/ s. 209**)

2. BÖLÜM

-mAkIik EYLEMLİĞİ VE İŞLEVLERİ

-mAkIik eki, -mAk isim-fiil ekiyle -Iik isimden isim yapma ekinin birleşmesinden oluşmuştur. -Iik/-IUk ekinin genellikler adlardan ve sıfatlardan adlar türeten çok işlek ve kapsamlı bir ek olduğu bilinmektedir. Asıl işlevi ise eklendiği kelimeye “tahsis, bir şey için” anlamı veren adlar türetmektir. Diğer işlevlerinden biri ise ad ve sıfatlara gelerek onları genelleştiren yaygınlaştıran nitelikte “Analık, çocukluk” gibi soyut adlar türetmesidir (Korkmaz 2019: 135). Dil bilgisi kitaplarında -Iik ekinin -mAk ekinin işlevini pekiştirdiği görüşü yer almaktadır. Buna ek olarak eklendiği fiili daha çok isimleştirdiği ve soyutlaştırdığı da bir diğer görüştür. -mAk eki istisnasız bütün fiil köklerine eklenebiliyorsa -mAkIik eki de tüm fiil köklerine eklenebilir. Eklendiği fiilin hareket adını yapan -mAkIik ekinin Orhon ve Uygur Türkçesi dönemlerinde herhangi bir kullanımı yoktur. Uygur Türkçesi döneminde -mAk ekinin +IIg isimden sıfat yapma ekiyle birleştiği örnekler vardır:

alqu asağ *tusu kılmaqlıg* (alpın) erdemin uqmış kergek (MS 5/52) “Bütün *hizmet etme* kabiliyetini kavramak gerekir.”

tugmak *ölmeklig* tegzinçdin taşgaru tartıp üntüreyin (ABH 613/21-23) “Doğum-ölüm girdabından dışarıya çekip çıkartayım.”

-mAkIik eki ilk kez Karahanlı Türkçesi dönemi metinlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Tespit edilen örneklere bakıldığında bu ekin eklendiği fiile hareket özelliği kazandırdığını söylemek mümkündür. Bu işlevi düşünüldüğünde -mAk ekiyle aynı görevde kullanıldığı söylenebilir. Ancak bu ekin neden kullanılmaya başlandığı, -mAk ekinin ihtiyacı tam olarak karşılamadığı sebebiyle mi türetildiği net değildir. İki ek de kullanıldığı cümlede hareket işlevi kazanabilir. Yalın veya çeşitli ekler alarak cümlede herhangi bir öge görevinde kullanılabilir.

-mAkllk eki Türkiye Türkçesi dönemine kadar yazılan eserlerde neredeyse -mAk eki kadar sıklıkla kullanılmıştır. Ahmet Midhat Efendi'nin 1870 yılında yayımlanan “Felsefe-i Zenân”⁴ adlı hikâyesinde -mAkllk ekinin hâlâ kullanıldığı görülmektedir:

“Bundan benim *ölmekliğim* lâzım gelmez ya.”⁵

“...böyle araba gönderip de konağına *celb ettirmekliğin* vechi bilinemediğinden...”

“Gece orada *kalmaklığım için* icbâr eylediler.”

Nahit Sırrı Örik'in Hayat Mecmuası'nda 1928 yılında yayımlanan “Roman, Büyük Hikâye ve Hikâye Hakkında Birkaç Mülâhaza”⁶ başlıklı yazısında sadece bir kere -mAkllk ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir:

son sahifeyi çevirmeden kitabı elimizden *atamamaklığımız* sırf bundan olmuşsa, bu roman sadece bu eğlence veya macera kitabıdır.⁷ (RT 22)

Zeynep Korkmaz'ın Türkiye Türkçesinde -mAkllk ekinin ne durumda olduğuna dair aktardığı bilgiler ve tespitler şu şekildedir:

“-mAk'lı ad-fiil tek tük yapım ekleri de almıştır. -lik eki ile genişletilen -mAk'lı ad-fiil, bilmeklik, görmeklik, tanımaklık vb. örneklerde görüldüğü gibi, hareket bildirme özelliğinden sıyrılarak soyut bir ada dönüşmüştür. -mAkllk ekinin kullanılışı Eski Anadolu Türkçesinde canlı ve yaygın olduğu hâlde, günümüzde Türkiye Türkçesinde canlılığını yitirmiştir (2019: 759).”

⁴ Bu eserle ilgili daha fazla bilgi için bk. Handan İnci (1998). Ahmet Midhat Felsefe-i Zenân, İstanbul: Arma Yayınları.

⁵ Ahmet Midhat'ın “Felsefe-i Zenân” hikâyesinden alıntılanan bu örnek ve diğerleri, metnin tamamı taranmadığı için taranan eserlere ve Kısaltmalar'a dâhil edilmemiştir.

⁶ Nâhid Sırrı Örik (1928). “Roman, Büyük Hikâye ve Hikâye Hakkında Birkaç Mülâhaza”, Hayat Mecmuası, c. IV, s. 77

⁷ Bu örnek, Halis Ahmet Özer'in “Roman Tenkidleri” başlıklı yüksek lisans tezinden, yazının günümüz Türkçesine aktarılmış hâliyle alıntılanmış ve tam künye kaynakçada belirtilmiştir. Mecmua'nın Arap harfleriyle yazılmış ve günümüz Türkçesine aktarılmamış hâli için bk. http://isamveri.org/pdfosm/D00578/1928_78/1928_78_SIRRIN.pdf

Korkmaz bu görüşlerinden sonra “kalıntı” olarak nitelendirdiği birkaç örnek vermiştir:

“-Tötonya salonu için bir yazı yazmışsınız. Harbiye Nazırı bir zabitten böyle bahsedişinize çok kızdı; sizi *takip etmekliğimi* söyledi.”⁸

“Siyasal dengemiz alt üst olur; terazinin dili bizimle eğlenir gibi düşmana doğru alabanda eder; sözgelimi, bir yirmi beş dirhemliğin konulmasına *engel olmaklığımızın* başarısı ile öğünürüz.”⁹

Korkmaz’ın verdiği bu örnekler, Ahmet Rasim’in ilk basımı 1924 yılında yapılan *Gülüp Ağladıklarım* ve Falih Rıfkı Atay’ın ilk basımı 1932 yılında yapılan *Zeytindağı* adlı kitaplarındandır. Buradan da anlaşıldığı üzere Türkiye Türkçesinin başlangıç dönemlerinde kaleme alınan eserlerde -mAkllk eki hâlâ kullanılmaktadır. İbrahim Necmi 1929 basımlı gramer kitabında -mAkllk ekinin o dönemdeki eserlerde artık pek kullanılmadığı bilgisini vermiştir (1930: 53). Tahsin Banguoğlu 1940 basımlı gramer kitabında -mAkllk ekinin artık yazı dilinde işlekliliğini kaybettiğini belirtmiştir (2015: 270). Peters Ludwig 1947 tarihinde yayımladığı gramer kitabında -mAkllk ekinin artık o dönemde kullanımının zayıfladığını ve neredeyse hiç kullanılmadığını belirtmiştir (1947: 95). Bu bilgilerden hareketle -mAkllk ekinin 1950’lere doğru artık unutulduğunu, dildeki işlevini kaybettiğini söylemek mümkündür.

Bu bölümde taranan metinlerden hareketle -mAkllk ekinin aldığı ekler, cümledeki görevleri ve işlevselliği değerlendirilecektir. Bu ek, Orhon ve Uygur Türkçesi dönemlerinde kullanılmaya başlanmadığı için örnek tespiti yapılamamıştır. Türkiye Türkçesinde -mAkllk ekine dair eldeki bilgilerin ve örneklerin kısıtlı olmasından dolayı burada genel bir değerlendirme yapılmıştır. Aşağıdaki başlıklarda Orhon ve Uygur Türkçesi gibi Türkiye Türkçesi de değerlendirmeye alınmayacaktır.

⁸ Zeynep Korkmaz’ın verdiği bu örneğin alıntılıandığı kitap için bk. Falih Rıfkı Atay (1970). *Zeytindağı*, İstanbul: Gün Matbaası. s. 20

⁹ Zeynep Korkmaz’ın verdiği bu örneğin alıntılıandığı kitap için bk. Ahmet Rasim (1978). *Gülüp Ağladıklarım*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. s.119

2.1. HAREKET İŞLEVİNDE KULLANILIŞI

Taranan metinlerde -mAkllık ekinin eklendiği fiile hareket işlevi kazandırdığı örnekler tespit edilmiştir. Bu ekin kullanılması, -mAk ekinin metinlerde kullanım oranından daha düşüktür. Ancak buna rağmen Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren yazılan eserlerde -mAkllık ekine rastlamak mümkündür. Bazen aynı cümlede hem -mAk ekinin hem de -mAkllık ekinin eklendiği iki ayrı fiil bile bulunmaktadır. -mAk eki hem kalıcı ad yapan hem de fiillerden hareket ismi yapan bir ektir. -mAkllık eki de aynı şekilde bu işlevlere sahiptir. Gramer kitaplarında -mAkllık ekinin sözcüğü daha çok adlaştırdığı hatta soyutlaştırdığı bilgisi verilmiştir. -mAkllık eki de daha çok, fiile hareket özelliği kazandırma işleviyle kullanılmıştır. Bu ek de istisnasız bütün fiil köklerine gelerek fiil ismi yapabilir. Bu fiil isimleri ise bulunduğu cümlede özne, yüklem, nesne, tümleç ve zarf görevlerinde kullanılabilir.

2.1.1. Yüklem Görevinde Kullanılışı

-mAkllık eki kullanıldığı cümlede yüklem görevinde kullanılabilir. İşleklik sırasına göre en fazla “turur-durur/-DUr bildirme eki” ile kullanılmıştır. Diğerleri sıralı şekilde “Yalın hâlde, -mAkllık kerek/gerek yapısı ve -mAkllıkda eki”dir. -mAkllık ekinin cümlede yüklem görevinde kullanılmasını sağlayan ekler ve yapılar, -mAk ekine göre daha azdır. -mAkllık ekinin yüklem görevindeyken beraber işlediği ekler ve yapılar -mAk ekinde de mevcuttur. Ancak -mAk ekine gelen ekler ve yapılardan bazıları -mAkllık ekinde yoktur. Bu açıdan bakıldığında -mAk eki, yüklem görevindeyken -mAkllık ekinin beraber işleyemediği eklerle kullanılmaktadır. -mAk ekinin eklerle işleklik sahası daha genişken -mAkllık ekinin dardır.

2.1.1.1. Turur-Durur/-DUr Bildirme Ekiyle Kullanılışı

-mAkllık eki yüklem görevindeyken en fazla turur-durur/-DUr bildirme ekleriyle işlemiştir. Kıpçak Türkçesi döneminde kendisinden önce gelen adla birleşen -mAkllık ekli hareket adı *turur* bildirme ekiyle birleşerek yüklem görevinde kullanılmıştır. Aşağıdaki iki örnekte de -mAkllık eki ol- yardımcı fiiline gelmiştir. İlk örnekte “somut” bir hareketi temsil ederken ikinci de “soyut” bir kavram vardır:

Fārisliğin aşı at üzere *şābit bolmaqlık turur* (MG 6b/3) “Biniciliğin aşı at üzerinde sabit durmaktır.”

Bildirme eki bir örnekte *durur* biçimiyle yazılıdır:

Ḳāḍīlik idmege yaramaḳuḡ şartlarından birisi daḡı *bālīg olmaqlık durur* (KF 108a/37) “Kadılık yapmanın şartlarından birisi de erginliğe erişmiş olmaktır.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde bildirme ekini alan -mAklık ekli hareket adı, aşağıdaki cümlelerde yüklem görevinde kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesindeki ekleşme sürecini tamamlamayan (turur ve durur) bu ek, Eski Anadolu Türkçesi döneminde günümüzdeki hâli gibi -DUr biçimiyle kullanılmıştır. Aşağıdaki örneklerde ol- fiiline eklenerek kullanılmıştır.

Süciyile birle çoḡ olur ḡayāl / Ki *olmaḡlıḡıdur* cihānda muḡāl (SN 2236) “İçkiyle beraber hayal çok olur; dünyada olması imkânsız olan şeyin içki içtikten sonra gerçekleşme durumu olabilir.”

Şu nesne ki *olmaḡlıḡıdur* muḡāl (SN 4348/1) “Şu şeyin imkânsız olmasıdır.”

Bir örnekte ise bil- ve işle- fiilleriyle olan kullanımı vardır:

tıp iki baḡşdur birisi *bilmeklikdür* birisi *işlemeklikdür* (TM 5a/5-6) “Tıp (hekimlik) iki bölümdür birisi bilmektir birisi uygulamaktır.”

Kendisinden önce gelen adla birleşen -mAklık ekli hareket adı, birleşik ad biçiminde kullanılmıştır. Bu birleşik ad, bildirme durumu ekini alarak yüklem görevinde kullanılmıştır. Bu cümlede de kast edilen anlamda soyut bir durum vardır:

ol kelime-i tevḡidden dillerin *ıraḡ tutmaqlıkdur* (MR N35b/1-2) “Dili kelime-i tevhidden uzak tutmaktır.”

-mAklık eki alan hareket adı kendisinden sonra gelen bildirme durumu ekli adla birleşerek isim cümlesinin yüklemi olmuştur:

bu yaş aḡaḡa *ötmeklik yaşıdur* (TM 22a/6) “Bu yaş aḡaḡı geçme yaşıdır.”

Osmanlı Türkçesi döneminde -mAklık ekli hareket adı, bildirme durumu ekini alarak cümlede yüklem görevinde kullanılmıştır. Yüklemdeki -mA olumsuzluk eki cümleyi

yapıca olumsuz, anlamca olumlu bir hâle getirmiştir. Bu cümlenin yüklemi devrik kullanılmıştır:

Hâtırından *çıkılmamlıktır* merâm u maksadı (MD 30/7) “Onun isteği ve amacı, gönlünden çıkmamaktır.”

2.1.1.2. Yalın (Eksiz) Hâlde Kullanılışı

Karahanlı Türkçesi döneminde -mAkIIk eki alan fiil, kendisinden önce gelen adla birleşerek yüklem görevinde kullanılmıştır. Bu birleşik adlı yüklem yalın hâlde kullanılmıştır. İki beyitte de-mAkIIk eki ver- fiiline eklenmiştir. Burada kullanılan “baş vermek, can vermek” yüklemelerindeki ver- fiili asıl anlamını yansıtmamaktadır. Söz konusu fiil baş ve can adlarıyla birleştiğinde “ölmek” anlamında kullanılmıştır:

‘Âşıklıknı âsân işi *baş bermeklik* / Mansûr-sıfat özdin keçip *cân bermeklik* (DH 108/1-2) “Âşıklığın kolay işi baş vermektir. Mansûr gibi kendinden geçip can vermektir.”

Aşağıdaki örnekte yüklem görevindeki fiile gelen -mAkIIk eki, “toprak olmak” gibi soyut bir anlamı işaret etmiştir:

"Mûtû kable en temûtû" *hâk bolmaklık* (DH 108/3) “Mûtû kable en temûtû toprak olmaktır.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde -mAkIIk ekli hareket adı, aşağıdaki örnekte yalın hâlde kullanılarak cümlenin yüklemi olmuştur. Cümlenin devamında art arda sıralanan -mAk ekli ad-fiiller dikkati çekmektedir. Sadece bir fiilde -mAkIIk eki varken diğerlerinde -mAk eki kullanılmıştır:

birisi *görmeklik* birisi *işitmek* birisi *dadmağ* birisi *yıyılamağ* birisi *çarvamağ* (TM 19a/11) “Birisi görmek, birisi işitmek, birisi tatmak, birisi koklamak, birisi kavramaktır.”

2.1.1.3. -mAkllk Kerek/Gerek

Kıpçak Türkçesi döneminde -mAkllk ekli hareket adı kendisinden sonra gelen *kerek* sözü ile birleşerek yüklem olmuştur. “Dikmek” fiili esas anlamının dışında kullanılmıştır:

vekīl *dikmeklik kerek* (KF 2a/26) “Vekil tayin etmek gerek.”

-mAkllk kerek kalıbı Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde -mAkllk gerek biçimiyle kullanılarak cümlenin yüklemi olmuştur:

Zevk itmeklik gerek cevlan idüp (İ 2561/2) “(Her yeri) dolaşıp zevk almak gerekir.”

Bir örnekte ise -mAkllk gerek kalıbı, bildirme ekiyle kullanılmıştır:

ışbu tıbbı *bilmeklik gereklüdür* (TM 5a/1-2) “Bu tıbbı bilmek gereklidir.”

2.1.1.4. -mAkllkdA

Kıpçak Türkçesi döneminde tespit edilen bu ek, -mAktA ekiyle aynı işlevde kullanılmıştır. Şimdi gerçekleşen bir olay yerine geniş bir zaman dilimini işaret etmektedir. -mAkllkdA eki bilindiği üzere -Dİr bildirme ekini karşılamaktadır. Buradaki örnekte -mAkllkdA ekinin üzerine -dUr bildirme eki gelmiştir. Ekin işlevini vurgulamak ve pekiştirmek amaçlı kullanıldığı görülmektedir:

anıñ tarīkalarını *beyān itmekligdedür* (ŞM 3a/6) “Onun tarikalarını açıklamaktır.”

Eski Anadolu Türkçesinde de önceki dönemde olduğu gibi -mAkllkdA ekinin üzerine -dUr bildirme eki gelerek anlam pekiştirilmiştir:

toğuzuncı edeb *kaçmaqlıkdadur* (MR N208a/4) “Dokuzuncu davranış kaçmaktır.”

2.1.2. Özne Görevinde Kullanılışı

-mAkllk eki cümlede yalın şekilde ya da çeşitli ekler veya adlarla birleşerek özne görevinde kullanılabilir. Burada en işlek olan grupta “yalın hâlde” kullanılışı vardır. Daha

sonra sırasıyla “iyelik ve ilgi durumu eki” gelmektedir. -mAk ekinin beraber kullanıldığı “çokluk ve olumsuzluk” eklerini, -mAkllk eki özne görevindeyken tespit edilen örneklerde almamıştır. -mAk ekinin özne görevindeyken aldığı ekler -mAkllk ekine göre çeşitlilik barındırmıştır.

2.1.2.1. Yalın (Eksiz) Hâlde Kullanılışı

-mAkllk ekli hareket adının cümlede özne görevinde kullanıldığı örneklerde genellikle ek almadığı tespit edilmiştir. Eksiz haldeki -mAkllk ekli hareket adı, çoğunlukla özne görevinde kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi döneminde -mAkllk ekli hareket adı yalın halde kullanılarak isim cümlesinin öznesi olmuştur:

ayıtmaklık erkek turur ay ilig / cevabı tişi ol yetürse bilig (**KB 979**) “Ey hükümdar, iyice düşünürsen sormak erkektir; cevap vermek de dişidir.”

Yıglamaklık âsân emes bağıri kanı (**DH 133/26-2**) “Ağlamak kolay değil, bağıri hani?”

Kendisinden önce gelen adla birleşen -mAkllk ekli hareket adı aşağıdaki örneklerde de özne görevindedir:

Tağrıdın hem *yarlıkamaklık* yağısırağ (**KRT 25-21b/3**) “Tanrı’dan gelen bağışlanma daha iyidir.”

Ey dostlarım, *şeyh bolmaklık* asân bolmas (**DH 169/5-3**) “Ey dostlarım, şeyh olmak kolay değildir.”

Harezmi Türkçesi döneminde kendisinden önce gelen adlarla birleşen -mAkllk ekli hareket adı, uzun bir özne grubu oluşturmuştur:

yérinçe şerî‘ atnıñ aḥkāmıların / *kétürmeklik* islām érür bil (**MM 3a/24**) “İyi bil ki dinin hükümlerini gerektiği gibi yerine getirmek İslam’dır.”

Kıl- yardımcı fiiline eklenen -mAkllk eki, kendisinden önce gelen adla birleşerek cümlenin öznesi olmuştur:

Butқа *secde kılmaklık* kâfirlik turur (**NF 366/15**) “Putu secde etmek kafirliktir.”

Meger ‘Arafāt *vukūf kılmaklık* ol yazuklarını kèterür (NF 275/11) “Arafat’ta bir şeyler öğrenmek günahlarını giderir.”

Kıpçak Türkçesi döneminde ise yardımcı fiile gelen -mAkIik ekli hareket adı, aşağıdaki isim cümlelerinde özne görevindedir:

yassı olmaklık yahşırağ durur (BV 40v/4) “Yassı olması daha iyidir.”

da ‘*vī idmeklik* şahih degüldür (KF 2a/43) “Dava etmek doğru değildir.”

bes cevāb virmeklik vācibdur (KF 4a/39) “Cevap vermek vaciptir.”

danuğ durkuzmaklık da ‘*vī idici* kişinüj üstinedür (KF 4b/44) “Tanık tutmak dava eden kişinin görevidir.”

el kesmeklik hālīs kul haqqıdur (KF 6a/13) “El kesmek doğrudan kul hakkıdır.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde örneklerin çoğaldığı görülmüştür. Ek almadan kullanılan -mAkIik ekli hareket adı özne görevinde kullanılmıştır.

‘*Āşıkı ma* ‘*şükından ayırmaklık* fāl degül (YED 163/3-2) “Aşığı sevgilisinden ayırmak uğurlu değildir.”

Söylemeklik harcıı gönüllerün pāsıdur (YED 29/2) “Söylemenin lâıyğı gönüllerin gamıdır.”

Ölmeklik dirlik ola ölümsüz dirlik bula (YED 261/2-1) “Ölmek hayat olsun, ölümsüz kişi hayat bulsun.”

her yirüj kıblesin *bilmeklik* müşkildür (M 11a/2) “Her yerin kıblesini bilmek zordur.”

pes bunda dahı çokırağ *ağlamaklık* vācibdür (MR N10a/2-3) “Bunda da çok ağlamak vaciptir.”

ammā *kesmeklik* böyle vārid oldı (MR N211a/19-20) “Ama kesmek böyle meydana geldi.”

ol *büyümeklik* tā kırk yıla degindür (TM 18b/4) “Büyüme ta kırk yıla kadardır.”

anı *bilmeklik* düşvārdur (TM 23b/7-8) “Onu bilmek zordur.”

ol zindāna *girmeklik* baña sevgülürekdür (**KET Ş250b/11**) “O zindana girmek benim için daha değerlidir.”

Bu yirde eglenüp *kalmaçlık* olmaz / Bu şeydādan *haber almaçlık* olmaz (**I 1281**)
“Bir yerde bekleyip durmak olmaz. Bu divaneden haber almak olmaz.”

Ecel yirinde *durmaçlık* hařādur / Każa yirini *şormaçlık* hařādur (**I 2591**) “Ecel yerinde beklemek yanlıştır. Kaza yerini sormak yanlıştır.”

‘İlm okımak *bilmeklik* kendözini bilmekdür (**YED 248/5-1**) “Bilim okumak ve bilmek insanın kendisini bilmesidir.”

‘İlmi böyle *okımaklık* yol-durur (**G 2803/2**) “Bilgiyi böyle okumak yoldur.”

añlatmaçlık mümkün olmaya (**M 7b/10**) “Anlatmak mümkün olmasın.”

ol vaçt zelzele ve *yere geçmeklik* çok ola (**KET Ş22b/4-5**) “O zaman deprem ve yerle bir olmak çok olur.”

Bazı örneklerde -mAk ekli ad-fiilden hemen sonra -mAkIIk ekli hareket adının gelmesi dikkati çekmektedir. Aynı işlevde kullanılan bu ekler, cümle içinde birleşerek özne grubu oluşturmuştur:

‘İlm okımak *bilmeklik* kendözini bilmekdür (**YED 248/5-1**) “İlim okumak ve bilmek insanın kendisini bilmesidir.”

huşbe okınurken yimek içmek *söylemeklik* harāmdur (**M 19a/4**) “Hutbe okunurken yeme, içme ve konuşma haramdır.”

Yardımcı fiile gelen -mAkIIk eki, kendisinden önce gelen adla birleşmiştir. Bu birleşik adlar, aşağıdaki cümlelerde özne görevinde kullanılmıştır:

Rehber olmaçlık bu yolda işidür (**MT 1537/2**) “Bu yolda rehber olmak onun işidir.”

Delüye *pend kılmaçlık* ne aşşı (**I 1183/2**) “Deliye öğüt vermek ne kolaydır.”

kañih dilemeklik hikmete lāyık degüldür (**M 4b/28**) “Çirkin, kötü istekte bulunmak gerçeğe layık değildir.”

pes bu ikisi *berāber olmaḳlık* muḫāldür (MR N15b/14) “Bu ikisinin beraber olması olanaksızdır.”

Terbiyet itmeklik anı cehl ola (İ 385/2) “Onu terbiye etmek cahillik olur.”

Osmanlı Türkçesinde ise -mAklık ekli hareket adı kendisinden önce gelen adla birleşerek isim cümlesinin öznesi olmuştur:

A^ç zam-ı şâniñ *bilinmeklik* muḫâl (SD 2/9-1) “Ululuğunu bilmek imkansızdır.”

Kadrin sana *bilmeklik* onun emr-i ehemdir (MD 4/1) “Kıymetini bilmek (sana) onun çok önemli bir emridir.”

-mAklık eki bazı cümlelerde yardımcı fiile eklenerek kendisinden önce gelen adla birleşmiştir. Bu birleşik ad, aşağıdaki cümlelerde özne görevindedir:

Ey habîbim ‘*ârif olmaklık* ne mümkündür bana (ND 381/5-1) “Ey habibim! Arif olmak bana ne mümkündür.”

Bâde-i sevdâya *cân virmeklik* ‘âdetdir bize (ND 574/7-2) “Aşk şarabına can vermek bize âdettir.”

2.1.2.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı

Karahanlı Türkçesi döneminden alınan aşağıdaki örneklerde üçüncü tekil kişi iyelik ekini alan -mAklık ekli hareket adı, isim cümlesinde özne görevindedir:

hüner birle devlet *birikmekliki* / bulunmaz kamuğ kızda ol kızrağ ol (AH 443) “Hüner ile talihin bir araya gelmesi bulunmaz nevâdirden daha nadirdir.”

Emgeksizin *yetmekligi* ermes âsân (DH 131/6-1) “Sabırsızın ulaşması kolay değildir.”

Harezmi Türkçesi döneminden bir örnekte de üçüncü tekil kişi iyelik eki alan -mAklık ekli hareket adı, özne görevinde kullanılmıştır:

Ey Cebrâ‘îl meniñ tilekimge anıñ *bilmekligi* yeter (RKE 42r/6) “Ey Cebrail! Benim dileğimin gerçekleşmesi için onun bilmesi yeter.”

Eski Anadolu Türkçesinde -mAkllık ekli hareket adının iyelik ekli hâli, cümlenin öznesi olarak kullanılmıştır. Diğer dönemlere göre burada örnek sayısı daha fazladır. Aşağıdaki örneklerde birinci tekil kişi iyelik eki alan -mAkllık ekli hareket adları cümlede özne görevindedir:

Ne oturmağum var ne *yatmağlğum* / Muḥāl ola anı *unutmağlğum* (SN 4982) “Ne oturamım ne de yatasım var; onu unutmam imkânsız bir şeydir.”

ol *bakmağlğum* benüm gönlümi andan çeke andan alasin (KET Ş274a/1) “O bakmam benim gönlümü ondan çeksın ve alsın.”

Bazı cümlelerde ise -mAkllık ekli hareket adı, ikinci tekil kişi iyelik ekini alarak cümlenin öznesi olmuştur:

Senün ben *dimeklğün* ma^ç nıde usül degül (YED 163/1-1) “Senin -ben- demen anlamda esas değildir.”

kim hiç *görü çıkmakğıun* ma^ç lüm oldı mı (MR N74b/7-8) “Hiç geri çıkmam malum oldu mu?”

dın emrinde *kayurmağlğun* az ola (MR N60b/5) “Din emrinde birini diğerinden üstün tutmam az olsun.”

-mAkllık ekli hareket adının üçüncü tekil kişi iyelik ekini alarak özne görevinde kullanıldığı örnekler daha çoktur:

pes bu namāza şürü^ç kılmak *dürüst olmağlğı* ābdestiledür (MR N249a/16-17) “Bu namaza başlamanın doğru olması abdest iledir.”

birez *yemekligi* birez *uyumağlğı* bir dünyā rāḥatın az *görmekligi* ve rivāyet olındı (MR N104a/15-16) “(Onun) biraz yemesi, biraz uyuması, dünya rahatını az görmesi rivayet olundu.”

gözün *görmekligi* bununıladur (TM 11a/1) “Gözün görmesi bununla olur.”

anuñ *turmağlğı* altı aya degin olur (TM 60b/2-3) “Onun durması altı aya kadardır.”

sevinmekligi ve sürürü tamām olaydı (KET Ş270b/13-14) “Sevinmesi ve mutluluğu tamam olurdu.”

ağzından *kışğurmaıklığı* āvāzı gey heybetlüyidi (KET Ş360b/7) “Ağzından çıkan haykırma sesi çok heybetliydi.”

anuñ *yemekligi* çoğalur (KET Ş91a/2-3) “Onun yemesi çoğalur.”

-mAkIk ekli hareket adları aşağıdaki örneklerde “ve” bağlacıyla birleşerek cümlenin öznesi olmuştur:

nite-kim *donmaıklığı* ve *erimekligi* yavuz nişāndur (TM 31a/3) “Nitekim donması ve erimesi kötü bir işarettir.”

bu üzümün *artmaıklığı* ve hāşıla *gelmekligi* ol şu kuvvetiyledür (MR N133a/10-11) “Üzümün artması ve ekin olması suyun kuvvetiyledir.”

Osmanlı Türkçesi döneminden alınan aşağıdaki örnekte ise birinci tekil kişi iyelik ekini alan -mAkIk ekli hareket adı özne görevindedir:

Benim bu *ser-bülend olmaıklığım* ol hāk-i pādandır (ND 204/1-1) “Benim yüce olmam bastığım topraktandır.”

2.1.2.3. İlgi Durumu Ekiyle Kullanılışı

Kıpçak Türkçesi dönemindeki bir örnekte ilgi durumu eki alan -mAkIk ekli hareket adı kendisinden sonra gelen adla birleşerek isim cümlesinin öznesi olmuştur. Buradaki cümlenin öznesi isim tamlamasından oluşmaktadır. -mAkIk ekli hareket adı, isim tamlamasının tamlayanıdır:

Habslemeklikniñ yahşısı ol turur (MG 103b/2) “Tutmanın güzeli odur.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ilgi durumu eki alan -mAkIk ekli hareket adlarının örnekleri artmıştır. Aşağıdaki örnekte isim tamlamasının tamlayanı olan -mAkIk ekli hareket adı cümlenin öznesidir:

bundan *şakınmaıklığıñ* ‘ilācı şoldur (MR N65a/6) “Bundan korunmanın ilacı şudur.”

Bazı örneklerdeki tamlamalarda tamlayan ve tamlananın arasına bağlaç ve cümlenin yüklemi girmiştir. Tamlayan durumundaki -mAkllık ekli hareket adı cümlenin öznesi durumundadır:

Dünyaya *girmekligün* pes ‘ aybı yok (G 7235/1) “Dünyaya gelmenin ayıbı yok.”

Dürişmekligün yok ziyānı hele (SN 5585/2) “Hâsılı çabalamanın zararı yok.”

Ki *hacc itmekligün* çokdur şevābı (EMS 162/1) “Hac etmenin sevabı çoktur.”

2.1.3. Nesne Görevinde Kullanılışı

-mAkllık ekli hareket adının cümlede nesne görevinde olduğunda en fazla “belirtme eki” ile kullanılmıştır. Daha sonra ise iyelik ekleriyle işlediği tespit edilmiştir.

2.1.3.1. Belirtme Durumu Ekiyle Kullanılışı

-mAkllık ekli hareket adı cümlenin nesnesi durumundayken en çok belirtme durumu ekiyle işlemiştir. Karahanlı Türkçesi dönemindeki bir örnekte belirtme durumu eki alan -mAkllık ekli hareket adı, cümlenin nesnesi olmuştur.

Kabul kıldı ışk otığa *küymeğlikni* (DH 120/5-2) “Aşk ateşinde yanmayı kabul etti.”

Harezmi Türkçesi döneminde iyelik eki ve zamir n’sinden sonra belirtme durumu eki alan -mAkllık ekli hareket adı, kendisinden önce gelen adla birleşerek nesne görevinde kullanılmıştır:

nërseniñ *açılmağ-lıkını* yaldurdı (ME 218/2-3) “Şeylerin açılmasını alevlendirdi.”

Eski Anadolu Türkçesi dönemine gelince örneklerin çoğaldığı tespit edilmiştir. Belirtme durumu eki alan -mAkllık ekli hareket adı, cümlede nesne görevinde kullanılmıştır:

Ammā anı *öldürmekligi* dañı harām kıldum, anı *yimekligi* dañı harām kıldum (CKE 20b/7-8) “Ama onu öldürmeyi de haram kıldım, onu yemeyi de haram kıldım.”

Süheyl'i gözetmekliği iş ide (SN 1539/2) "Süheyl'i gözetlemeyi iş edinsin."

Yüze yüz *țuruřmağlığı* isterem (SN 2736/1) "Yüz yüze savaşmayı istiyorum."

Ėo gitsün *utanmağlığı* bir yağa (SN 4264/2) "Utanmayı bir kenara bırak gitsin."

Ėağılmağlığı aradan götürün (SN 5571/2) "Dağılmayı ortadan kaldırın!"

şıfat-ı buğuldan *şakınmağlığı* buyurur (MR N150b/15-16) "Cimrilikten kaçınmayı emreder."

ölüm aņmağlığı dā'im edeler (KET ř292a/1) "Ölümü anmayı sürdürsünler."

ammā Allāha ve resūlına *'āřī olmağlığı* dağı kerih görürüz (KET ř315b/5-6) "Ama Allah'a ve Resul'üne karşı asi olmayı da çirkin görürüz."

ol nehy olınan ağaçdan *yemekliği* gönüllerine tezyīn edüp gökçek gösterdi (KET ř75b/4-6) "O yasaklanan ağaçtan yemeyi gönüllerine süsleyip hoş gösterdi."

Osmanlı Türkçesi döneminde -mAkllık ekli hareket adı belirtme durumu ekini alarak cümlede nesne görevinde kullanılmıştır:

Bu fenā evden göçüp Ėazretiņe *varmağlığı* / Ol Ėabībiņ Ėurmetiyçün kıl bize āsān meded (SD 21/8) "Bu kötü evden taşınıp efendisine varmayı, o sevgilinin Ėurmeti için bize kolay kıl, medet et."

2.1.3.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı

Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde üçüncü tekil kişi iyelik eki alan -mAkllık ekli hareket adı, kendisinden önce gelen adla birleşerek cümlede nesne görevinde kullanılmıştır:

Eger ' arabī aț üzere řābit bolmasa anığ *minmekliği* tağı řābit ve sağığ bolmağay (MG 6b/6) "Eğer Arap atı üzerinde sabit olmasa onun binmesi de sabit ve doğru olmaz."

Bu kitāb bir kişi bir kişi birle *da 'vī idmekliği* bildürmek içündür. (KF 1a/1) "Bu kitap, bir kişinin bir kişiyi dava etmesini bildirmek içindir."

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde -mAkllık ekinin iyelik ekleriyle kullanımına örnekler vardır. Aşağıdaki cümlede -mAkllık ekli hareket adı birinci tekil kişi iyelik ekini alarak cümlenin nesnesi olmuştur:

ya' nī *kaķımaķlıgum* yutdum (MR N173a/19-20) “Yani sinirliliğimi yok ettim.”

Başka bir örnekte ise birinci tekil kişi iyelik ekinin üstüne belirtme durumu ekini almıştır:

yāhūd *okımaķlıgumu* azaltdum (KET Ş56b/11) “Veya okumamı azalttım.”

İkinci tekil kişi iyelik eki ve belirtme durumu eki alan -mAkllık ekli hareket adı, cümlenin nesnesidir:

Ser-nigün *düşmekligüni* eyle yād (İ 4859/2) “Baş aşağı düşmeni hatırla.”

-mAkllık ekli hareket adı, üçüncü tekil kişi iyelik eki ve belirtme durumu ekini alarak nesne görevinde kullanılmıştır:

ķaranulıķ anuñ *görmekligini* def^c eylemez (MR N97b/8) “Karanlık, onun görmesini savmaz.”

Bazı örneklerde ise -mAkllık ekli hareket adı, üçüncü tekil kişi iyelik eki ve zamir n'si almış hâliyle kullanılmıştır. Bunların üzerine gelecek olan belirtme durumu eki düşmüştür:

gözünüñ *görmekligin* gey iti kılduķ (KET Ş48b/10) “Gözünün görmesini çok keskinleştirdik.”

Taırıdan ümmetünüñ *yarlıganmaķlıgın* dilerler (SK 5b/8) “Tanrı'dan ümmetinin günahlarını bağışlamasını isterler.”

bu rūḥuñ *ķabz olmaķlıgın* diledüñ (KET Ş114b/2) “Bu ruhun canını almayı diledin.”

ayva *ķan gelmekligin* men^c eder (MŞ M54b/14) “Ayva, kan gelmesini durdurur.”

2.1.4. Dolaylı Tümleç Görevinde Kullanılışı

-mAkllık ekli hareket adı cümlede dolaylı tümleç görevindeyken en çok yönelme durumu ekiyle kullanılmıştır. İkinci olarak da ayrılma durumu ekiyle kullanılmıştır. Ancak -mAkllık ekinin bulunma durumu ekiyle kullanılıp dolaylı tümleç olduğu örnekler tespit edilememiştir.

2.1.4.1. Yönelme Durumu Ekiyle Kullanılışı

Dolaylı Tümleç görevindeki -mAkllık ekli hareket adı en çok yönelme durumu ekiyle kullanılmıştır. Harezmi Türkçesindeki örneklerde yönelme durumu eki alan -mAkllık ekli hareket adı, aşağıdaki cümlelerde dolaylı tümleç görevindedir:

Ni *koymaklıkka* köñli rāzı bolur (KHŞ 571/1) “Ne koymaya gönlü razı olur.”

Rebbümke *tā‘at kılmaklıgka* māni‘ bolmasun (NF 400/7-8) “Allah’a ibadet etmeye engel olmasın.”

Kıpçak Türkçesi dönemindeki örneklerde yönelme durumu eki alan -mAkllık ekli hareket adı, cümlenin dolaylı tümlecidir:

ammā fāris kişi atı *bilmeklige* muhtāc durur (BV 9r/2) “Usta binici atı bilmeye muhtaçtır.”

Meger kim kaçan i‘ tiḳād kılsa *kāfir bolmaklıkka* ol vaḳt kāfir bolur (İMS 4a/4-5) “Ne zaman kafir olmaya gönülden inansa o zaman kafir olur.”

Ve eger farz namāzını açsa oturup küçi yiter irken *turmaḳlıkka* revā bolmas (İMS 166b/7) “Ve eğer farz namazına başlasa ayakta durmaya gücü yeterken oturarak kılsa uygun olmaz.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde örnekler çoğalmıştır. Yönelme durumu eki alan -mAkllık ekli hareket adı, dolaylı tümleç görevindedir. Bu görevdeki -mAkllık ekinin, yönelme durumu ekiyle kullanımı oldukça işlektir:

ıraklık anuḳ *işidmekligine* perde olmaz (MR N97b/8) “Uzaklık onun işitmesine perde olmaz.”

Bilişmeklige ger sebep ola mihr (SN 913/2) “Bu sevgi tanınmana vesile olsun.”

Yir ü gök *olmaklıga* ‘ışkdur sebep (G 4912/2) “Yerin ve göğün olmasına aşk sebeptir.”

toğunmaklığa imkân yok (MR N61b/12-13) “Dokunmaya imkan yok.”

Ana çün korkar *suya girmeklige* / Su içinde bir nefes *durmaklıga* (MT 1058) “Çünkü suya girmeye ve suyun içinde bir nefes durmaya korkar.”

Her kim ol *ögmeklige* lâyıy degül / İlde hem *sögmeklige* lâyıy degül (MT 1268) “Her kim ki o övmeye lâyıy değildir. Hem de sövmeye lâyıy değildir.”

Üşenme *uğramaklığa* buña sen (I 4827/2) “Sen, buna uğramaya üşenme.”

Bir örnekte -mAkllık ekli hareket adı -mA olumsuzluk ekini ve yönelme durumu ekini almıştır:

ditrememeklige ihtiyârı yok (MR N95b/12) “Titrememeye dermanı yok.”

-mAkllık ekli hareket adı, bazı cümlelerde gör- fiiline eklenmiştir. Yönelme durumu eki olarak cümlenin dolaylı tümleci olmuştur:

anuñ *görmekligine* mâni‘ olmaz (M 3a/27-28) “Onun görmesine engel olmaz.”

Süheyl anı *görmeklige* döymeye (SN 1776/1) “Süheyl onun yüzünü görmeye dayanmasın.”

Cümle ‘âlem müştâk durur *görmeklige* dervîşleri (YED 374/1-2) “Bütün herkes dervîşleri görmeye isteklidir.”

Vardı Leylî Mecnun’ı *görmeklige* / ‘Işk elinden hâlini *sormaklıga* (MT 1696) “Leyla, Mecnun’u görmeye ve aşk elinden halinin nasıl olduğunu sormaya gitti.”

Kendisinden önce gelen adla birleşen -mAkllık ekli hareket adı, birleşik ad-fiil oluşturmuştur. Yönelme durumu ekli ad-fiiller aşağıdaki cümlelerde dolaylı tümleç görevindedir:

Ki sağlık bağışlaya fırsat vire / *Tamām eylemeklige* ruşşat vire (SN 373) “Allah sağlık bağışlayıp fırsat versin; bu hikâyeyi tamamlamaya izin versin.”

ol kişi *kına içmeklige* cürret edemez (MŞ M139a/12) “O kişi kına içmeye cesaret edemez.”

Düğün itmeklige gönli kıvandı (I 7747/2) “Düğün etmeye gönli sevindi.”

Döst kabül itmeklige lâyık-durur (G 3952/2) “Dost kabul etmeye lâyıktır.”

Osmanlı Türkçesi döneminde yönelme durumu eki alan -mAkIık ekli hareket adı aşağıdaki cümlelerde dolaylı tümleç görevinde kullanılmıştır:

Baħr-ı zâtından haber *bilmeklige* / Bulmadı yol ger veli ger enbiyâ (SD 2/12) “O yaratandan haber almaya ne veli ne de peygamberler yol buldu.”

Gam gülû-gîr-i sürûr *olmaklıga* minnet mi var (PD CCCLXXXVII/5) “Boğazı tıkayan gam sevinci olmaya minnet mi var?”

Hızır'ı *görmeklige* teşne var ise Meşhûrî / Bunda bu hânkah-ı Hızır Baba'ya gelsin (MD 44) “Ey Meşhûrî! Hızır'ı görmeye çok istekliysen, Hızır Baba'nın dergâhına gel.”

Ya'ni vardır kudreti bî-irtiyâb / Sözde *hat çekmeklige* ber-rûy-i âb (MD 3/50) “Sözde yüz suyunun üzerine yazı yazmaya şüphesiz kudreti vardır.”

2.1.4.2. Ayrılma Durumu Ekiyle Kullanılışı

Harezmi Türkçesi döneminden alınan bir örnekte ayrılma durumu eki alan -mAkIık ekli hareket adı, cümlede dolaylı tümleç görevinde kullanılmıştır:

Kiliş söz *kizlemeklikdin* kiçeliş (KHŞ 626/1) “Gelin, sözü gizlemekten geçelim.”

Kıpçak Türkçesi dönemine ait olan bir örnekte ayrılma durumu eki alan -mAkIık ekli hareket adı, dolaylı tümleç görevindedir:

sünjün altındın çıkarıp *sançmaklıkdın* bes saklangıl (MG 67b/5) “Süngünün altından çıkarıp batırmaktan korun.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminden alınan örnekte -mAkIık ekli hareket adı, ayrılma durumu ekini alarak cümlenin dolaylı tümleci olmuştur:

Şu‘ ayb bularuñ şalāha gelüp *felāh bulmaqlığından* ümīd kesdi (**KET Ş317b/11-12**) “Şu‘ ayb, bunların düzelip kurtuluş bulmasından ümidini kesti.”

2.1.5. Zarf Görevinde Kullanılışı

Zarf görevinde kullanılan -mAkllık ekli hareket adı, en fazla yönelme durumu ekiyle işlemiştir. İşleklik sırası “ile edatı, için edatı, -sA dilek-şart kipi, -(I)p zarf-fiil eki, birle edatı, -ken zarf-fiil eki, ayrılma durumu eki” şeklindedir.

2.1.5.1. Yönelme Durumu Ekiyle Kullanılışı

Harezmi Türkçesi döneminden alınan bazı örneklerde yönelme durumu eki alan -mAkllık ekli hareket adı, anlamdan dolayı zarf görevinde kullanılmıştır. Yönelme durumu eki, yükleme sebep bildirme işleviyle bağlandığından *için* edatı gibi işlemektedir:

Bizge *ķavuşmaqlıķķa* yawuştuñuz (**RKE 246r/8**) “Bize kavuşmak için birbirinize yaklaştınız.”

destür tiledi bēg-ge *kirmek-likge* (**ME 214/8**) “Girmek için beyden izin istedi.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yönelme durumu eki almış -mAkllık ekli hareket adı, yükleme “belirli bir sebep bildirme” işleviyle bağlanmıştır. Bundan dolayı bu eki alan bazı hareket adları, kullanıldıkları cümlede dolaylı tümleç yerine zarf görevinde kullanılmıştır. Örnekler bu dönemde daha çok artmıştır:

Beni *anmaqlıga* benden farıgvam (**YED 203/1-1**) “Kendimi anmak için kendimden vazgeçtim.”

uçmaķ yolına *yörimeklige* ya‘ nī ke’ennehu bir yola sülük etti (**MR N238a/11-12**) “Cennetin yoluna doğru yürümek için bir yola doğru yöneldi.”

Döndi girü şehrine *varmaklıga* / ‘Işkına sabr eyleyüp *durmaklıga* (**MT 2765**) “Şehrine varmak için ve aşkına sabredip durmak için geri döndü.”

Ka‘ be’ye *gitmeklige* kıldı taleb (**G 504/2**) “Kâbe’ye gitmek için istekte bulundu.”

Hızra *irişmeklige* buldı zafer (**İ 5796/2**) “Hızır’a ulaşmak için zafer buldu.”

Kendisinden önce gelen adın yardımcı fiiline bağlanan -mAkllık ekli hareket adı, yönelme durumu eki almıştır. Burada da zarf görevi devam etmiştir:

Hem *şatun almağlığa* kıldı taleb (ŞYZ 379/2) “Hem satın almak için talepte bulundu.”

Pes *kahır yutmaklığa* gönül vire (G 4025/2) “Kahır yutmak için gönül versin.”

Bu *fenā olmaklığa* nedür sebep (G 8302/2) “Böyle fena olmak için sebep nedir?”

Yine *yoymaklığa* sa‘ y eyle düriş (I 1323/2) “Yine bozmak için çalış, çabala.”

Bulunmaya *farğ eylemeklige* yol (SN 2222/2) “Fark etmek için yol bulunmasın.”

Girü gelmeklige ‘aklı dirilmez (YED 107/12-2) “Geri gelmek için akli dirilmez.”

Şerāb içmeklige çün el şunardı (I 4260/1) “Çünkü şarap içmek için kadeh sunardı.”

Osmanlı Türkçesi dönemindeki örneklerde de yönelme durumu ekiyle birleşen -mAkllık ekli hareket adı, bir sebep bildirme yönünden yükleme bağlanmıştır. Bundan dolayı cümlede zarf görevinde kullanılmıştır:

Elim saña *irmeklige* / Gözüm seni *görmeklige*

Tapuña yüz *sürmeklige* / Al gönlümü senden yaña (SD 5/5) “Elimin sana ermesi, gözümün seni görmesi, hizmetine yüz sürmek için, gönlümü senden yana al.”

Yine *gelmeklige* vedâ itdi (GA 193/2) “Tekrar gelmek için veda etti.”

Emîn olmaklığa yok iştibâhım yâ Resûlallâh (ŞHD 230/3) “Ey Resûlallâh! Emin olmak için hiç şüphem yok.”

2.1.5.2. İle Edatıyla Kullanılışı

Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki örneklerde -mAkllık ekli hareket adı *ile* edatıyla birleştiğinde yükleme “birliktelik, vasıtasıyla” gibi anlamlarla bağlanır. Aşağıdaki örneklerde *ile* edatıyla birleşen -mAkllık ekli hareket adı cümlede zarf görevinde kullanılmıştır:

ol ulaşuk birbirinden *ayrılmaqlıgıla* ol ağrısı zāhir olur (TM 22b/5-7) “Bitişik olanların birbirinden ayrılmasıyla ağrısı meydana çıkar.”

utanmaqlıgıla yörürdi (KET §336b/5-6) “Utanmayla yürürdü.”

ol hoş anuñ *ām̄n demekligi sebebiyle* olmuş (MR N229a/1-2) “Onun amin demesi sebebiyle olmuş.”

Aşağıdaki örnekte ile edatı alan -mAkllık ekli hareket adı, “ve” bağlacıyla sıralanmıştır:

lā ilāhe demekligile ve gerü şürü’ édüp dile hareket vërüp *illallāh demekligile* işbat kılduñ (MR N31a/9-10) “Lâ ilâhe demekle ve tekrar ederek dile hareket verip illallâh demekle ispatladın.”

Yalın hâldeki -mAkllık ekli hareket adı kendisinden sonra gelen ada eklenen *ile* edatıyla zarf grubu kurmuştur:

Eger gönül göziyle bakarsañ *ayrılmağ okıyla* ururuz (CKE 109a/8) “Eğer gönül gözüyle bakarsan ayrılma okuyla vururuz.”

Osmanlı Türkçesi döneminde de -mAkllık ekli hareket adı ile edatıyla beraber kullanıldığı için yükleme “birliktelik” işleviyle bağlanarak zarf görevinde kullanılmıştır:

Açılmaklıgıla tâze tâze dâg u şerha ey Pertev (PD CLXII/5-1) Ey Pertev! Taze taze yaraların açılmasıyla...”

2.1.5.3. İçin Edatıyla Kullanılışı

Harezmi Türkçesinden alınan örneklerde kendisinden sonra gelen *üçün* edatıyla birleşen -mAkllık ekli hareket adı, cümlede zarf görevinde kullanılmıştır:

Mevlî kudretin *körmeklik için* üze közin yaratdı (RKE 6v/12) “Allah, kudretini görmek için gözünü yarattı.”

Bilig birdi anı *bilmeklik için* (KHS 34/1) “Onu bilmek için bilgi verdi.”

Kıpçak Türkçesi döneminden alınan örnekte birleşik hareket adı oluşturan -mAkllık eki, kendisinden sonra gelen için edatıyla birleşerek cümlede zarf grubu oluşturmuştur:

hattā da‘ vııı *şahiḥ olmaqlık için* didi (**KF 1b/50**) “Davası(nın) gerçek olması için dedi.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde için edatıyla birleşen -mAkllık ekli hareket adı, cümlede sebep bildirmektedir. Yükleme yöneltilen “neden, niçin” sorularına cevap verdiği için yükleme “belirli bir sebep bildirme” işleviyle bağlanmıştır. İlk cümlede için edatı -mAkllık ekli hareket adına birleşikken ikinci cümlede ayrı yazılmıştır:

Ayağum şerre *yilmekliğiçün* tünd (**I 235/2**) “Ayağım şerre koşmak için serttir.”

Ferah şehrine gönüldi bu kişi / *Bitürmeklik (içün)* ya‘ nī bu işi (**I 4908**) “Bu kişi, Ferah şehrine, işi bitirmek için yöneldi.”

2.1.5.4. -sA Dilek-Şart Ekiyle Kullanılışı

Kıpçak Türkçesi dönemindeki örneklerde Kendisinden sonra gelen fiildeki -sA dilek-şart kipiyle -mAkllık ekli hareket adı birleştiğinde cümlede zarf görevinde kullanılmıştır. -sA eki aşağıdaki cümlelerde koşul işleviyle kullanılmıştır:

Kaçan kim suwnıñ yoqarusı tıylsa taqı anıñ *aqmaqlıqı qalsa* nêteg kim aqar êrdi (**İMS 107b/3**) “Suyun yukarı gitmesi yasaklansa ve onun akması engellense nasıl akardı?”

-mAkllık tile- kalıbına gelen -sA dilek-şart eki, cümlenin zarf grubunu oluşturmuştur. -mAkllık tile- kalıbı ise cümlede devrik kullanılmıştır:

Tilese anıñ birle *cevāb birmekliği* namāzı fāsıd bolur (**İMS 195b/6**) “Ona cevap vermeyi istese namazı bozular.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminden alınan bir örnekte belirtme eki almış -mAkllık ekli hareket adı kendisinden sonra gelen -sA dilek-şart kipli fiile bağlanmıştır. -sA ekli zarf grubu cümleye “varsayım, öyle olmuş gibi düşünme” işleviyle bağlıdır:

kaçan kim şuya nesne qarışsa şunun *aqmaqlıgın giderse* anı gören şu degüldür dise anuñla ābdest dürüst degüldür (**M 9b/25-26**) “Suya bir nesne karışsa suyun akmasını engellese ve onu gören su olmadığını söylese onunla abdest almak doğru değildir.”

Osmanlı Türkçesi döneminden alınan bir örnekte -mAkllık ekli hareket adı -sA dilek-şart kipiyle beraber kullanılmıştır. -sA ekinin cümledeki işlevi istek ya da şarttan ziyâde zaman bildirmektir. Yani cümlede -IncA, -DIğIndA zarf-fiilleri gibi kullanılır:

Gice karaguda *çıkmaklık olursa* / Kendüm gibi bir tuhfe musanna‘ fenerüm yok (TD CIX/4) “Gece karanlıkta çıkmak gerekirse (gerektiğinde) kendim gibi sanatkârane, eşsiz bir fenerim yok.”

2.1.5.5. -mAkllık (+) -(I)p Zarf-Fiil Ekiyle Kullanılışı

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ait bazı örneklerde -mAkllık ekli hareket adı, kendisinden sonra gelen -(U)p zarf-fiil eki alan fiillerle birleşmiştir. -(U)p zarf-fiil ekli fiille birleşen -mAkllık ekli hareket adı, cümlede zarf görevinde kullanılmıştır:

gülmekliği azaldup ağlamağunuz çok edeydünüz (KET Ş45b/11-12) “Gülmeyi azaltıp ağlamayı fazlalaştırsaydınız.”

ve dahı *kağımaqlığın yudup* şabr étmekde bunca şevâblar var (MR N15b/1) “Öfkelenmeyi yutup sabretmekte çokça sevap var.”

2.1.5.6. Birle Edatıyla Kullanılışı

Harezmi Türkçesi döneminden alınan bir örnekte birle edatıyla birleşen -mAkllık ekli hareket adı, cümlede zarf grubu oluşturmuştur:

Pādşahlarnı *evmeklik birle* şehvet hevâsıdın kulluğğa tegürür (RKE 108v/10) “Padişahlarını, acele etmekle şehvet arzusundan kulluğa ulaştırır.”

2.1.5.7. -mAkllık (+) -ken Zarf-Fiil Ekiyle Kullanılışı

Osmanlı Türkçesi dönemine ait olan bir örnekte -mAkllık ekli hareket adı, kendisinden sonra gelen -ken zarf-fiil ekli fiille birleşerek zarf grubu oluşturmuştur. -ken zarf-fiil eki cümlede bir zaman kavramının olduğunu belirtir. Genellikle zarf-fiillerin gösterdiği

hareketle asıl fiillerin gösterdiği hareket aynı zaman kesitinde veya birbirinden bağımsız gerçekleşebilir (Korkmaz 2019: 865):

Seniñ ferrâşîñ *olmaklık dilerken* Hakk'a hamd olsun (**ŞHD 224/6**) “Senin hizmetçin olmak isterken (bile) Allah’a hamd olsun.”

2.1.5.8. Ayrılma Durumu Ekiyle Kullanılışı

Eski Anadolu Türkçesinden alınan bir örnekte -mAkllk ekli hareket adı, -dAn ayrılma durumu ekini almıştır. Yükleme yöneltilen “niçin, neden?” sorularına yanıt verdiği için yönelme durumu eki, işlevsel olarak zarf tümleci oluşturmuştur:

Sinjürmeklikden oldı mi‘ de ‘ āciz (**I 6783/2**) “Mide, sindirmekten güçsüzleşti.”

2.2. KALICI AD İŞLEVİNDE KULLANILIŞI

-mAkllk ekinin eklendiği fiile hareket işlevini kaybettirip kalıcı ad olma işlevini kazandırdığı örnekler azdır. Bu açıdan -mAk ekiyle karşılaştırıldığında metinlerde bu işleviyle daha az kullanıldığı tespit edilmiştir. -mAk eki çeşitli kategorilerde kalıcı adlar türetirken, -mAkllk eki sadece yiyecek adı türetmiştir. -mAk ekiyle türetilen yiyecek adlarının daha çok olması ve metinlerde kullanılması işlekliliğini arttırmıştır. -mAkllk ekinin fiillere eklenerek hareket işlevi kazandırdığı örnekler ise daha yoğunluktadır. Ancak kalıcı ad işleviyle kullanılışı çok seyrek. Bu açıdan -mAk ekinin kalıcı ad yapma işlevi daha işlekken -mAkllk ekinde durum öyle değildir.

2.2.1. Yiyecek Adı

-mAkllk ekli hareket adı sadece bu kategoriden olan *yemeklik* adını türetmiştir. Bu kategorideki diğer adların -mAkllk ekiyle türetildiğine dair örnek tespit edilmemiştir.

2.2.1.1. Yemeklik

Osmanlı Türkçesi dönemi metinlerinde tespit edilen yemeklik adı aşağıdaki örnekte yalın şekilde kullanılmıştır:

Menzil süren itmez hele bir yerde *yemeklik* (TD CXVI/1-2) “Gideceği yere ulaşmak isteyen bir yerde oturup yemek yapmaz.”

Aşağıdaki örnekte yemeklik adı, çokluk ekiyle beraber kullanılmıştır:

Ya mâh-ı rûzedür karşıya çıkmaz mı *yemeklikler* (PD CLXII/1-2) “Oruç ayıdır. Yemekler karşına çıkmaz mı?”

Bir örnekte ise *yemeklik* adına çokluk eki ve bulunma durumu eki gelmiştir:

Söğüş yirken *yemekliklerde* kalsa diş arasında (TD CXC/3-1) “Yemeklerde söğüş yerken diş arasında kalsa...”

Türkiye Türkçesinde kullanılan yemeklik sözcüğü Türkçe Sözlük'te “sf. 1. Yemek yapmakta kullanılan: Yemeklik zeytinyağı. 2. Yemek için ayrılan: Yemeklik buğday. 3. a. Yiyecek şey, besin maddesi.” şeklinde tanımlanmıştır (2011: 2570). “Yiyecek şey, besin maddesi” şeklinde tanımlanan yemeklik sözcüğü Osmanlı Türkçesinde -mAkllık ekinden türetilen bir ad olarak kullanılmıştır. Ancak Türkiye Türkçesinde -mAkllık eki canlı bir ek olarak kullanılmadığı için yemeklik sözcüğünü türetmediği açıktır. Bu açıdan yemeklik adı ye- köküne gelen -mAkllık ekiyle değil yemek adına gelen -llık ekiyle türetilmiştir. -llık eki sözcüğe “tahsis” işlevi ve “bir şey için” anlamı katmıştır. Örneğin “Marketten yemeklik al.” cümlesinde geçen yemeklik adı “yemek yapmak için kullanılan malzeme, besin” anlamlarını işaret eder.

SONUÇ

Bu çalışmada “Orhon Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi” dönemlerine ait metinlerden yola çıkılarak -mAk ve -mAkllık ekleri iki ayrı bölümde incelenmiştir. Bu bölümlerde -mAk ve -mAkllık eklerinin “hareket işlevleri ve kalıcı ad yapma işlevleri” üzerinde durulmuştur. “Birinci Bölüm”de -mAk eki, “İkinci Bölüm”de ise -mAkllık eki değerlendirilmiştir.

Bu eklerin hareket işlevleri incelendiğinde öncelikle -mAk ekinin Orhon Türkçesi dönemi hariç, tüm dönemlerde bu işlevle kullanıldığı saptanmıştır. -mAkllık ekinin ise Orhon ve Uygur Türkçesi dönemleri hariç diğer dönemlerde hareket işleviyle kullanıldığı görülmüştür. Aşağıdaki tabloda -mAk ve -mAkllık eklerinin hangi dönemlerde hareket işleviyle kullanıldığını ve kullanılmadığını görmek mümkündür:

-mAk ve -mAkllık Eklerinin Hareket İşlevinde Kullanılışı								
	OT	UT	KT	HT	Kıp. T.	EAT	Osm. T.	TT
-mAk	Ø	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
-mAkllık	Ø	Ø	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Türkiye Türkçesi döneminin başlangıcında -mAkllık ekinin hareket işleviyle kullanıldığı örnekler tespit edildiği için tabloda işaretlenmiştir. Ancak günümüzde -mAkllık ekinin kullanılmadığı ve canlı bir ek olmadığı da unutulmamalıdır. Bu eklerin hareket işlevi değerlendirilirken cümlenin hangi ögesi oldukları ve aldıkları ekler ayrı başlıklar altında incelenmiştir. İncelemede cümlenin ögeleri sırasıyla “yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci” şeklinde değerlendirilmiştir. -mAk ekli hareket adı, yüklem görevinde kullanılırken -mAkllık ekinin aldığı eklerden daha fazlasını almıştır. Bundan dolayı -mAk ekli hareket adı yüklem görevindeyken farklı eklerle ve sözlerle beraber daha çok örnek vermiştir.

-mAk er-	Ø	✓	Ø	✓	Ø	Ø	Ø	Ø
-mAk ti-	Ø	✓	✓	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø
Yalın hâlde -mAk	Ø	Ø	✓	✓	Ø	✓	Ø	Ø
-mAklık (+) -dUr	Ø	Ø	Ø	Ø	✓	✓	✓	Ø
Yalın hâlde - mAklık	Ø	Ø	✓	Ø	Ø	✓	Ø	Ø
-mAklık gerek	Ø	Ø	Ø	Ø	✓	✓	Ø	Ø
- mAklıkDA	Ø	Ø	Ø	Ø	✓	✓	Ø	Ø

Özne görevindeki -mAk ve -mAklık ekli hareket adlarının en çok “yalın hâliyle ve iyelik ekleriyle” işledikleri tespit edilmiştir. -mAklık ekli hareket adının cümlede en çok özne görevinde kullanıldığını söylemek mümkündür. -mAk ve -mAklık ekli hareket adları cümlede özne görevinde kullanılırken dönemlere göre aldıkları ekler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

-mAk ve -mAklık Eklilerin Özne Görevinde Kullanılışı								
	OT	UT	KT	HT	Kıp. T.	EAT	Osm. T.	TT
Yalın Hâlde -mAk	Ø	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
-mAk (+) İyelik Ekleri	Ø	✓	✓	✓	Ø	✓	Ø	Ø
-mAk (+) Olumsuzluk Eki	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	✓	Ø	✓
-mAk (+) Çokluk Eki	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	✓	Ø	Ø
-mAk (+) İlgi Durumu Eki	Ø	✓	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø
Yalın Hâlde -mAklık	Ø	Ø	✓	✓	✓	✓	✓	Ø
-mAklık (+) İyelik Ekleri	Ø	Ø	✓	✓	Ø	✓	✓	Ø
-mAklık (+) İlgi Durumu Eki	Ø	Ø	Ø	Ø	✓	✓	Ø	Ø

-mAklık (+) Belirtme Durumu Eki	Ø	Ø	✓	✓	Ø	✓	✓	Ø
-mAklık (+) İyelik Ekleri	Ø	Ø	Ø	Ø	✓	✓	Ø	Ø

-mAk ve -mAklık ekli hareket adları cümlelerin dolaylı tümleciyken en çok “yönelme ve ayrılma durumu ekleriyle” birleşmişlerdir. -mAk ve -mAklık ekli hareket adlarının cümlede dolaylı tümleç görevinde kullanılırken dönemlere göre hangi eklerle işledikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

-mAk ve -mAklık Ekli Hareket Adlarının Dolaylı Tümleç Görevinde Kullanılışı								
	OT	UT	KT	HT	Kıp. T.	EAT	Osm. T.	TT
-mAk (+) Yönelme Durumu Eki	Ø	✓	Ø	✓	✓	✓	✓	✓
-mAk (+) Ayrılma Durumu Eki	Ø	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
-mAk (+)	Ø	Ø	✓	Ø	✓	✓	✓	✓

Bulunma Durumu Eki								
-mAklık (+) Yönelme Durumu Eki	Ø	Ø	Ø	✓	✓	✓	✓	Ø
-mAklık (+) Ayrılma Durumu Eki	Ø	Ø	Ø	✓	✓	✓	Ø	Ø

-mAk ve -mAklık ekli hareket adları cümlenin zarf tümleciyken en fazla “yönelme durumu eki, için ve ile edatlarıyla” kullanılmışlardır. Zarf tümleciyken -mAk ekinin aldığı ama -mAklık ekinin almadığı ekler de vardır. -mAk ve -mAklık ekli hareket adlarının cümlede zarf görevinde kullanılırken dönemlere göre hangi eklerle işledikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

-mAk ve -mAklık Ekli Hareket Adlarının Zarf Tümleci Görevinde Kullanılışı								
	OT	UT	KT	HT	Kıp.T	EAT	Osm. T.	TT
-mAk (+) İçin	✓	✓	✓	✓	∅	✓	✓	✓
-mAk (+) Yönelme Durumu Eki	∅	✓	✓	✓	✓	✓	✓	∅
-mAk (+) -sA	∅	✓	✓	✓	∅	✓	∅	✓
-mAk (+) İle	∅	∅	∅	∅	✓	✓	✓	✓
-mAk (+) Ayrılma Durumu Eki	∅	∅	∅	✓	✓	✓	✓	✓
-mAk (+) Üzere	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	✓
-mAk (+) -(I)p	∅	✓	∅	✓	∅	✓	✓	∅
-mAk (+) Birle	∅	∅	∅	✓	✓	✓	∅	∅
- mAksızIn	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	✓
-mAk (+) Bulunma Durumu Eki	∅	∅	∅	∅	∅	✓	∅	∅

-mAk (+) Vasıta Eki	∅	✓	∅	∅	∅	✓	∅	∅
-mAk (+) Gibi	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	✓
-mAk (+) diye	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	✓
-mAklık (+) Yönelme Durumu Eki	∅	∅	∅	✓	∅	✓	✓	∅
-mAklık (+) İle	∅	∅	∅	∅	∅	✓	✓	∅
-mAklık (+) İçin	∅	∅	∅	✓	✓	✓	∅	∅
-mAklık (+) -sA	∅	∅	∅	∅	✓	✓	∅	∅
-mAklık (+) (I)p	∅	∅	∅	∅	∅	✓	∅	∅
-mAklık (+) Birle	∅	∅	∅	✓	∅	∅	∅	∅
-mAklık (+) -IncA	∅	∅	∅	∅	∅	✓	∅	∅
-mAklık (+) -ken	∅	∅	∅	∅	∅	∅	✓	∅
-mAklık (+) Ayrılma Durumu Eki	∅	∅	∅	∅	∅	✓	∅	∅

-mAk ve -mAklık ekli hareket adlarının ikisi de bir cümledeki tüm öğeleri karşılamıştır. Yukarıdaki tablolarda “yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci” görevinde kullanılırken dönemlere göre hangi eklerle işledikleri yazılmıştır. Kullanılan ekler dönemlere göre çeşitlilik göstermiştir. Bazen tek bir ek, edat ya da söz grubunun kullanımı neredeyse tüm dönemlerde tespit edilirken bazen de sadece bir dönemdeki kullanımı tespit edilmiştir. Eklerin kullanım sıklığı, eklere ve dönemlere göre farklılık göstermiştir. -mAk eki hareket işlevinde kullanılırken Orhon Türkçesi hariç tüm dönemlerde kullanılmıştır. -mAklık eki ise aynı işlevde kullanılırken Orhon, Uygur ve Türkiye Türkçesi (başlangıç dönemindeki birkaç örnek dışında) hariç tüm dönemlerde kullanılmıştır.

-mAk ve -mAklık eklerinin diğer işlevi ise eklendiği sözcükleri kalıcı ad yapma özellikleridir. -mAk ekinin kalıcı ad yapma özelliği -mAklık ekine göre daha işlektir. -mAk ekinin “Araç-gereç, yiyecek, giyecek, coğrafi oluşum ve bu gruplara dâhil edilemeyen diğer somut ve soyut adlar” türettiği tespit edilmiştir. -mAk ekinin türettiği kalıcı adlar işleklilik sırasına göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

-mAk Ekinin Türettiği Adlar			
Araç-Gereç	Yiyecek	Giyecek	Coğrafi Oluşum
Çakmak	Ekmek	Başmak	Irmak
Tokmak	Yemek	Geymek	Azmak
Yarmak	Kaymak	Yaşmak	
Çomak	İçmek	Örmek	
Bogmak	Türmek		
Tarmak	Bulamak		
Tegirmek	Kuymak		
Kısmak			

Bunların dışında -mAk ekinin türettiği diğer somut ve soyut adlar ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

-mAk Ekinin Türettiği Çeşitli Somut ve Soyut Adlar	
Soyut Adlar	Somut Adlar
Armakçı (Hilekâr)	Udmak (Çırac, tabi olan)
Yüklemek-Ügmek (Yığın)	İrkmek (Kalça)
Ukmak (Anlayış)	Başılmak (Çıban, yara)
Kaşınmak (Kaşıntı)	İlmek (Düğüm)
Demek (ki) (Bağlayıcı unsur)	

-mAkllık ekinin kalıcı ad yapma işlevi için tek örnek “Yiyecek Adları” kategorisindeki “yemeklik” adıdır. Bu ad dışında -mAk ekinin türettiği adların -mAkllık ekiyle olan hâlleri tespit edilememiştir. Bu açıdan -mAk ve -mAkllık eki arasındaki kalıcı ad yapma işlevi karşılaştırıldığında -mAk ekinin daha işlek olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak bu çalışmada -mAk ve -mAkllık eklerinin hareket ve kalıcı ad yapma işlevleri incelenmiştir. -mAk ekinin “hareket ve kalıcı ad yapma işlevlerinde” -mAkllık ekine göre daha çok kullanıldığı açığa çıkmıştır. -mAk’lı hareket adı “yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci” görevindeyken aldığı ekler, beraber kullanıldığı sözler ve kalıplar yönünden oldukça işlektir. -mAkllık ekinin ise “hareket işlevi ve kalıcı ad yapma işlevlerinde” ikinci dereceden işlek olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

- Adalı, Oya (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Ankara: TDK Yay.
- Adamovič, Milan (2014). *Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre 16. Yüzyıl Türkçesi*, Ankara: TDK Yay.
- Adivar, H. Edib (2006). *Ateşten Gömlek*, İstanbul: Özgür Yay.
- Agar, Mehmet Emin (1989). *Kitâbu Fi'l Fıkh bi-Lisâni't-Türkî (İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Ahmet Rasim (1978). *Gülüp Ağladıklarım*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Akaslan, Talat (2011). –mAktA (ve –Iyor). *Turkish Studies*, Volume 6/4. 331-352.
- Akdoğan, Yaşar. *Ahmedî-İskender-nâme*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığında alındı: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78415/ahmedi---iskendername.html>
- Akkoyunlu, Ziyat-Ercilasun, Ahmet Bican (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: TDK Yay.
- Aksoyak, İ. Hakkı (2017). *Hikâye-i Garîbü'l-Âsâr*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığında alındı: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195591/uskudarli-sirri-hikaye-i-garibul-asar.html>
- Arat, Reşit Rahmeti (1991). *Kutadgu Bilig I-Metin*, Ankara: TDK Yay.
- Arat, Reşit Rahmeti (2006). *Atabetü'l-Hakayık*, Ankara: TDK Yay.
- Argunşah, Mustafa-Toparlı, Recep (2008). *Mu'inü'l-Mürîd (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK Yay.
- Arslan, Mehmet (2018). Şeref Hanım Dîvânı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığında alındı: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215362/seref-hanim-divani.html>
- Ata, Aysu (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Ankara: TDK Yay.
- Ata, Aysu (2019). *Rabgüzî-Kışaşü'l-Enbiyâ I-II*, Ankara: TDK Yay.

Atabay, Neşe-Kutluk, İbrahim-Özel, Sevgi (1983). *Sözcük Türleri (Ad, Sıfat, Belirteç, Adıl, İlgeç, Bağlaç, Ünlem, Eylem)*, Ankara: TDK Yay.

Atalay, Besim (1941). *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Ebüzziya Matbaası.

Atalay, Besim (1946). *Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l-Ulûm (Tıpkıbasım-Çeviriyazılı Metin ve Dizin)*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Atalay, Besim (1998). *Divanü Lûgati-t-Türk Tercümesi I-II-III-IV*, Ankara: TDK Yay.

Atay, Falih Rıfki (1970). *Zeytindağı*, İstanbul: Gün Matbaası.

Aydemir, Yaşar-Çeltik, Halil (2017). *Meşhurî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığında alındı: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196428/selanikli-meshuri-divani.html>

Aydın, Erhan (1997). *Şerhü'l Menar Grameri (Giriş-Gramer-Metin-Bibliyografya)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Aydoğdu, Özkan (2007). *Türk Dilinde Masterlar*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Banguoğlu, Tahsin (2015). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay.

Barutçu Özönder, Sema F. (1998). *Üç İtigsizler*, Ankara: TDK Yay.

Başdaş, Cahit (2014). "Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir n'si", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 30, 147-161.

Bayraktar, Nesrin (2008). *Ebū'l-Faẓl Mūsā bin Ḥacı Ḥüseyn İznikī Kaşasü'l-Enbiyā Tercümesi (Metin-Dizin)*, Ankara: Ebabil Yay.

Bayraktar, Nesrin (2018). *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: TDK Yay.

Bektaş, Ekrem (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığında alındı: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195828/muvakkit-zade-muhammed-pertev-divani.html>

- Bice, Hayati (2015). *Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Bilgin, A. Azmi (2017). *Ümmî Sinan Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığında alındı: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195646/ummi-sinan-divani.html>
- Bilgin, A. Azmi (2017). *Nigârî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığında alındı: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194361/nigari-divani.html>
- Biltekin, Halit (2003). *Şeyhî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Biray, Himmet (1999). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, Ankara: TDK Yay.
- Bozkurt, Fuat (1991). *Türkçemizin ABC'si*, İstanbul: Simavi Yay.
- Bulak, Şahap (2011). “-sA” Ekinin İşlevleri, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 46, 25-38.
- Canım, Rıdvan-İsen, Mustafa (2019). *Hamâmîzâde İhsân Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığında alındı: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-240980/hamamizade-ihsan-divani.html>
- Canpolat Mustafa, Önler Zafer (2007). *İshâk bin Murâd Edviye-i Müfredde (Metin-Sözlük)*, Ankara: TDK Yay.
- Cemiloğlu, İsmet (1994). *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Ankara: TDK Yay.
- Ciğa, Özkan (2013). *Süheyl ü Nev-Bahâr (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin)*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- Çağatay, Saadet (1947). Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 5, S. 4, 353-368.
- Davids, Arthur Lumley (1836). *Grammaire Turke*, London.

- Deny, Jean (2009). *Türk Dil Bilgisi (Çev. Ali Ulvi Elöve)*, İstanbul: Kabalcı Yay.
- Dilçin, Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Dilçin, Cem (2016). *Süheyl ü Nev-Bahār (İnceleme – Metin – Sözlük)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Duman, Musa (2000). *Birgili Muhammed Efendi-Vasiyyet-name*, İstanbul: R Yay.
- Eckmann, János (1988). *Çağatayca El Kitabı (Haz. Günay Karaağaç)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Eckmann, János (2011). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar (Haz. Osman Fikri Sertkaya)*, Ankara: TDK Yay.
- Ediskun, Haydar (1999). *Türk Dilbilgisi (Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi)*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, Süer (2003). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yay.
- Emre, Ahmet Cevat (1945). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Eraslan, Kemal (1980). *Eski Türkçede İsim-Füller*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Akçağ Yay.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2000). “Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi”, TDAY Belleten 1997, Ankara: TDK Yay.
- Erdağı Doğuer, Binnur (2013). *Hekim Bereket-Tuḥfe-i Mübārizī Metin-Sözlük*, Ankara: TDK Yay.
- Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to The Lexicon Vol. I-II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Boston: Brill.
- Ergin, Muharrem (2009). *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Ankara: TDK Yay.
- Ergin, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım.

- Gabain, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TTK Basımevi.
- Gandjei, Tourkhan (1958). *Il "Muhabbat-nāma" di Ḥōrazmī*, Napoli: Annali dell'Instituto Universitario Orientale di Napoli Nuova Serie, vol. VI-VII.
- Gencan, Tahir Nejat (1966). *Dilbilgisi*, İstanbul: Ahmet Sait Basımevi.
- Godel, Robert (1945). *Grammaire Turque*, Genève: Université de Genève.
- Göknel, Yüksel (1974). *Modern Türkçe Dil Bilgisi*, İzmir: Esen Kitap.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (2011). *Hüsn ü Aşk*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Gulcalı, Zemire (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, Ankara: TDK Yay.
- Gülensoy, Tuncer- Fidan, Mustafa (2004). *Midhat Sadullah-Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*, Ankara: TDK Yay.
- Gülsevin, Gürer-Gülsevin, Selma (1993). *(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanılışları: I. Fiilden İsim Yapan Ekler*, Malatya.
- Gülsevin, Gürer (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yay.
- Güner, Galip (2003). İlk Türkçe Gramer: Müyessiretü'l-Ulûm, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 15, 151-166.
- Güneş, Sezai (1999). *Türk Dili Bilgisi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Matbaası.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Ankara: TDK Yay.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2019). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- Hagopian, V. H. (1907). *Ottoman-Turkish Conversation-Grammar*, Heidelberg: Julius Groos.
- Hamit, Furkan (2018). *Şemseddin Sami ve Nev-Usûl Sarf-ı Türkî*, Ankara: TDK Yay.
- Hatiboğlu, Vecihe (1981). *Türkçenin Ekleri*, Ankara: TDK Yay.

- Hengirmen, Mehmet (1995). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yay.
- Hüseyin Cahit (2000). *Türkçe Sarf ve Nahiv (Haz. Leyla Karahan-Dilek Ergönenç)*, Ankara: TDK Yay.
- Ilgaz, Rıfat (1982). *Yıldız Karayel*, İstanbul: Yalçın Yay.
- Ilgaz, Rıfat (2016). *Karartma Geceleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- İbrahim Necmi (1930). *Türkçe Gramer (II. Kısım)*, İstanbul: Milliyet Matbaası.
- İdben, Emir İçhem (1999). *Abdullah Ramiz Paşa, Emsile-i Türkiyye*, Ankara: TDK Yay.
- İnci, Handan (1998). *Ahmet Midhat Felsefe-i Zenân*, İstanbul: Arma Yay.
- Kabakçı Yeşiltepe, Ebru (2019). *Türkiye Türkçesinde Bağlı Morfemler*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Karabacak, Esra (2002). *Müeyyessiretü'l-Ulûm (Giriş-Metin-Sözlük-Terimler Dizini-Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK Yay.
- Karahan, Leylâ (2010). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Karaman, Ali- Dağlı, Yücel (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul 1. Cilt 2. Kitap*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1989). *Seyf-i Sarâyî-Gülistan Tercümesi*, Ankara: TDK Yay.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2012). *Sodom ve Gomore*, İstanbul: İletişim Yay.
- Karasoy, Yakup (2004). "Türkçede –ma (-me) Ekinin Yeri", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, s.1-14.
- Karasoy, Yakup (2013). *Sirâcü'l-Kulûb (Gönüllerin Işığı)*, Ankara: TDK Yay.
- Karay, Refik Halid (2007). *Memleket Hikâyeleri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kaşgarlı Mahmud (1990). *Dîvânü Lûgati't-Türk (Tıpkıbasım)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*, Ankara: TDK Yay.

- Kemal, Orhan (2013). *Gurbet Kuşları*, İstanbul: Everest Yay.
- Kiremit, Mehmet (1999). *Seydi Ali Reis-Mir'âtü'l-Memâlik (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara: TDK Yay.
- Koç, Nurettin (1996). *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Koç, Nurettin (1998). -makta/mekte Üzerine, *Türk Dili*, S. 558, 490-496.
- Kononov, A. N. (1956). *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka. (Çağdaş Türk edebî dili grameri)*. Moskova-Leningrad.
- Korkmaz, Zeynep (1960). Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 173-180.
- Korkmaz, Zeynep (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2017). *Marzubân-nâme Tercümesi (Destûr-ı Şâhî) Giriş-İnceleme-Metin-Günümüz Türkçesine Aktarma-Sözlük ve Dizin-Tıpkıbası*, Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2019). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yay.
- Levend, Agah Sırrı (1953). 'Âşık Paşa'nın Bilinmiyen İki Mesnevisi Faqr-nâme ve Vaşf-ı hal, *Türk Dili*, 3, 205-255.
- Lewis, Geoffrey (1967). *Turkish Grammar*, New York: Oxford University Press.
- Mansuroğlu, Mecdut (1956). *Ahmed Fakih-Çarhname*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Mazıoğlu, Hasibe (1974). *Kitābu Evsāfi Mesācidi 'ş-Şerīfe*, Ankara: TDK Yay.
- Müller, F. W. K.-Gabain, A. von (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi (Çev. S. Himran)*. İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi.
- Orkun, Hüseyin Namık (1940). *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcası*, İstanbul: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- Ölmez, Mehmet (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)*, Ankara: Türk Dilleri Araştırma Dizisi I.

- Önler, Zafer (1990). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa)-Müntahab-ı Şifâ I Giriş-Metin*, Ankara: TDK Yay.
- Örik, Nâhid Sırrı (1928). “Roman, Büyük Hikâye ve Hikâye Hakkında Birkaç Mülâhaza”, *Hayat Mecmuası*, C. IV, s. 77 (Orijinal Mecmua için bk. http://isamveri.org/pdfosm/D00578/1928_78/1928_78_SIRRIN.pdf)
- Özer, Halis Ahmet (2001). *Roman Tenkidleri (H. R. Gürpınar, Y. K. Karaosmanoğlu, H. E. Adıvar ve R. N. Güntekin'in Romanları Hakkında Yazılan Tenkidi Makaleler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Özkan, Nevzat (2000). *Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa Kavâid i Osmâniyye*, Ankara: TDK Yay.
- Öztopçu, Kurtuluş (2000). Memlûk Kıpçakçasıyla Yazılmış Bir Atçılık Risâlesi: Kitâb Baytaratu'l Vâzih, *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, S. 24/II, s.189-229.
- Özyetgin, Melek (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi*, Ankara: TDK Yay.
- Peters, Ludwig (1947). *Grammatik der Türkischen Sprache*, Berlin: Axel Juncker Verlag.
- Sağol, Gülden-Şahin, Erdal-Yıldız, Nurgül (2004). *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*, Ankara: TDK Yay.
- Swift, Lloyd B. (1963). *A Reference Grammar of Modern Turkish*, Bloomington: Indiana University.
- Şahin, Hatice (2011). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Tâhir Ken'ân (2003). *Kavâid-i Lisân-ı Türkî (Haz. Leylâ Karahan-Ülkü Gürsoy)*, Ankara: TDK Yay.
- Taş, İbrahim (2008). *Yusuf ve Zeliha* (Yayımlayan: Mehmet Ölmez), İstanbul.
- Tatçı, Mustafa (2005). *Yûnus Emre Divânı II Tenkitli Metin*, İstanbul: MEB Yay.
- Tekin, Şinasi (1976). *Uygurca Metinler II-Maytrisimit*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tekin, Şinasi (1993). *Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlâh)*, Ankara: TDK Yay.

Tekin, Talat (1959). “A. N. KONONOV, Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka. Moskova-Leningrad, 1956. 569 s. (Akademiya Nauk SSSR. Institut vostokovedeniya)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 7, 331-378.

Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri* (Yayımlayan: Mehmet Ölmez), İstanbul.

Tekin, Talat (2014). *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yay.

Tezcan, Semih-Zülfikar, Hamza (Tıpkıbasım ve Çeviri Yazı: Janos Eckmann) (2014). *Uştmaşlarınuş Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) Nehcü'l-Ferādīs (Metin, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım) (Dizin-Sözlük: Aysu Ata)*, Ankara: TDK Yay.

Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I*, İstanbul-Wien: Simurg Yay.

Timurtaş, Faruk K. (1980). *Şeyhî ve Husrev ü Şirin'i (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Timurtaş, Faruk K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Kapı Yay.

Toparlı, Recep (1987). *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandi (Transkripsiyonlu Metin-İndeks-Orijinal Metin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.

Toparlı, Recep (2017). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, Ankara: TDK Yay.

Türk Dil Kurumu (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-A (II. Baskı)*. Ankara: TDK Yay.

Türk Dil Kurumu (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII-K (II. Baskı)*. Ankara: TDK Yay.

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Ankara: TDK Yay.

Uğurlu, Mustafa (1987). *Münyetü'l-Guzât*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Ünver, İsmail (1983). *Ahmedî-İskender-nâme (İnceleme-Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK Yay.

Üstünova, Kerime (2003). *Kutbe'd-dîn İznikî-Mukaddime (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yay.

Yahya Kemal (1970). *Eğil Dağlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Yavuz, Kemal (2000). *Âşık Paşa-Garib-nâme (I-II-III-IV)*, Ankara: TDK Yay.
- Yavuz, Kemal (2007). *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-Nâme)-Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma- (I-II)*, Ankara: Kırşehir Valiliği Yay.
- Yavuzarslan, Paşa (2002). *Münebbihü'r-Rākîdîn (Uyurları Uyandırucu) Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin I-II*, Ankara: TDK Yay.
- Yelten, Muhammet (1993). *Şirvanlı Mahmud-Kemâliyye (Giriş-İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Yıldırım, Fikret (2017). *İrk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*, Ankara: TDK Yay.
- Yılmaz, Kadriye (2017). *İbrahim Tırsî ve Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığında alındı: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195645/tirsi-divani.html>
- Yılmaz, Özlem Deniz (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Ankara: TDK Yay.
- Yüce, Nuri (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb (Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks)*, Ankara: TDK Yay.
- Yüksel, Sedit (1965). *Mehmed-Işk-nâme (İnceleme-Metin)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Zülfikar, Hamza (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: TDK Yay.